

ПРОТИ КАТУВАНЬ

Європейські механізми запобігання катуванням
та жорсткому поводженню

27(68)

ХАРКІВСЬКА ПРАВОЗАХИСНА ГРУПА

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2003

Художник-оформлювач
І.М.Гаврилюк

Книга видана за сприяння
Національного фонду підтримки демократії (США)

П83 **Проти катувань. Європейські механізми запобігання катуванням та жорсткому поводженню** / Харківська правозахисна група; Худож.-оформлювач І.Гаврилюк. – Харків: Фоліо, 2003. – 160 с.

ISBN 966-03-2018-3.

Спеціальний випуск №27(68) інформаційно-аналітичного бюлетеня «Права людини» Харківської правозахисної групи присвячений європейським механізмам запобігання катуванням і жорсткому поводженню. Друкуються офіційний переклад Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод і Протоколів до неї, матеріали щодо подання скарги до Європейського суду з прав людини та відповідності українського законодавства та практики судовій практиці Європейського суду з прав людини по статтям 3 та 5 Конвенції, Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, інформація про діяльність Європейського комітету по запобіганню катуванням чи жорсткому поводженню та встановлені ним стандарти.

ББК 66.79

ISBN 966-03-2018-3

© Харківська правозахисна група, 2003
© І.М.Гаврилюк, художнє оформлення, 2003

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції, із змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 24 березня 1999 року № 551-XIV, Урядовий кур'єр, 18.05.99 р.

м. Київ, 17 липня 1997 року

Верховна Рада України постановляє:

Конвенцію про захист прав і основних свобод людини 1950 року, підписану від імені України 9 листопада 1995 року, Перший протокол, протоколи № 4 і № 7 до Конвенції, підписані від імені України 19 грудня 1996 року, та протоколи № 2 і № 11 до Конвенції, підписані від імені України 9 листопада 1995 року у м. Страсбурзі, ратифікувати з такими заявами та застереженнями:

1. Україна повністю визнає на своїй території дію статті 25 Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року щодо визнання компетенції Європейської комісії з прав людини приймати від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб заяви на ім'я Генерального Секретаря Ради Європи про порушення Україною прав, викладених у Конвенції, та статті 46 Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року щодо визнання обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції.

Україна повністю визнає на своїй території дію статей 25 та 46 Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року щодо протоколів № 4 і № 7 до Конвенції.

2. Положення пункту 1 статті 5 Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року застосовуються в частині, що не суперечить пункту 13 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України та статтям 106 і 157 Кримінально-процесуального кодексу України щодо затримання особи та дачі прокурором санкцій на арешт.

Ці застереження діють до внесення відповідних змін до Кримінально-процесуального кодексу України або до прийняття нового Кримінально-процесуального кодексу України, але не довше ніж до 28 червня 2001 року.

3. Положення пункту 3 статті 5 Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року застосовуються в частині, що не суперечить статтям 48, 49, 50, 51 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України щодо застосування арешту як дисциплінарного стягнення.

4. Україна повністю визнає на своїй території дію підпункту «д» пункту 3 статті 6 Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року щодо права підсудного на виклик і допит свідків (статті 263 і 303 Кримінально-процесуального кодексу України), а щодо права підозрюваного і обвинуваченого – лише в частині права заявляти клопотання про виклик і допит свідків та проведення з ними очної ставки відповідно до статей 43, 43–1 і 142 зазначеного Кодексу.

5. Положення статті 8 Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року застосовуються в частині, що не суперечить пункту 13 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України та статтям 177 і 190 Кримінально-процесуального кодексу України щодо дачі прокурором санкції на обшук, а також щодо огляду житла.

Ці застереження діють до внесення відповідних змін до Кримінально-процесуального кодексу України або до прийняття нового Кримінально-процесуального кодексу України, але не довше ніж до 28 червня 2001 року.

Голова Верховної Ради України

О. МОРОЗ

№ 475/97-ВР

**КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАХИСТ
ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ОСНОВНИХ СВОБОД**

*із поправками, внесеними
відповідно до положень Протоколу № 11**

Рим

4.XI.1950

До тексту Конвенції було внесено поправки відповідно до положень Протоколу № 3 (ETS No. 45), який набрав чинності 21 вересня 1970 року, Протоколу № 5 (ETS No. 55), який набрав чинності 20 грудня 1971 року, і Протоколу № 8 (ETS No. 118), який набрав чинності 1 січня 1990 року, і цей текст також включив текст Протоколу № 2 (ETS No. 44), який відповідно до пункту 3 статті 5 цього Протоколу був складовою частиною Конвенції з моменту набрання ним чинності 21 вересня 1970 року. Всі положення, що їх було змінено або доповнено згідно з цими протоколами, замінюються Протоколом №11 (ETS No. 155) з 1 листопада 1998 року – дати набрання ним чинності. З цієї дати Протокол № 9 (ETS No. 140), який набрав чинності 1 жовтня 1994 року, скасовується.

Уряди держав – членів Ради Європи, які підписали цю Конвенцію,

беручи до уваги Загальну декларацію прав людини, проголошену Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 10 грудня 1948 року,

* Переклад здійснено спільно Міністерством закордонних справ України та Українською Правничою Фундацією. Текст офіційного перекладу затверджено Міністерством закордонних справ України, Міністерством юстиції України та Українською комісією з питань правничої термінології.

враховуючи, що ця Декларація має на меті забезпечити загальне та ефективне визнання і дотримання прав, які в ній проголошені,

враховуючи, що метою Ради Європи є досягнення більшого єднання між її членами і що одним із засобів досягнення цієї мети є забезпечення і подальше здійснення прав людини та основних свобод,

знову підтверджуючи свою глибоку віру в ті основні свободи, які складають підвалини справедливості і миру в усьому світі і які найкращим чином забезпечуються, з одного боку, завдяки дієвій політичній демократії, а з іншого боку, завдяки загальному розумінню і дотриманню прав людини, від яких вони залежать,

сповнені рішучості, як уряди європейських країн, що є одностайними і мають спільну спадщину політичних традицій, ідеалів, свободи та верховенства права, зробити перші кроки до колективного забезпечення певних прав, проголошених у Загальній декларації,

домовилися про таке:

Стаття 1¹

Зобов'язання поважати права людини

Високі Договірні Сторони гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I цієї Конвенції.

Розділ I¹

ПРАВА І СВОБОДИ

Стаття 21

Право на життя

1. Право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який законом передбачене таке покарання.

2. Позбавлення життя не розглядається як таке, що його вчинено на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили:

- a) при захисті будь-якої особи від незаконного насильства;
- b) при здійсненні законного арешту або для запобігання втечі особи, яка законно тримається під вартою;
- c) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання.

Стаття 3¹

Заборона катування

Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню.

Стаття 4¹

Заборона рабства та примусової праці

1. Ніхто не може триматися в рабстві або в підневільному стані.
2. Ніхто не може бути присилуваний виконувати примусову чи обов'язкову працю.
3. Для цілей цієї статті значення терміна «примусова чи обов'язкова праця» не поширюється на:

a) будь-яку роботу, виконання якої звичайно вимагається під час тримання під вартою, призначеного згідно з положеннями статті 5 цієї Конвенції, або під час умовного звільнення з-під варті;

b) будь-яку службу військового характеру або – у випадку, коли особа відмовляється від неї з релігійних чи політичних мотивів у країнах, де така відмова визнається, – службу, яка має виконуватися замість обов'язкової військової служби;

c) будь-яку службу, яка має виконуватися у випадку надзвичайної ситуації або стихійного лиха, що загрожує життю чи благополуччю суспільства;

d) будь-яку роботу чи службу, яка входить у звичайні громадянські обов'язки.

Стаття 5¹

Право на свободу та особисту недоторканність

1. Кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи інакше ніж відповідно до процедури, встановленої законом, і в таких випадках, як:

a) законне ув'язнення особи після її засудження компетентним судом;

b) законний арешт або затримання особи за невиконання законної вимоги суду або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, передбаченого законом;

c) законний арешт або затримання особи, здійснені з метою припровадження її до встановленого законом компетентного органу на підставі обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення або якщо є розумні підстави вважати за необхідне запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення;

d) затримання неповнолітнього на підставі законного рішення з метою застосування наглядових заходів виховного характеру або законне затримання неповнолітнього з метою припровадження його до встановленого законом компетентного органу;

e) законне затримання осіб для запобігання поширенню інфекційних захворювань, законне затримання психічнохворих, алкоголіків або наркоманів чи бродяг;

f) законний арешт або затримання особи, здійснені з метою запобігання її незаконному в'їзду в країну, чи особи, щодо якої вживаються заходи з метою депортації або екстрадиції.

2. Кожного заарештованого має бути негайно поінформовано зрозумілою для нього мовою про підстави його арешту і про будь-яке обвинувачення проти нього.

3. Кожен, кого заарештовано або затримано згідно з положеннями підпункту c пункту 1 цієї статті, має негайно постати перед суддею чи іншою службовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і має право на судовий розгляд упродовж розумного строку або на звільнення до початку судового розгляду. Таке звільнення може бути обумовлене гарантіями явки в судове засідання.

4. Кожен, кого позбавлено свободи внаслідок арешту або затримання, має право на судовий розгляд, при якому суд без зволікання встановлює законність затримання і приймає рішення про звільнення, якщо затримання є незаконним.

5. Кожен, хто є потерпілим від арешту або затримання на порушення положень цієї статті, має захищене позовом право на відшкодування.

Стаття 6¹

Право на справедливий судовий розгляд

1. Кожен при вирішенні питання щодо його цивільних прав та обов'язків або при встановленні обґрунтованості будь-якого кримінального обвинувачення, висунутого проти нього, має право на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і без-

стороннім судом, встановленим законом. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть не допускатися в зал засідань протягом усього судового розгляду або якоїсь його частини в інтересах збереження моралі, громадського порядку або національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін чи в разі крайньої необхідності, якщо, на думку суду, в особливих випадках публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя.

2. Кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено згідно із законом.

3. Кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, має щонайменше такі права:

a) бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причину обвинувачення проти нього;

b) мати достатньо часу і можливостей для підготовки свого захисту;

c) захищати себе особисто чи використовувати правову допомогу захисника, обраного на власний розсуд, або – якщо він не має достатніх коштів для оплати правової допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, якщо цього вимагають інтереси правосуддя;

d) допитувати свідків обвинувачення або вимагати їхнього допиту, а також вимагати виклику і допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення;

e) якщо він не розуміє мову, яка використовується у суді, або не розмовляє нею, – отримувати безоплатну допомогу перекладача.

Стаття 7¹

Ніякого покарання без закону

1. Нікого не може бути визнано винним у вчиненні кримінального правопорушення на підставі будь-якої дії або бездіяльності, яка на час її вчинення не становила кримінального правопорушення за національними законами або за міжнародним правом. Не може також призначатися покарання, тягче від того, яке застосовувалося на час вчинення кримінального правопорушення.

2. Ця стаття не стоїть на перешкоді судовому розглядові і покаранню будь-якої особи за будь-які дії чи бездіяльність, які на час їх вчинення становили кримінальне правопорушення згідно із загальними принципами права, визнаними цивілізованими націями.

Стаття 8¹

Право на повагу до приватного і сімейного життя

1. Кожен має право на повагу до його приватного і сімейного життя, до житла і до таємниці кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатися у здійснення цього права інакше ніж згідно із законом і коли це необхідно в демократичному суспільстві в інтересах національної і громадської безпеки або економічного добробуту країни, з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або з метою захисту прав і свобод інших осіб.

Стаття 9¹

Свобода думки, совісті і віросповідання

1. Кожен має право на свободу думки, совісті і віросповідання; це право включає свободу змінювати свою релігію або свої переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і спільно з іншими, прилюдно чи приватно, в богослужінні, ученні, виконанні та дотриманні релігійних і ритуальних обрядів.

2. Свобода сповідувати релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, які встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони громадського порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Стаття 10¹

Свобода вираження поглядів

1. Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств.

2. Здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для охорони порядку або запобігання злочинам, для охорони здоров'я або моралі, для захисту репутації або прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду і є необхідними в демократичному суспільстві.

Стаття 11¹

Свобода зібрань та об'єднання

1. Кожен має право на свободу мирних зібрань та на свободу об'єднання з іншими, включаючи право створювати профспілки і вступати до них для захисту своїх інтересів.

2. Здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, які встановлені законом в інтересах національної або громадської безпеки, для охорони порядку або запобігання злочинам, для охорони здоров'я або моралі чи з метою захисту прав і свобод інших осіб і є необхідними в демократичному суспільстві. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень на здійснення цих прав особами, що входять до складу збройних сил, поліції або органів державного управління.

Стаття 12¹

Право на шлюб

Чоловіки та жінки, які досягли шлюбного віку, мають право на шлюб і створення сім'ї згідно з національними законами, які регулюють здійснення цього права.

Стаття 13¹

Право на ефективний засіб правового захисту

Кожен, чий права і свободи, викладені в цій Конвенції, порушуються, має право на ефективний засіб правового захисту у відповідному національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, що діяли як офіційні особи.

Стаття 14¹

Заборона дискримінації

Здійснення прав і свобод, викладених у цій Конвенції, гарантується без будь-якої дискримінації за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження або інших обставин.

Стаття 15¹

Відступ від зобов'язань під час надзвичайної ситуації

1. Під час війни або іншої надзвичайної ситуації в державі, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вжити

заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, – за умови, якщо такі заходи не суперечать іншим її міжнародно-правовим зобов'язанням.

2. Наведене вище положення не може бути підставою для відступу від статті 2, крім випадків смерті внаслідок правомірних воєнних дій, або від статей 3, 4 (пункт 1) і 7.

3. Будь-яка Висока Договірна Сторона, яка використовує це право відступу від своїх зобов'язань, повною мірою інформує Генерального секретаря Ради Європи про вжиті нею заходи і про причини їх вжиття. Вона також інформує Генерального секретаря Ради Європи про те, коли такі заходи було припинено і з якого часу положення Конвенції знову повністю виконуються.

Стаття 16¹

Обмеження щодо політичної діяльності іноземців

Ніщо в статтях 10, 11 і 14 не може розглядатися як таке, що перешкоджає запровадженню Високими Договірними Сторонами обмежень щодо політичної діяльності іноземців.

Стаття 17¹

Заборона зловживання правами

Ніщо в цій Конвенції не може тлумачитися як таке, що надає будь-якій державі, групі або особі будь-яке право займатися будь-якою діяльністю або вчиняти будь-яку дію, спрямовану на скасування будь-яких прав і свобод, що викладені в цій Конвенції, або на їх обмеження в більшому обсязі, ніж передбачено в Конвенції.

Стаття 18¹

Обмеження у застосуванні обмежень на права

Обмеження, які дозволяються цією Конвенцією щодо зазначених прав і свобод, можуть застосовуватися тільки з тією метою, для якої вони передбачені.

Розділ II²

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ

Стаття 19

Створення Суду

Для забезпечення додержання Високими Договірними Сторонами їхніх зобов'язань за Конвенцією та протоколами до неї створюється Європейський суд з прав людини (далі «Суд»), який функціонує на постійній основі.

Стаття 20

Кількісний склад суддів

Суд складається з такої кількості суддів, яка відповідає кількості Високих Договірних Сторін.

Стаття 21

Критерії добору суддів

1. Судді повинні мати високі моральні якості, а також мати кваліфікацію, необхідну для призначення на високу судову посаду, чи бути юристами з визнаним авторитетом.

2. Судді засідають у Суді у своїй особистій якості.

3. Упродовж строку своїх повноважень судді не можуть займатися ніякою діяльністю, що є несумісною з їхньою незалежністю, безсторонністю або вимогами виконання посадових обов'язків на постійній основі; усі питання, які виникають у зв'язку із застосуванням цього пункту, вирішуються Судом.

Стаття 22

Вибори суддів

1. Судді обираються Парламентською Асамблеєю від кожної Високої Договірної Сторони більшістю поданих голосів із трьох кандидатів, представлених Високою Договірною Стороною.

2. Така сама процедура застосовується під час довиборів до Суду у випадку приєднання нових Високих Договірних Сторін, а також при заповненні вакансій, що виникають.

Стаття 23

Строк повноважень

1. Судді обираються строком на шість років. Вони можуть бути переобрані. Однак строк повноважень половини складу суддів, обраних на перших виборах, спливає через три роки.

2. Судді, строк повноважень яких спливає через перші три роки, визначаються Генеральним секретарем Ради Європи за жеребом одразу ж після їх обрання.

3. З метою забезпечення, наскільки це можливо, поновлення повноважень половини складу суддів кожні три роки, Парламентська Асамблея може до початку будь-яких наступних виборів вирішити, що тривалість строку або строків повноважень одного або кількох суддів, які мають бути обрані, буде іншою ніж шість років, але не більшою дев'яти і не меншою трьох років.

4. У випадках, коли йдеться про більше ніж один строк повноважень і коли Парламентська Асамблея застосовує попередній пункт, розподіл строків повноважень здійснюється Генеральним секретарем Ради Європи за жеребом одразу ж після виборів.

5. Суддя, обраний для заміни судді, строк повноважень якого не сплив, обіймає посаду протягом решти строку повноважень свого попередника.

6. Строк повноважень суддів спливає, коли вони досягають 70-річного віку.

7. Судді обіймають свою посаду до їх заміни. Проте після заміни вони продовжують розгляд тих справ, які вже є в їхньому провадженні.

Стаття 24

Звільнення з посади

Жоден суддя не може бути звільнений з посади, якщо тільки рішення про його невідповідність встановленим вимогам не буде ухвалене іншими суддями більшістю у дві третини голосів.

Стаття 25

Канцелярія та судові секретарі

Суд має канцелярію, функції та організація якої визначаються в Регламенті Суду. Суду в його діяльності надають допомогу судові секретарі.

Стаття 26

Пленарні засідання Суду

На пленарних засіданнях Суду:

- a) обираються його Голова та один або два заступники Голови строком на три роки; вони можуть бути переобрані;
- b) створюються палати на встановлений строк;
- c) обираються голови палат Суду; вони можуть бути переобрані;
- d) приймається Регламент Суду; та

е) обираються Секретар Суду та один або кілька заступників Секретаря.

Стаття 27

Комісії, палати та Велика палата

1. Для розгляду переданих йому справ Суд засідає в комісіях у складі трьох суддів, у палатах у складі семи суддів та у Великій палаті у складі сімнадцяти суддів. Палати Суду створюють комісії на встановлений строк.

2. Як член палати та Великої палати за посадою засідає суддя, обраний від заінтересованої держави-учасниці, або, за відсутності такого чи в разі неспроможності такого взяти участь у засіданні, особа, яка визначається на вибір такої держави і засідає як суддя.

3. До складу Великої палати входять також Голова Суду, заступники Голови, голови палат та інші судді, які визначаються відповідно до Регламенту Суду. Якщо справа передається до Великої палати згідно зі статтею 43, у Великій палаті не може засідати жоден суддя з палати, яка постановила судові рішення, за винятком голови палати та судді, який засідав від заінтересованої держави-учасниці.

Стаття 28

Заяви комісії про неприйнятність

Комісія може – одноставним голосуванням – визнати непринятною або вилучити з реєстру справ індивідуальну заяву, подану згідно зі статтею 34, якщо така ухвала може бути винесена без додаткового вивчення. Ухвала комісії є остаточною.

Стаття 29

Ухвали палат щодо прийнятності та суті заяв

1. Якщо згідно зі статтею 28 жодної ухвали не винесено, палата приймає рішення щодо прийнятності та суті індивідуальних заяв, поданих згідно зі статтею 34.

2. Палата приймає рішення щодо прийнятності та суті міждержавних заяв, поданих згідно зі статтею 33.

3. Ухвала щодо прийнятності вноситься окремо, якщо Суд, у виняткових випадках, не вирішить інакше.

Стаття 30

Відмова від юрисдикції на користь Великої палати

Якщо справа, яку розглядає палата, порушує серйозне питання щодо тлумачення Конвенції чи протоколів до неї або якщо вирішення питання, яке вона розглядає, може призвести до результату, несумісного з рішенням, постановленим Судом раніше, палата може в будь-який час до постановлення свого рішення відмовитися від своєї юрисдикції на користь Великої палати, якщо жодна зі сторін у справі не заперечує проти цього.

Стаття 31

Повноваження Великої палати

Велика палата:

a) приймає рішення щодо заяв, поданих згідно зі статтею 33 або статтею 34, якщо палата відмовилася від своєї юрисдикції згідно зі статтею 30 або якщо справу було передано їй на розгляд згідно зі статтею 43; та

b) розглядає запити про надання консультативних висновків, подані згідно зі статтею 47.

Стаття 32

Юрисдикція Суду

1. Юрисдикція Суду поширюється на всі питання, які стосуються тлумачення та застосування Конвенції і протоколів до неї і які передаються йому на розгляд відповідно до статей 33, 34 і 47.

2. У випадку виникнення спору щодо юрисдикції Суду спір вирішується Судом.

Стаття 33

Міждержавні справи

Будь-яка Висока Договірна Сторона може передати на розгляд Суду питання про будь-яке порушення положень Конвенції та протоколів до неї, яке, як вона вважає, було допущене іншою Високою Договірною Стороною.

Стаття 34

Індивідуальні заяви

Суд може приймати заяви від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, що вважають себе потерпілими від порушення однією з Високих Договірних Сторін прав, викладених у Конвенції або протоколах до

неї. Високі Договірні Сторони зобов'язуються не перешкоджати ніяким чином ефективному здійсненню цього права.

Стаття 35

Критерії прийнятності

1. Суд може прийняти питання до розгляду тільки після того, як було вичерпано всі національні засоби правового захисту – відповідно до загально визнаних норм міжнародного права, і впродовж шести місяців від дати прийняття остаточного рішення.

2. Суд не розглядає жодної заяви, поданої згідно зі статтею 34, якщо вона:

a) є анонімною; або

b) за своєю суттю порушує питання, що вже було розглянуте Судом або вже подане на розгляд за іншою процедурою міжнародного розслідування чи врегулювання, і якщо вона не містить відповідної нової інформації.

3. Суд визнає непринятною будь-яку індивідуальну заяву, подану згідно зі статтею 34, якщо він вважає, що ця заява є несумісною з положеннями Конвенції або протоколів до неї, явно необґрунтованою або є зловживанням правом на подання заяви.

4. Суд відхиляє будь-яку заяву, якщо він вважає її непринятною згідно з цією статтею. Він може зробити це на будь-якій стадії провадження у справі.

Стаття 36

Участь третьої сторони

1. У всіх справах, які розглядаються палатою або Великою палатою, Висока Договірна Сторона, громадянин якої є заявником, має право подати свої міркування у письмовій формі і брати участь у слуханнях.

2. Голова Суду може, в інтересах належного відправлення правосуддя, запропонувати будь-якій Високій Договірній Стороні, яка не є стороною в судовому розгляді, або будь-якій заінтересованій особі, яка не є заявником, подати свої міркування у письмовій формі або брати участь у слуханнях.

Стаття 37

Вилучення заяв із реєстру справ

1. Суд може на будь-якій стадії провадження у справі вилучити заяву з реєстру справ, якщо обставини дозволяють дійти висновку, що:

a) заявник не має наміру далі підтримувати свою заяву; або

b) спір уже вирішено; або

c) на будь-якій іншій підставі, встановленій Судом, подальший розгляд заяви не є виправданим.

Однак Суд продовжує розгляд заяви, якщо цього вимагає повага до прав людини, визначених у Конвенції та протоколах до неї.

2. Суд може знову поновити заяву в реєстрі справ, якщо, на його думку, обставини це виправдовують.

Стаття 38

Розгляд справи та процедура дружнього врегулювання

1. Якщо Суд визнає заяву прийнятною, він:

a) розглядає справу разом із представниками сторін і, в разі необхідності, проводить розслідування, для ефективного здійснення якого заінтересовані держави створюють усі необхідні умови;

b) надає себе у розпорядження заінтересованих сторін з метою забезпечення дружнього врегулювання спору на основі поваги до прав людини, визначених у Конвенції та протоколах до неї.

2. Переговори, які здійснюються згідно з підпунктом *b* пункту 1, є конфіденційними.

Стаття 39

Досягнення дружнього врегулювання

У разі досягнення дружнього врегулювання Суд вилучає справу з реєстру, прийнявши відповідне рішення, яке містить лише стислий виклад фактів і досягнутого вирішення.

Стаття 40

Слухання у відкритому засіданні та доступ до документів

1. Слухання проводяться у відкритому засіданні, якщо Суд у виняткових випадках не вирішить інакше.

2. Доступ до документів, які здаються на зберігання Секретареві, має бути відкритим, якщо Голова Суду не вирішить інакше.

Стаття 41

Справедлива сатисфакція

Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передба-

чає лише часткову компенсацію, Суд, у разі необхідності, надає потерпій стороні справедливу сатисфакцію.

Стаття 42

Рішення палат

Рішення палат стають остаточними відповідно до пункту 2 статті 44.

Стаття 43

Передання справ на розгляд Великої палати

1. Упродовж трьох місяців від дати постановлення рішення палатою будь-яка сторона у справі може, у виняткових випадках, звернутися з клопотанням про передання справи на розгляд Великої палати.

2. Колегія у складі п'яти суддів Великої палати приймає таке клопотання, якщо справа порушує серйозне питання щодо тлумачення або застосування Конвенції чи протоколів до неї або важливе питання загального значення.

3. Якщо колегія приймає клопотання, Велика палата вирішує справу шляхом постановлення судового рішення.

Стаття 44

Остаточні судові рішення

1. Рішення Великої палати є остаточним.

2. Рішення палати стає остаточним:

a) якщо сторони заявляють про те, що вони не звертатимуться із клопотанням про передання справи на розгляд Великої палати; або

b) через три місяці від дати постановлення рішення, якщо клопотання про передання справи на розгляд Великої палати не було заявлено; або

c) якщо колегія Великої палати відхиляє клопотання про передання справи на розгляд Великої палати згідно зі статтею 43.

3. Остаточне судове рішення опубліковується.

Стаття 45

Умотивування судових рішень та ухвал

1. Судові рішення та ухвали про прийнятність або неприйнятність заяв мають бути вмотивовані.

2. Якщо судове рішення цілком або частково не виражає одноставної думки суддів, кожний суддя має право викласти окрему думку.

Стаття 46

Обов'язкова сила судових рішень та їх виконання

1. Високі Договірні Сторони зобов'язуються виконувати остаточне рішення Суду в будь-якій справі, в якій вони є сторонами.

2. Остаточне рішення Суду надсилається Комітетові міністрів, який здійснює нагляд за його виконанням.

Стаття 47

Консультативні висновки

1. Суд може, на запит Комітету міністрів, надавати консультативні висновки з правових питань, які стосуються тлумачення Конвенції та протоколів до неї.

2. Такі висновки не поширюються на питання, які стосуються змісту чи обсягу прав і свобод, визначених у розділі I Конвенції та протоколах до неї, або на будь-яке інше питання, яке Суд чи Комітет міністрів можуть розглядати внаслідок будь-якого провадження, що може бути порушене відповідно до Конвенції.

3. Рішення Комітету міністрів про подання запиту щодо консультативного висновку Суду ухвалюються більшістю голосів представників, які мають право засідати в Комітеті.

Стаття 48

Консультативна компетенція Суду

Суд вирішує, чи належить до його компетенції, визначеної у статті 47, запит Комітету міністрів про надання консультативного висновку.

Стаття 49

Умотивування консультативних висновків

1. Консультативні висновки Суду мають бути вмотивовані.

2. Якщо консультативний висновок цілком або частково не виражає одностайної думки суддів, кожний суддя має право викласти окрему думку.

3. Консультативні висновки Суду передаються Комітетові міністрів.

Стаття 50

Витрати Суду

Витрати Суду покладаються на Раду Європи.

Стаття 51

Привілеї та імунітети суддів

Судді під час виконання своїх обов'язків користуються привілеями та імунітетами, передбаченими у статті 40 Статуту Ради Європи і в угодах, укладених згідно з цією статтею Статуту.

Розділ III^{1,3}

ІНШІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 52¹

Запити Генерального секретаря

На запит Генерального секретаря Ради Європи будь-яка Висока Договірна Сторона надає роз'яснення щодо того, яким чином її внутрішнє законодавство забезпечує ефективне виконання будь-якого з положень цієї Конвенції.

Стаття 53¹

Гарантії існуючих прав людини

Ніщо в цій Конвенції не може тлумачитись як таке, що обмежує або порушує будь-які права людини та основні свободи, які можуть гарантуватися законами будь-якої Високої Договірної Сторони або будь-якою іншою угодою, стороною якої вона є.

Стаття 54¹

Повноваження Комітету міністрів

Ніщо в цій Конвенції не стоїть на перешкоді повноваженням Комітету міністрів, наданим йому Статутом Ради Європи.

Стаття 55¹

Відмова від інших засобів врегулювання спорів

Високі Договірні Сторони погоджуються, що без спеціальної домовленості вони не користуватимуться існуючими між ними чинними договорами, конвенціями або деклараціями для вирішення, шляхом оскарження, спору, який виникає внаслідок тлумачення або застосування цієї Конвенції, засобами врегулювання спорів, не передбаченими цією Конвенцією.

Стаття 56¹

Територіальне застосування

1². Будь-яка держава може при ратифікації або будь-коли після цього заявити в повідомленні на ім'я Генерального секретаря Ради Європи про те, що дія цієї Конвенції поширюється – з урахуванням пункту 4 цієї статті – на всі або деякі з територій, за міжнародні відносини яких вона є відповідальною.

2. Дія Конвенції поширюється на територію або території, визначені в повідомленні, з тридцятого дня після отримання цього повідомлення Генеральним секретарем Ради Європи.

3. Однак положення цієї Конвенції застосовуються до таких територій з належним урахуванням місцевих вимог.

4². Будь-яка держава, яка зробила заяву відповідно до пункту 1 цієї статті, може будь-коли після цього заявити від імені однієї або кількох територій, яких стосується заява, що вона визнає компетенцію Суду приймати заяви від окремих осіб, неурядових організацій або груп осіб згідно зі статтею 34 цієї Конвенції.

Стаття 57¹

Застереження

1. Будь-яка держава при підписанні цієї Конвенції або здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти може зробити застереження стосовно будь-якого окремого положення Конвенції з огляду на те, що той чи інший закон, чинний на той час на її території, не відповідає цьому положенню. Застереження загального характеру згідно з цією статтею не дозволяються.

2. Будь-яке застереження, зроблене згідно з цією статтею, має містити стислий виклад відповідного закону.

Стаття 58¹

Денонсація

1. Висока Договірна Сторона може денонсувати цю Конвенцію тільки зі спливом п'яти років з дати, коли вона стала її стороною, і через шість місяців після подання відповідного повідомлення на ім'я Генерального секретаря Ради Європи, який інформує про це інші Високі Договірні Сторони.

2. Така денонсація не звільняє заінтересовану Високу Договірну Сторону від її зобов'язань за цією Конвенцією стосовно будь-якого діяння,

яке могло бути порушенням таких зобов'язань і могло бути здійсненим нею до дати, від якої денонсація набрала чинності.

3. Будь-яка Висока Договірна Сторона, яка перестає бути членом Ради Європи, перестає бути й стороною цієї Конвенції на тих самих умовах.

4². Відповідно до положень попередніх пунктів, Конвенція може бути денонсована стосовно будь-якої території, на яку було поширено її дію згідно із заявою, зробленою на підставі статті 56.

Стаття 59¹

Підписання та ратифікація

1. Ця Конвенція відкрита для підписання членами Ради Європи. Во-на підлягає ратифікації. Ратифікаційні грамоти здаються на зберігання Генеральному секретареві Ради Європи.

2. Ця Конвенція набирає чинності після здачі на зберігання десяти ратифікаційних грамот.

3. Для тих держав, які підписали цю Конвенцію і які ратифікуватимуть її після набрання нею чинності, Конвенція набирає чинності з дня здачі на зберігання їхніх ратифікаційних грамот.

4. Генеральний секретар Ради Європи повідомляє всіх членів Ради Європи про набрання Конвенцією чинності, про Високі Договірні Сторони, які ратифікували її, і про задачу на зберігання усіх подальших ратифікаційних грамот.

Вчинено в Римі четвертого дня листопада місяця 1950 року англійською і французькою мовами, причому обидва тексти є однаково автентичними, в одному примірнику, який зберігатиметься в архіві Ради Європи. Генеральний секретар надсилає засвідчені копії цієї Конвенції кожній державі, яка її підписала.

ПРОТОКОЛ
ДО КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ
ТА ОСНОВНИХ СВОБОД⁴

Париж, 20.III.1952

Уряди держав – членів Ради Європи, які підписали цей Протокол,

сповнені рішучості вжити заходів для колективного забезпечення здійснення деяких прав і свобод, які не включені до розділу I Конвенції про захист прав людини та основних свобод, підписаної в Римі 4 листопада 1950 року (далі «Конвенція»),

домовилися про таке:

Стаття 1

Захист права власності

Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права.

Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які, на її думку, є необхідними для здійснення контролю за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів.

Стаття 2

Право на освіту

Нікому не може бути відмовлено в праві на освіту. Держава при виконанні будь-яких функцій, узятих нею на себе в галузі освіти і навчання, поважає право батьків забезпечувати таку освіту і навчання відповідно до своїх релігійних і світоглядних переконань.

Стаття 3

Право на вільні вибори

Високі Договірні Сторони зобов'язуються проводити вільні вибори з розумною періодичністю шляхом таємного голосування в умовах, які забезпечуватимуть вільне вираження думки народу у виборі законодавчого органу.

Стаття 4²

Територіальне застосування

Будь-яка Висока Договірна Сторона може при підписанні або ратифікації чи будь-коли після цього надіслати Генеральному секретареві Ради Європи заяву, в якій зазначаються межі застосування нею положень цього Протоколу до територій, що зазначені в цій заяві і за міжнародні відносини яких вона несе відповідальність.

Будь-яка Висока Договірна Сторона, яка надіслала заяву на підставі попередньої частини, може час від часу робити інші заяви про зміну умов будь-якої попередньої заяви чи про припинення застосування положень цього Протоколу щодо будь-якої території.

Заява, зроблена згідно з цією статтею, вважається такою, що зроблена відповідно до пункту 1 статті 56 Конвенції.

Стаття 5

Зв'язок із Конвенцією

Високі Договірні Сторони розглядають положення статей 1, 2, 3 і 4 цього Протоколу як додаткові статті Конвенції, і всі положення Конвенції застосовуються відповідно.

Стаття 6

Підписання та ратифікація

Цей Протокол відкритий для підписання членами Ради Європи, які підписали Конвенцію; він ратифікується одночасно з ратифікацією Конвенції або після її ратифікації. Протокол набирає чинності після здачі на зберігання десяти ратифікаційних грамот. Для тих держав, які підписали цей Протокол і які ратифікуватимуть його після набрання ним чинності, Протокол набирає чинності з дня здачі на зберігання їхніх ратифікаційних грамот.

Ратифікаційні грамоти здаються на зберігання Генеральному секретареві Ради Європи, який повідомляє всіх членів Ради про тих, хто здійснив ратифікацію.

Вчинено в Парижі двадцятого дня березня місяця 1952 року англійською і французькою мовами, причому обидва тексти є однаково автентичними, в одному примірнику, який зберігатиметься в архіві Ради Європи. Генеральний секретар надсилає засвідчені копії цього Протоколу кожному урядові, який його підписав.

ПРОТОКОЛ № 4

ДО КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ОСНОВНИХ СВОБОД, ЯКИЙ ГАРАНТУЄ ДЕЯКІ ПРАВА І СВОБОДИ, ЩО НЕ ВКЛЮЧЕНІ ДО КОНВЕНЦІЇ ТА ПЕРШОГО ПРОТОКОЛУ ДО НЕЇ⁴

Страсбург, 16.IX.1963

Уряди держав – членів Ради Європи, які підписали цей Протокол,

сповнені рішучості вжити заходів для колективного забезпечення здійснення деяких прав і свобод, які не включені до розділу I Конвенції про захист прав людини та основних свобод, підписаної в Римі 4 листопада 1950 року (далі «Конвенція»), і в статтях 1-3 Першого протоколу до Конвенції, підписаного в Парижі 20 березня 1952 року,

домовилися про таке:

Стаття 1

Заборона ув'язнення за борг

Нікого не може бути позбавлено волі лише на підставі неспроможності виконати своє договірне зобов'язання.

Стаття 2

Свобода пересування

1. Кожен, хто законно перебуває на території будь-якої держави, в межах цієї території має право на свободу пересування і свободу вибору місця проживання.

2. Кожен є вільним залишати будь-яку країну, включаючи свою власну.

3. На здійснення цих прав не встановлюються жодні обмеження, крім тих, що передбачені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для забезпе-

чення громадського порядку, запобігання злочинам, для охорони здоров'я або моралі чи з метою захисту прав і свобод інших осіб.

4. Права, викладені в пункті 1, також можуть у певних місцевостях підлягати обмеженням, що встановлені згідно із законом і виправдовуються суспільними інтересами в демократичному суспільстві.

Стаття 3

Заборона вислання громадян

1. Нікого не може бути вислано, шляхом застосування індивідуальних або колективних заходів, з території держави, громадянином якої він є.

2. Нікого не може бути позбавлено права в'їзду на територію держави, громадянином якої він є.

Стаття 4

Заборона колективного вислання іноземців

Колективне вислання іноземців заборонено.

Стаття 5

Територіальне застосування

1. Будь-яка Висока Договірна Сторона може при підписанні чи ратифікації цього Протоколу або будь-коли після цього надіслати Генеральному секретареві Ради Європи заяву, в якій зазначаються межі застосування нею положень цього Протоколу до територій, що зазначені в цій заяві і за міжнародні відносини яких вона несе відповідальність.

2. Будь-яка Висока Договірна Сторона, яка надіслала заяву на підставі попереднього пункту, може час від часу робити інші заяви про зміну умов будь-якої попередньої заяви чи про припинення застосування положень цього Протоколу щодо будь-якої території.

3². Заява, зроблена згідно з цією статтею, вважається такою, що зроблена відповідно до пункту 1 статті 56 Конвенції.

4. Територія будь-якої держави, до якої цей Протокол застосовується на підставі його ратифікації або прийняття цією державою, і кожна територія, до якої цей Протокол застосовується на підставі заяви, зробленої такою державою згідно з цією статтею, розглядаються як окремі території для цілей посилань у статтях 2 і 3 на територію держави.

5⁵. Будь-яка держава, яка зробила заяву відповідно до пункту 1 чи 2 цієї статті, може будь-коли після цього заявити від імені однієї або кількох територій, яких стосується заява, що вона визнає компетенцію Суду приймати заяви від окремих осіб, неурядових організацій або груп осіб

згідно зі статтею 34 Конвенції стосовно всіх або деяких зі статей 1-4 цього Протоколу.

Стаття 6⁵

Зв'язок із Конвенцією

Високі Договірні Сторони розглядають положення статей 1-5 цього Протоколу як додаткові статті Конвенції, і всі положення Конвенції застосовуються відповідно.

Стаття 7

Підписання та ратифікація

1. Цей Протокол відкритий для підписання членами Ради Європи, які підписали Конвенцію; він ратифікується одночасно з ратифікацією Конвенції або після її ратифікації. Протокол набирає чинності після здачі на зберігання п'яти ратифікаційних грамот. Для тих держав, які підписали цей Протокол і які ратифікуватимуть його після набрання ним чинності, Протокол набирає чинності з дня здачі на зберігання їхніх ратифікаційних грамот.

2. Ратифікаційні грамоти здаються на зберігання Генеральному секретареві Ради Європи, який повідомляє всіх членів Ради про тих, хто здійснив ратифікацію.

На посвідчення чого ті, що підписалися нижче, належним чином на те уповноважені представники, підписали цей Протокол.

Вчинено у Страсбурзі шістнадцятого дня вересня місяця 1963 року англійською і французькою мовами, причому обидва тексти є однаково автентичними, в одному примірнику, який зберігатиметься в архіві Ради Європи. Генеральний секретар надсилає засвідчені копії цього Протоколу кожній державі, яка його підписала.

ПРОТОКОЛ № 6
ДО КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ
ТА ОСНОВНИХ СВОБОД
ЩОДО СКАСУВАННЯ СМЕРТНОЇ КАРИ⁴

Страсбург, 28.IV.1983

Держави – члени Ради Європи, які підписали цей Протокол до Конвенції про захист прав людини та основних свобод, підписаної в Римі 4 листопада 1950 року (далі «Конвенція»),

вважаючи, що розвиток подій у кількох державах – членах Ради Європи відображає загальну тенденцію до скасування смертної кари,

домовилися про таке:

Стаття 1

Скасування смертної кари

Смертна кара скасовується. Нікого не може бути засуджено до такого покарання або страчено.

Стаття 2

Смертна кара під час війни

Держава може передбачити у своєму законодавстві смертну кару за діяння, вчинені під час війни або неминучої загрози війни; таке покарання застосовується тільки у випадках, передбачених законом і згідно з його положеннями. Держава повідомляє Генерального секретаря Ради Європи про відповідні положення цього закону.

Стаття 3

Заборона відступу від зобов'язань

Жодні відступи від положень цього Протоколу на підставі статті 15 Конвенції не допускаються.

Стаття 4²

Заборона застережень

Жодні застереження щодо положень цього Протоколу на підставі статті 57 Конвенції не допускаються.

Стаття 5

Територіальне застосування

1. Будь-яка держава при підписанні чи здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або свого документа про прийняття чи схвалення може зазначити територію чи території, до яких застосовуватиметься цей Протокол.

2. Будь-яка держава може будь-коли після цього надіслати на ім'я Генерального секретаря Ради Європи заяву про поширення дії цього Протоколу на будь-яку іншу територію, зазначену в цій заяві. Щодо такої території Протокол набирає чинності в перший день місяця, що настає після дати отримання такої заяви Генеральним секретарем.

3. Будь-яка заява, зроблена на підставі двох попередніх пунктів, може бути відкликана щодо будь-якої території, зазначеної в цій заяві, у повідомленні на ім'я Генерального секретаря. Відкликання набирає чинності в перший день місяця, що настає після дати отримання такого повідомлення Генеральним секретарем.

Стаття 6

Зв'язок із Конвенцією

Держави-учасниці розглядають положення статей 1-5 цього Протоколу як додаткові статті Конвенції, і всі положення Конвенції застосовуються відповідно.

Стаття 7

Підписання та ратифікація

Цей Протокол відкрито для підписання державами – членами Ради Європи, які підписали Конвенцію. Він ратифікується, приймається чи схвалюється. Держава – член Ради Європи не може ратифікувати, прийняти чи схвалити цей Протокол, якщо вона одночасно або раніше не ратифікувала Конвенцію. Ратифікаційні грамоти або документи про прийняття чи схвалення здаються на зберігання Генеральному секретареві Ради Європи.

Стаття 8

Набрання чинності

1. Цей Протокол набирає чинності в перший день місяця, що настає після дати, коли п'ять держав – членів Ради Європи висловили свою згоду на обов'язковість для них цього Протоколу згідно з положеннями статті 7.

2. Для будь-якої держави-члена, яка висловить свою згоду на обов'язковість для неї цього Протоколу після набрання ним чинності, Протокол набирає чинності в перший день місяця, що настає після дати здачі на зберігання ратифікаційної грамоти або документа про прийняття чи схвалення.

Стаття 9

Функції депозитарію

Генеральний секретар Ради Європи повідомляє держави – члени Ради про:

- a) будь-яке підписання;
- b) здачу на зберігання будь-якої ратифікаційної грамоти або будь-якого документа про прийняття чи затвердження;
- c) будь-яку дату набрання чинності цим Протоколом згідно зі статтями 5 і 8;
- d) будь-яку іншу дію, будь-яке повідомлення або сповіщення, які стосуються цього Протоколу.

На посвідчення чого ті, що підписалися нижче, належним чином на те уповноважені представники, підписали цей Протокол.

Вчинено у Страсбурзі двадцять восьмого дня квітня місяця 1983 року англійською і французькою мовами, причому обидва тексти є однаково автентичними, в одному примірнику, який зберігатиметься в архіві Ради Європи. Генеральний секретар Ради Європи надсилає засвідчені копії цього Протоколу кожній державі – членові Ради Європи.

ПРОТОКОЛ № 7
ДО КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ
ТА ОСНОВНИХ СВОБОД⁴

Страсбург, 22.XI.1984

Держави – члени Ради Європи, які підписали цей Протокол,

сповнені рішучості вжити нових заходів для колективного забезпечення здійснення деяких прав і свобод за допомогою Конвенції про захист прав людини та основних свобод, підписаної в Римі 4 листопада 1950 року (далі «Конвенція»),

домовилися про таке:

Стаття 1

Процедурні гарантії, що стосуються вислання іноземців

1. Іноземець, який законно проживає на території держави, не може бути висланий за її межі інакше ніж на виконання рішення, прийнятого відповідно до закону, і повинен мати можливість:

- a)* наводити аргументи проти свого вислання;
- b)* вимагати перегляду своєї справи; і
- c)* бути представленим з цією метою перед компетентним органом або перед особою чи особами, призначеними цим органом.

2. Іноземець може бути висланий до здійснення своїх прав, передбачених у підпунктах *a*, *b* та *c* пункту 1 цієї статті, якщо таке вислання є необхідним в інтересах публічного порядку або зумовлюється міркуваннями національної безпеки.

Стаття 2

Право на оскарження у кримінальних справах

1. Кожен, кого суд визнав винним у вчиненні кримінального правопорушення, має право на перегляд судом вищої інстанції факту визнання його винним або винесеного йому вироку. Здійснення цього права, включаючи підстави, на яких воно може бути здійснене, регулюється законом.

2. Із цього права можуть робитися винятки для незначних правопорушень, як це передбачено законом, або в разі коли відповідну особу судив у першій інстанції найвищий суд, або коли її було визнано винною і засуджено після оскарження виправдального вироку.

Стаття 3

Відшкодування в разі незаконного засудження

Якщо остаточним рішенням особу було засуджено за вчинення кримінального правопорушення і якщо винесений їй вирок було потім скасовано або її було помилувано на підставі нового чи нововиявленого факту, який беззаперечно доводить наявність судової помилки, то ця особа, яка зазнала покарання в результаті такого засудження, одержує відшкодування згідно із законом або практикою відповідної держави, якщо тільки не буде доведено, що зазначений невідомий факт не було свого часу виявлено повністю або частково з вини цієї особи.

Стаття 4

Право не бути притягненим до суду або покараним двічі

1. Нікого не може бути вдруге притягнуто до суду або покарано в порядку кримінального провадження під юрисдикцією однієї і тієї самої держави за правопорушення, за яке його вже було остаточно виправдано або засуджено відповідно до закону та кримінальної процедури цієї держави.

2. Положення попереднього пункту не перешкоджають повторному розгляду справи згідно із законом та кримінальною процедурою відповідної держави за наявності нових або нововиявлених фактів чи суттєвих недоліків у попередньому судовому розгляді, які могли вплинути на результати розгляду справи.

3. Жодні відступи від положень цієї статті на підставі статті 15 Конвенції не допускаються.

Стаття 5

Рівноправність кожного з подружжя

Кожен із подружжя має рівні цивільні права та обов'язки у відносинах між собою і зі своїми дітьми, а також щодо одруження, перебування в шлюбі та щодо його розірвання. Ця стаття не перешкоджає державам вживати таких заходів, що є необхідними в інтересах дітей.

Стаття 6

Територіальне застосування

1. Будь-яка держава при підписанні чи здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або свого документа про прийняття чи схвалення може зазначити територію або території, на які поширюватиметься дія цього Протоколу, і встановити межі застосування нею його положень до такої території або таких територій.

2. Будь-яка держава може будь-коли після цього надіслати на ім'я Генерального секретаря Ради Європи заяву про поширення дії цього Протоколу на будь-яку іншу територію, зазначену в цій заяві. Щодо такої території Протокол набирає чинності в перший день місяця, що настає зі спливом двомісячного строку з дати отримання такої заяви Генеральним секретарем.

3. Будь-яка заява, зроблена на підставі двох попередніх пунктів, може бути відкликана щодо будь-якої території, зазначеної в цій заяві, або змінена у повідомленні на ім'я Генерального секретаря. Відкликання або зміна заяви набирає чинності в перший день місяця, що настає зі спливом двомісячного строку з дати отримання такого повідомлення Генеральним секретарем.

4². Заява, зроблена згідно з цією статтею, розглядається як така, що зроблена відповідно до пункту 1 статті 56 Конвенції.

5. Територія будь-якої держави, до якої цей Протокол застосовується на підставі його ратифікації, прийняття або схвалення цією державою, і кожна територія, до якої цей Протокол застосовується на підставі заяви, зробленої такою державою згідно з цією статтею, можуть розглядатися як окремі території для цілей посилення в статті 1 на територію держави.

6⁵. Будь-яка держава, яка зробила заяву відповідно до пункту 1 чи 2 цієї статті, може будь-коли після цього заявити від імені однієї або кількох територій, яких стосується заява, що вона визнає компетенцію Суду приймати заяви від окремих осіб, неурядових організацій або груп осіб згідно зі статтею 34 Конвенції стосовно статей 1–5 цього Протоколу.

Стаття 7²

Зв'язок із Конвенцією

Держави-учасниці розглядають положення статей 1-6 цього Протоколу як додаткові статті Конвенції, і всі положення Конвенції застосовуються відповідно.

Стаття 8

Підписання та ратифікація

Цей Протокол відкрито для підписання державами – членами Ради Європи, які підписали Конвенцію. Він підлягає ратифікації, прийняттю чи схваленню. Держава – член Ради Європи не може ратифікувати, прийняти або схвалити цей Протокол, якщо вона одночасно або раніше не ратифікувала Конвенцію. Ратифікаційні грамоти або документи про прийняття чи схвалення здаються на зберігання Генеральному секретареві Ради Європи.

Стаття 9

Набрання чинності

1. Цей Протокол набирає чинності в перший день місяця, що настає зі спливом двомісячного строку з дати, коли сім держав – членів Ради Європи висловили свою згоду на обов'язковість для них цього Протоколу згідно з положеннями статті 8.

2. Для будь-якої держави-члена, яка висловить свою згоду на обов'язковість для неї цього Протоколу, Протокол набирає чинності в перший день місяця, що настає зі спливом двомісячного строку з дати здачі на зберігання ратифікаційної грамоти або документа про прийняття чи схвалення.

Стаття 10

Функції депозитарію

Генеральний секретар Ради Європи повідомляє всі держави – члени Ради Європи про:

- a) будь-яке підписання;
- b) здачу на зберігання будь-якої ратифікаційної грамоти або будь-якого документа про прийняття чи схвалення;
- c) будь-яку дату набрання чинності цим Протоколом згідно зі статтями 6 і 9;
- d) будь-яку іншу дію, будь-яке повідомлення або будь-яку заяву, що стосуються цього Протоколу.

На посвідчення чого ті, що підписалися нижче, належним чином на те уповноважені представники, підписали цей Протокол.

Вчинено у Страсбурзі двадцять другого дня листопада місяця 1984 року англійською і французькою мовами, причому обидва тексти є однаково автентичними, в одному примірнику, який зберігатиметься в архіві Ради Європи. Генеральний секретар Ради Європи надсилає засвідчені копії цього Протоколу кожній державі – членові Ради Європи.

¹ Назву включено відповідно до положень Протоколу №11 (ETS No. 155).

² Текст із поправками, внесеними відповідно до положень Протоколу №11 (ETS No. 155).

³ Статті цього розділу перенумеровано відповідно до положень Протоколу №11 (ETS No. 155).

⁴ Назви статей включено та текст доповнено відповідно до положень Протоколу № 11 (ETS No. 155) з моменту набрання ним чинності.

⁵ Текст включено відповідно до положень Протоколу № 11 (ETS No. 155).

ФОРМУЛЯР ЗАЯВИ

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ

Рада Європи – Страсбург, Франція

ЗАЯВА

у відповідності до Статті 34 Європейської Конвенції з Прав Людини,
а також до Статей 45 та 47 Процедури Суду

ВАЖЛИВО: Ця заява є юридичним документом, який може заторкнути Ваші
права та обов'язки

I. СТОРОНИ

A. ЗАЯВНИК

(Відомості про заявника, а також про його представника, якщо такий є)

1. Прізвище..... 2. Ім'я та по батькові.....
Стать: чоловіча/жіноча
3. Громадянство..... 4. Рід занять.....
5. Дата та місце народження
6. Місце проживання.....
7. № телефону.....

8. Теперішня адреса (якщо відрізняється від б.).....
9. Прізвище та ім'я представника *
10. Рід занять представника
11. Адреса представника
12. № телефону..... № факсу.....
- В. ВИСОКА ДОГОВІРНА СТОРОНА
(Зазначте Державу(и), проти якої(их) спрямована заява)
13.

II. ВИКЛАДЕННЯ ФАКТІВ

(Див. Розділ II Пояснювальної нотатки)

14.

Якщо необхідно, продовжуйте на окремому аркуші

III. ЗАЗНАЧЕННЯ ПОРУШЕНЬ КОНВЕНЦІЇ ТА/АБО ПРОТОКОЛІВ ТА ВІДПОВІДНА АРГУМЕНТАЦІЯ

(Див. Розділ III Пояснювальної нотатки)

15.

IV. ЗАЯВА ЗГІДНО З ПУНКТОМ 1 СТАТТІ 35 КОНВЕНЦІЇ

(Див. Розділ IV Пояснювальної нотатки. Якщо необхідно, дайте пояснення (по пунктах 16-18 заяви) до кожного окремого предмета скарги на окремому аркуші)

16. Остаточне внутрішнє рішення (дата та юридична природа рішення, орган, що його ухвалив (судова чи інша інстанція))
17. Інші рішення (в хронологічному порядку, із зазначенням по кожному з них дати прийняття, юридичної природи, а також органу (судового чи Іншого), який це рішення ухвалив

* У разі наявності представника додати доручення, підписане заявником.

18. Чи існують (існували) будь-які інші засоби внутрішнього захисту, які Ви не використали? Якщо так, поясніть, чому.

Якщо необхідно, продовжуйте на окремому аркуші

V. ВИКЛАДЕННЯ ПРЕДМЕТА ЗАЯВИ ТА ПОПЕРЕДНЬОГО РОЗМІРУ СПРАВЕДЛИВОЇ САТИСФАКЦІЇ

(Див. Розділ V Пояснювальної нотатки)

19.

VI. ЗАЯВА СТОСОВНО ПРОЦЕДУР У ІНШИХ МІЖНАРОДНИХ ІНСТАНЦІЯХ

(Див. Розділ VI Пояснювальної нотатки)

20. Чи подавали Ви скарги, викладені вище, до будь-якої іншої міжнародної інстанції для розслідування або урегулювання? Якщо так, вкажіть подробиці.

VII. ПЕРЕЛІК ДОДАНИХ ДОКУМЕНТІВ

(ДОДАВАЙТЕ НЕ ОРИГІНАЛИ ДОКУМЕНТІВ, А ВИКЛЮЧНО КОПІЇ)

(Див. Розділ VII Пояснювальної нотатки. Додайте копії усіх рішень, зазначених у Розділах IV та VI заяви. Якщо у Вас немає копій, отримайте їх. Якщо Ви не можете їх отримати, поясніть, чому).

21. а)

б)

в)

VIII. ДЕКЛАРАЦІЯ ТА ПІДПИС

(Див. Розділ VIII Пояснювальної нотатки)

22. Я свідомо заявляю, що усі представлені у цій заяві відомості є точними.

Місце.....
Дата

(Підпис заявника або представника)

РОЗ'ЯСНЮВАЛЬНА ЗАМІТКА ДЛЯ ОСІБ, ЯКІ МАЮТЬ НАМІР ЗВЕРНУТИСЯ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Які скарги розглядає Суд?

1. Європейський суд з прав людини є міжнародним органом, який за певних умов може розглядати скарги, що подаються особами, котрі скаржаться на порушення їхніх прав, передбачених Європейською конвенцією з прав людини. Ця Конвенція є міжнародним договором, на підставі якого більша частина європейських держав зобов'язується дотримуватись визначених у ній основних прав людини. Ці права записані в Конвенції та в чотирьох додаткових протоколах до Конвенції (протоколи № 1,4,6,7). Вказані документи прийняті окремими державами, і необхідно ознайомитись із текстами цих документів та внесеними до них зауваженнями.

2. Якщо Ви вважаєте, що одна з держав, які ратифікували Конвенцію, порушила відносно Вас одне з цих основних прав, то Ви можете звернутися до Суду. Суд розглядає лише ті скарги, в яких ідеться про гарантовані Конвенцією та протоколами до неї права, не розглядаючи інші скарги. Європейський суд не є апеляційним судом відносно національних судових інстанцій, вона не може ні скасовувати, ні змінювати їхні рішення. Суд не може безпосередньо захищати Вас перед національною судовою інстанцією, проти якої спрямована Ваша скарга.

3. Суд може розглядати лише ті скарги, які спрямовані проти держав, що ратифікували Конвенцію. Також не розглядаються скарги, які стосуються подій, що мали місце до визначеної дати. Ця дата різниться залежно від країни та від факту. Вона залежить від того, чи йдеться у скарзі про апеляцію до права, визнаного у самій Конвенції чи в одному з Протоколів до неї.

4. Ви можете надсилати скарги лише проти дій або рішень державної влади однієї з цих держав (парламенту, адміністрації, судів і т. ін.). Суд не розглядає скарги, що подаються на фізичних осіб або на приватні організації (товариств).

5. Перед тим як звернутися зі скаргою до Суду, Ви повинні використати всі доступні в країні, проти якої висуваєте скаргу, правові засоби, що могли б привести до позитивного вирішення справи, яка є предметом оскарження. Наприклад, Ви повинні звернутися до найвищої судової інстанції, до компетенції якої належить розгляд Вашої справи. (Однак якщо предметом скарги є рішення суду, точніше, судовий вирок, то не є необхідним робити спробу нового перегляду процесу, достатньо буде звичайного способу оскарження вироку). Якщо, наприклад, Ваш позов було відхилено з причини недотримання строків або ж невиконання процедурних правил, Суд не зможе розглянути Вашу скаргу.

6. Скаргу до Суду треба подати в шестимісячний строк від дня винесення рішення національною судовою інстанцією, до якої може звернутись заявник з оскарженням порушеного права (в Україні відлік шестимісячного терміну починається від дати отримання рішення касаційної інстанції). Якщо Ваша скарга стосується судового вироку, тоді шестимісячний строк починається з моменту винесення вироку в рамках встановленої процедури апеляцій. Комісія не зможе розглянути Вашу скаргу, якщо Ви протягом цих шести місяців не подасте, принаймні у скороченому вигляді, чітко сформульовану претензію.

Як подавати скаргу до Суду?

7. Якщо Ви вважаєте, що у Вашій скарзі йдеться про порушення одного з прав, які гарантуються Конвенцією або ж протоколами до неї, і Ваша скарга повністю відповідає усім наведеним вище вимогам, то в цьому випадку слід надіслати лист із зазначенням необхідних даних, про які йдеться нижче. Лист треба надсилати за такою адресою:

**The Secretary
European Court of Human Rights
Council of Europe
F-67075 STRASBOURG CEDEX
France – Франція**

8. Лист має містити такі відомості:

- а) короткий виклад Вашої скарги;**
- б) визначення права або прав (гарантованих Конвенцією), які, на Вашу думку, порушені;**
- в) відомості про засоби правового захисту, якими Ви скористалися;**

г) перелік офіційних рішень у Вашій справі із зазначенням дати кожного документа та інстанції, яка його видала (суд або інший орган), а також коротка інформація про зміст кожного документа.

До листа необхідно додати копії цих рішень. (Комісія не може гарантувати повернення цих документів, тому в інтересах особи, яка подає скаргу, надсилати копії замість оригіналів).

Секретар Суду надішле Вам відповідь. Можливо, до Вас звернуться за додатковою інформацією, документами, роз'ясненнями, пов'язаними зі скаргою. В разі необхідності Секретар поінформує Вас також про те, яким чином було застосовано Конвенцію у подібних випадках. У разі визнання скарги неприйнятною до розгляду її Судом Секретар Суду проінформує Вас про це. У той же час Секретар не може давати Вам поради відносно законодавства в державі, проти якої спрямована скарга.

10. Якщо з Вашого листування з Секретаріатом стає очевидно, що Ваша скарга може бути зареєстрована, і якщо Ви висловите таке бажання, Секретар надішле Вам відповідний формуляр, для того щоб Ви виклали скаргу формально. Після заповнення та пересилки формуляра до Секретаріату Суду Вашу скаргу буде передано на розгляд Суду.

11. Секретар інформуватиме Вас про хід розгляду Вашої скарги. Процедура розгляду не є публічною, і на першій стадії розгляд здійснюється у письмовій формі. Тому Ваша особиста присутність на засіданні Суду не є необхідною.

12. Якщо у Вас є можливість, зверніться до адвоката, щоб він вів Вашу справу. На подальших етапах розгляду брак відповідних коштів на оплату юридичної допомоги адвоката може слугувати підставою для прохання про надання безкоштовної допомоги (якщо Ви не маєте достатньо коштів для оплати послуг адвоката). Але така допомога не може бути надана Вам на момент подання скарги.

ЗАХИСТ ВІД КАТУВАНЬ, НЕЛЮДСЬКОГО І ТАКОГО, ЩО ПРИНИЖУЄ ГІДНІСТЬ, ПОВОДЖЕННЯ В ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Цей огляд практики Європейського Суду щодо статті 3 не може претендувати на те, щоб охопити усі аспекти застосування цього положення, або з'ясувати певні безумовні стандарти, опрацьовані Судом. Таких слушних для будь-якого випадку положень міститься в рішеннях Суду вкрай мало, і Суд не полишає наголошувати, що дає оцінки у світлі обставин кожного випадку. Задача цього огляду – оглянути деякі категорії справ, з якими зіткнувся Суд у своїй практиці, і які сформували певні напрямки його юриспруденції.

1. ВИЗНАЧЕННЯ «ПОГАНОВОГО ПОВОДЖЕННЯ»

Стаття 3 Конвенції про захист прав людини та основних свобод встановлює *безумовну заборону* «катувань, нелюдського чи такого, принижує гідність, поводження й покарання», – або «поганого поводження» («*ill-treatment*»), як узагальнено його визначає Європейський Суд з прав людини. На відміну від більшості норм у сфері захисту прав людини, ця заборона не знає відступів ні за яких обставин, і порушення її не може бути виправданим ніякими міркуваннями.

Та передбачаючи таку заборону, Конвенція не дає ніяких визначень для понять, використаних у статті 3 Конвенції. Захист її охоплює практично будь-які акти чи обставини, що можуть містити елемент «поганого поводження». На відміну від Конвенції ООН проти катувань, яка встановлює як ознаки «катування» 1) специфічну мету – «одержати ... відомості чи визнання, покарати ... за дії..., залякати чи примусити ...», – або 2) «причину, засновану на дискримінації будь-якого характеру», стаття 3 Європейської Конвенції таких обмежень не містить. Це дало можливість Європейському Суду поширити захист статті 3 Європейської Конвенції на ситуації, де такі ознаки відсутні.

Та слід пам'ятати, що хоча стаття 3 сформульована як абсолютна заборона, поняття, що вона містить, за своєю природою відносні. Конвенція

забороняє не будь-яке насильство чи примус. «Погане поводження» передбачає, що **певне фізичне чи психічне насильство застосовується з незаконною метою чи нерозмірно з законною метою**, а це іноді вимагає оцінки складної сукупності обставин. Тому, незважаючи на «безумовне» формулювання статті 3, питання кваліфікації тут часто не менш складні, ніж у випадку порушення прав, що допускають обмеження.

Певні фізичні чи моральні страждання можуть складати невід'ємний елемент законних дій або викликатися необхідністю. Так Суд не встановив порушення статті 3 у застосуванні протягом місяця наручників і інших засобів до психічно хворої людини через її агресивну поведінку. Суд виходив з того, що «заходи, викликані терапевтичною необхідністю, не можуть вважатися нелюдськими чи такими, що принижують гідність».¹

Аналогічним є підхід Суду до визначення покарання, що принижує гідність. «Було б абсурдним вирішити, ніби законне покарання взагалі, через притаманний йому і, можливо, майже неминучий елемент приниження, є «таким, що принижують гідність» у значенні статті 3. ... Стаття 3, безумовно забороняючи «нелюдське» чи «таке, що принижують гідність» покарання, має на увазі відмінність між таким покаранням і покаранням взагалі. На думку Суду, для того, щоб покарання було «таким, що принижують гідність» і порушувало статтю 3, пов'язані з ним образа чи приниження (*humiliation or debasement*) мають сягати особливого ступеню і, у всякому разі, відрізнитися від звичайного елемента приниження, згаданого в попередньому абзаці. Оцінка його, за станом речей, відносна: вона залежить від всіх обставин справи і, зокрема, від характеру й обставин покарання як такого та способу й методу його виконання».²

Суд, наприклад, не визнав порушення статті 3 в можливому несприятливому впливі «дорослого» судового процесу на малолітніх підсудних.³ Також не було встановлено порушення Конвенції в дисциплінарному покаранні ув'язненого, хоча воно передбачало обов'язки по прибиранню, менш комфортні умови утримання, обмеження передач, свободи пересування та т.і.⁴

Однак, по-перше, застосовані з законною метою насильницькі заходи мають бути помірними з вимогам конкретної ситуації. У справі *Rehbock* Суд, наприклад, не визнав, що обставини арешту виправдовували заподіяний апелянту подвійний перелом щелепи і знайшов, що «застосоване насильство було надмірним і невиправданим в даних обставинах».⁵ По-

¹ *Herczegfalvy v. Austria* judgement of 24 September 1992, Series A no 244, § 82

² *Tyrer v. the United Kingdom* judgement of 25 April 1978, Series A no 26, § 30

³ *V. v. the United Kingdom* judgement of 16 December 1999; *T. v. the United Kingdom* judgement of 16 December 1999

⁴ *Valašinas v. Lithuania* judgement of 24 July 2001, §§ 103-112

⁵ *Rehbock v. Slovenia* judgement of 28 November 2000, § 76

друге, законна мета повинна дійсно існувати. Наприклад, Суд визнав таким, що принижує гідність, поведженням обшук роздягненого догола ув'язненого, хоча такий захід іноді може бути виправданим. Однак у даному випадку таку необхідність не було доведено, і, крім того, Суд узяв до уваги, що при обшуку не тільки не було дотримано належну процедуру, але й форма його проведення була образливою.⁶ В іншій справі «принижуючим» було визнане проведення обшуку ув'язненого в присутності особи іншої статі.⁷

Деякі елементи поганого поведження можуть бути присутніми в інших порушеннях прав людини. Наприклад, дискримінація або позбавлення волі самі по собі можуть містити певний елемент принизливості і привести до несприятливих психологічних наслідків для особи. Однак якщо ці принизливі елементи не сягають «мінімального рівня жорстокості», Суд не розглядатиме це як порушення статті 3, а обмежиться констатацією порушення, що превалює. Наприклад, у справі *Olsson* проти Швеції Суд не став обговорювати з погляду статті 3 відібрання дитини в одного з батьків, а обмежився лише констатацією порушення статті 8 Конвенції.⁸ В іншій справі про порушення права на приватне життя Суд вирішив, що «хоча розглянуті правові норми, можливо, містять певний аспект, який апелянти могли відчувати як образливий, вони не утворюють поведження, що принижує гідність, яке належить до сфери дії статті 3».⁹ У справі *Smith ma Grady* проти Великобританії Суд, хоча і відзначив дискримінаційну політику Міністерства внутрішніх справ Великобританії на ґрунті сексуальної орієнтації апелянтів, але не визнав порушення статті 3, тому що сукупність елементів такого поведження не досягла «мінімального рівня жорстокості».¹⁰

Однак, Суд не відкидає в принципі можливості того, що дискримінація за якою-небудь ознакою може скласти порушення також і статті 3 Конвенції. У певних випадках сама сукупність порушень низки прав по Конвенції щодо окремої категорії осіб може скласти погане поведження. У справі *Kinp* проти Туреччини, було встановлено безліч порушень прав грецьких кіпріотів. Зокрема, їм за певних умов не дозволялося заповідати нерухомість навіть найближчим родичам; у них були значні фактичні та юридичні перешкоди до отримання середньої освіти; була обмежена свобода пересування, що утруднювало як втілення приватних і сімейних прав, так і здійснення релігійних обрядів. Суд вирішив, що «роз-

⁶ *Iwanczuk v. Poland* judgement of 15 November 2001, § 58-59

⁷ *Valašinas v. Lithuania* judgement of 24 July 2001, § 117

⁸ *Olsson v. Sweden* judgement of 24 March 1988, Series A no 130, § 86

⁹ *Marckx v. Belgium* judgement of 13 June 1979, , Series A no 31, § 66

¹⁰ *Smith and Grady v. the United Kingdom* judgement of 27 September 1999, § 121-122

глянуті порушення були спрямовані проти громади грецьких кіпріотів Карпаса на тій лише підставі, що ті належать до цієї категорії осіб. Поводження, якого вони зазнали, ... можна пояснити лише їх відмінностями від турецьких кіпріотів, а саме їхнім етнічним походженням, расою та релігією». ¹¹

Також у деяких справах, пов'язаних зі знищенням майна, Суд визнав елемент «поганого поведження» достатньо значним, щоб установити порушення статті 3 (див. нижче).

Під час обговорення питання, чи можна в тому або іншому випадку казати про порушення статті 3 Конвенції, Суд використовує базове **поняття «мінімального рівня жорстокості»** («*minimal level of severity*») заподіюваних страждань. Але і поняття «страждання» досить складно визначити, тому що воно включає як суб'єктивний, так і об'єктивний моменти. Суд намагається з'ясувати певні об'єктивні обставини, що дозволяють – спираючись на практичний досвід – як установити факт перенесених страждань, так і визначити їх силу.

На оцінку Суду впливає велика кількість факторів, і відносне значення цих факторів змінюється від разу до разу. Спектр обставин, що довелося розглядати Суду, досить широкий, і кожна категорія випадків вимагала свого підходу до оцінки розглянутих обставин.

Практично неможливо дати усталену класифікацію обставинам, які Суд бере до уваги, коли оцінює, чи досягло поведження необхідного «мінімального рівня жорстокості». Суд враховує «характер поведження чи покарання, у якій обстановці, яким чином і якими методами воно здійснюється, його тривалість, його фізичні чи психічні наслідки, а також у деяких випадках стать, вік і стан здоров'я потерпілого». ¹²

Можна відзначити певну зміну в підході Суду до оцінки тих чи інших обставин. Якщо раніш Суд надавав більше значення наслідкам, які мало поведження, що оскаржується, для фізичного здоров'я потерпілого, то тепер більшу вагу здобувають інші фактори.

Наприклад, в рішенні у справі *Ірландія* проти Великої Британії Суд відмовився розцінити як катування п'ять методів допиту, застосованих силами безпеки до підозрюваних, хоча вони «спричиняли якщо не реальні тілесні ушкодження, то принаймні сильні фізичні і психічні страждання особам, що зазнавали їх, а також призводили до гострого психічного розладу під час допиту... Хоча п'ять методів, застосовуваних в сукупності, без сумніву складають нелюдське і принижуюче гідність поведження, хоча їх метою було одержання зізнання, імен інших осіб і/або

¹¹Cyprus v. Turkey judgement of 10 May 2001, §§ 245, 292-293, 307, 309

¹²V. v. the United Kingdom judgement of 16 December 1999, § 70; Soering v. the United Kingdom judgement of 7 July 1989, Series A no 161, § 100; Cruz Varas and Others v. Sweden judgement of 20 March 1991, Series A no 201, § 83; Nsona v. the Netherlands judgement of 28 November 1996, § 92

відомостей, і хоча вони використовувалися систематично, вони не заподіявали особливо сильних і жорстоких страждань, які має на увазі ... слово «катування».¹³

У справі ж *Selmouni* проти Франції Суд розцінив поведження, якого зазнав апелянт, як катування, хоча здоров'ю апелянта не було заподіяно надто серйозної шкоди. До уваги були взяті різні фактори: численність ушкоджень (медичні обстеження виявили ушкодження на усім тілі апелянта), знущальний і мерзенний характер поведження, зазаного апелянтом, неодноразовість і тривалість знущань, а також мету такого поведження – одержання зізнання апелянта.¹⁴

Така зміна в оцінці відповідає загальної тенденції до «більш жорсткого підходу до оцінки попраання фундаментальних цінностей демократичного суспільства».¹⁵ Хоча Суд у цьому випадку говорив про зміну межі між поняттями «катування» та «нелюдського поведження», однак можна з достатньою впевненістю казати про таку ж тенденцію у визначенні «мінімального рівня жорстокості». Тому те, що два десятки років тому могло не визнаватися «поганим поведженням», сьогодні чи завтра може бути вилучене як порушення статті 3 Конвенції.

2. КЛАСИФІКАЦІЯ ПОРУШЕНЬ СТАТТІ 3 КОНВЕНЦІЇ

Під час застосування Конвенції Суд установив певні відмінності між поняттями «катування», «нелюдське поведження» та «таке, що принижує гідність поведження». Шкала оцінок, що її застосовує Суд, не має визначених меж. Важко апріорі визначити, які особливості справи переконують Суд кваліфікувати поведження як «катування» на відміну від менш тяжкого порушення статті 3 – «нелюдського» чи «такого, що принижує гідність», поведження.

«Щоб визначити, чи може та чи інша форма поганого поведження розцінюватися як *катування*, Суд має врахувати відмінність, що міститься у статті 3, між цим поняттям і поняттям нелюдського чи такого, що принижує гідність, поведження. Як вже відзначалося, ця відмінність була втілена в Конвенції, щоб надати можливість затаврувати терміном «катування» тільки навмисне (*deliberate*) нелюдське поведження, яке виликає дуже сильні і жорстокі страждання».¹⁶

¹³Ireland v. the United Kingdom judgement of 18 January 1978, Series A no 25, § 167

¹⁴Selmouni v. France judgement of 28 July 1999

¹⁵Selmouni v. France judgement of 28 July 1999, § 101

¹⁶Aksoy v. Turkey judgement of 18 December 1996, Reports ... 1996-VI, § 63

Суд розцінив як катування застосування силами безпеки «палестинського підвішування» (диби).¹⁷ Так само Суд оцінив випадок, коли заарештована була згвалтована і піддана іншому брутальному та принизливому поводженню з метою одержати інформацію від неї та її родини.¹⁸ Тим же терміном було визначено і мордування потерпілої за допомогою електричного струму, обливання гарячою і холодною водою, удари по голові, що супроводжувалися погрозами піддати поганому поводженню і її дітей.¹⁹ Удар прикладом гвинтівки у сукупності з побиттям руками і ногами, що закінчилися ушкодженням і тривалою втратою функцій мозку, визначив оцінку Суду в ще одній справі проти Туреччини.²⁰

Може також бути встановлене порушення статті 3 і стосовно загиблого, якщо є докази застосування до нього катувань.²¹

З певною визначеністю можна констатувати тенденцію до більш жорстких оцінок з боку Суду щодо прямого насильства чи інших нелюдських дій проти особистості. Як уже зазначалось, Суд відкрито позначив цю тенденцію в справі *Selmouni* проти Франції, де пославшись на свою традицію тлумачити Конвенцію у світлі сучасних умов, заявив, що «певні дії, які раніше розглядалися як «нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження» на відміну від «катувань», можуть надалі оцінюватися інакше».²²

З одного боку, як *нелюдське поводження* Суд може розцінити навмисне заподіяння страждань, якщо певні обставини все ж таки не дозволяють йому охарактеризувати таке поводження як «катування». Так само може розцінюватися не лише безпосереднє використання сили, але і створення обстановки, за якої людина зазнає страждань. Суд визнав нелюдським і таким, що принижує гідність, поводженням тримання апелянта в холодній і темній камері, із зав'язаними очима, і поводження з ним таким чином, що залишилися рані і синці на тілі.²³ В іншій справі такий же висновок ґрунтувалася на доказах, які свідчили, що апелянти страждали не тільки від холоду, але і від страху і занепокоєння щодо своєї долі.²⁴ Також і «погроза застосуванням поводження, забороненого статтею 3, за умови, що вона достатньо реальна і безпосередня, може як така суперечити цьому положенню. Таким чином, погроза застосувати до люди-

¹⁷ *Aksoy v. Turkey* judgement of 18 December 1996, Reports ... 1996-VI, § 64

¹⁸ *Aydin v. Turkey* judgement of 25 September 1997, § 83

¹⁹ *Akkoç v. Turkey* judgement of 10 October 2000, § 116

²⁰ *İlhan v. Turkey* judgement of 27 June 2000

²¹ *Salman v. Turkey* judgement of 27 June 2000

²² *Selmouni v. France* judgement of 28 July 1999, § 101

²³ *Tekin v. Turkey* judgement of 9 June 1998, § 53

²⁴ *Akdeniz and Others v. Turkey* judgement of 31 May 2001, § 74

ни катування може в деяких обставинах утворити, щонайменше, нелюдське поводження».²⁵

З іншого боку, «нелюдське поводження» охоплює більш широкий спектр можливих порушень. Для визнання нелюдського поводження певні дії не обов'язково повинні мати характер безпосереднього насильства. В певних випадках ті чи інші дії з боку держави можуть порушувати статтю 3 Конвенції, навіть якщо вони ненавмисні та не мають на меті заподіяти страждання.

Суд розглянув кілька справ, у яких знищення майна було визнано нелюдським поводженням. У справі *Dulaş* проти Туреччини заявниці було під час подій понад 70 років. Її будинок і майно були знищені на її очах під час операції сил безпеки; вона позбавилася даху над головою і засобів існування і змушена була залишити село і громаду, де прожила все життя. Влади не здійснили ніяких заходів, щоб допомогти їй у такому становищі. З огляду на те, яким чином її будинок був знищений і її особисті обставини, Суд вважав, що заявниця мала була зазнати доволі жорстоких страждань через дії сил безпеки, аби класифікувати їх як нелюдське поводження в значенні статті 3 Конвенції.²⁶ Аналогічні рішення були прийняті ще в деяких справах проти Туреччини.²⁷

У деяких випадках Суд визнав жертвами порушення статті 3 родичів осіб, що зникли без вісті в зв'язку з операціями сил безпеки. Чи є члени родини зниклих без вісті потерпілими за статтею 3 «залежить від певних обставин, що надають стражданням потерпілих ступінь і характер, відмінні від моральних страждань, яких неминуче зазнають родичі жертв серйозного порушення прав людини. Мають значення близькість родинних зв'язків – у цьому плані певне значення надається відносинам батьки-діти, – особливі обставини споріднення, ступінь, у якому члени родини були очевидцями розглянутих подій, участь членів родини в спробах одержати інформацію про зниклих осіб та спосіб, у який органи влади реагували на ці спроби з'ясувати долю зниклих».²⁸ Часто саме позиції органів влади в ситуації, коли людина зникла без вісті і є підозра, що до цього причетні агенти держави, Судом надається велике значення.

У відносно самостійну категорію можна виділити рішення щодо умов тримання в закритих установах (в'язниці, психіатричні лікарні і

²⁵ *Campbell and Cosans v. the United Kingdom* judgement of 25 February 1982, Series A no 48, § 25-26

²⁶ *Dulaş v. Turkey* judgement of 30 January 2001, § 54

²⁷ См., наприклад, *Selçuk and Asker v. Turkey* judgement of 24 April 1998; *Bilgin v. Turkey* judgement of 16 November 2000

²⁸ См. *Cakici v. Turkey* judgement of 8 July 1999, §§ 98-99; *Timurtaş v. Turkey* judgement of 13 June 2000, §§ 95-98; *Taş v. Turkey* judgement of 14 November 2000, §§ 79-80; *Akdeniz and Others v. Turkey* judgement of 31 May 2001, § 77

т.п.). Суд вважає, що держава зобов'язана забезпечити, аби людина трималась в умовах, сумісних з її людською гідністю, щоб спосіб і методи виконання покарання не заподіювали їй страждань і тягот такої інтенсивності, яка перевищує неминучий ступінь страждань, притаманних триманню під вартою, і щоб, з огляду на практичні потреби тюремного ув'язнення, її здоров'я та благополуччя належним чином забезпечувалися, у тому числі і шляхом надання необхідної медичної допомоги.²⁹

Під час обговорення умов тримання в закритих закладах з погляду статті 3 Суд застосовує власні критерії, що ґрунтуються на зважуванні найрізноманітніших факторів, і не зв'язаний з оцінками інших, у тому числі і міжнародних, інститутів. Наприклад, у справі *Aerts* проти Бельгії Суд узяв до уваги висновок Комітету з попередження катувань, де зазначалось, що загальні умови тримання в психіатричному відділенні були «нижче мінімального прийнятого рівня з етичної і гуманітарної точок зору». Однак Суд не визнав порушення статті 3 щодо апелянта, оскільки не встановив, що ці умови особливо серйозним чином позначилися на психічному здоров'ї апелянта.³⁰

В іншій справі, з огляду на вкрай погані умови тримання (зокрема, недостатню кількість спальних місць, відсутність денного світла і т.і.), а головне – надзвичайно довгий термін тримання в таких умовах, Суд визнав порушення статті 3 Конвенції.³¹

До цієї ж категорії можна віднести справа *Keenan* проти Великої Британії, де держава була визнана відповідальною за неналежну турботу про здоров'я апелянта. Подовживши на кару за проступок тюремне ув'язнення апелянта лише за дев'ять днів до його звільнення, адміністрація недооцінила можливого впливу такого заходу на психіку потерпілого, що призвело до його самогубства. Це було розцінено як нелюдське поводження.³² В іншій справі, схожій за обставинами з попередньою, низка факторів не дозволили визнати порушення державою Конвенції.³³

Як *таке, що принижує гідність, поводження* може розцінюватися, «якщо воно викликає в потерпілих почуття страху, пригніченості і неповноцінності, здатні образити й принизити них, зламати їх фізичний чи моральний опір»,³⁴ або «спонукати їх діяти проти своєї волі і совісті».³⁵

²⁹См., наприклад, *Aerts v. Belgium* judgement of 30 July 1998, §§ 64

³⁰*Aerts v. Belgium* judgement of 30 July 1998, § 65-66

³¹*Dougoz v. Greece* judgement of 3 June 2001, § 45-49

³²*Keenan v. the United Kingdom* judgement of 3 April 2001

³³*Kudła v. Poland* judgement of 26 October 2000

³⁴*Ireland v. the United Kingdom* judgement of 18 January 1978, Series A no 25, § 167; *Iwanczuk v. Poland* judgement of 15 November 2001, § 51

Однак відсутність будь-якої з цих специфічних цілей не виключає можливості класифікувати поведження як таке, порушує статтю 3 Конвенції.³⁶ Наприклад, у справі *Price* проти Великої Британії Суд не встановив наміру образити чи принизити заявницю, однак зважив, що «тримати під вартою каліку в умовах, де вона могла одержати ... загострення хвороб, оскільки її ліжко було занадто тверде і недосяжне в її становищі, і вона не могла користуватися туалетом і підтримувати чистоту без надмірних труднощів, складає поведження, що принижує гідність».³⁷ Той же підхід був застосований у справі *Peers* щодо умов тримання у в'язниці.³⁸

Можна помітити тут серйозну еволюцію в поглядах Суду, якщо згадати висновки Суду в справі Ірландії проти Великої Британії: «хоча вправи, що затримані були змушені виконувати, містили певний ступінь примусу і мали заподіювати страждань, це було скоріш наслідком браку розважливості (*lack of judgment*), ніж наміру завдати болю або приниження». Суд визнав, що «Королівська поліція Ольстера і війська додержувались ... ганебної і гідної осуду практиці», однак відмовився встановити порушення статті 3 Конвенції.³⁹

Також і «публічність може бути релевантною обставиною при оцінці, чи є покарання «таким, що принижує гідність», у значенні статті 3. Однак Суд не вважає, що відсутність публічності обов'язково перешкоджає зарахуванню того чи іншого покарання до цієї категорії: цілком достатньо може бути того, що потерпілий принижений у своїх власних очах, навіть якщо він не був принижений в очах інших осіб».⁴⁰

Суд також має встановити, що певне поведження спричинило для особи потерпілого несприятливі наслідки, несумісні з вимогами статті 3.⁴¹ Суд не визнав порушення в справі *Raninen* проти Фінляндії, де апелянт оскаржував застосування наручників під час арешту і припровадження його до місця затримання. Хоча Уряд визнав, що у застосуванні наручників не було потреби, і Суд врахував багато факторів, у тому числі те, що події відбувалися під час незаконного арешту і привселюдно, однак він не встановив причинного зв'язку між цими подіями і тими психо-

³⁵Greek Case (Yearbook of the European Convention on Human Rights no. 12, 1969), the Commission's report, Chapter IV, p. 186; *Keenan v. the United Kingdom* judgement of 3 April 2001, § 109

³⁶*Peers v. Greece* judgement of 19 April 2001, §§ 67-68, 74; *Valašinas v. Lithuania* judgement of 24 July 2001, § 101; *Iwanczuk v. Poland* judgement of 15 November 2001, § 52

³⁷*Price v. the United Kingdom* judgement of 10 July 2001, § 30

³⁸*Peers v. Greece* judgement of 19 April 2001, §§ 67-68, 74;

³⁹*Ireland v. the United Kingdom* judgement of 18 January 1978, Series A no 25, § 181

⁴⁰*Tyrer v. the United Kingdom* judgement of 25 April 1978, Series A no 26, § 32

⁴¹*Raninen v. Finland* judgement of 16 December 1997, § 55; *Keenan v. the United Kingdom* judgement of 3 April 2001, § 109

логічними проблемами, які були виникли у апелянта декількома місяцями пізніше.⁴²

Як вже зазначалось, для того, щоб скласти порушення статті 3, ступінь приниження має перевищувати звичайний елемент приниження, властивий будь-якому покаранню. Однак якщо така надмірність доведена, Суд не знаходить виправдань для застосування такого покарання. «Не припустимо ні в якому разі вдаватись до покарань, що порушують статтю 3, який би стримуючий ефект вони не мали».⁴³

3. СУБ'ЄКТ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Як і у всіх випадках міжнародної відповідальності держави захист статті 3 спрямовано тільки проти дій держави – учасниці Конвенції (її «органів, агентів чи службовців»⁴⁴).

Іноді виникають питання про відповідальність держави-учасниці за дії – можливі чи дійсні – держав, що не зв'язані зобов'язаннями по Конвенції. Такі проблеми виникають у справах про висилку та екстрадицію в треті країни. Європейський Суд під час практики опрацював концепцію, відповідно до якої держава не повинна висилати чи видавати в людину в країну, де існує імовірність стати жертвою поганого поводження.⁴⁵ Суд фактично сформулював зобов'язання аналогічне зобов'язанню держав за Конвенцією ООН проти катувань і інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (надалі – Конвенція ООН проти катувань). З цього погляду особливий випадок становить справа D. проти Великобританії.⁴⁶ На відміну від справ, де висилка ставила апелянта під загрозу поганого поводження, тут висилка вступала в протиріччя зі статтею 3 через те, що внаслідок її апелянт – невиліковно хвора людина – позбавлявся відповідного медичного догляду, тобто певного блага, яке він мав у країні, що висилає.

Дії приватних осіб, навіть якщо вони підпадають під визначення «поганого поводження» можуть спричинити відповідальність держави тільки в специфічних обставинах. Наприклад, в одному з рішень Суд визнав Великобританію відповідальною за погане поводження, припущене батьками щодо своїх дітей. Суд відзначив, що до поганого поводження з дітьми привернули увагу місцевої влади ще в жовтні 1987

⁴²Raninen v. Finland judgement of 16 December 1997, § 58

⁴³Tyrer v. the United Kingdom judgement of 25 April 1978, Series A no 26, § 31

⁴⁴Tanli v. Turkey judgement of 10 April 2001, § 111

⁴⁵См., например, Soering v. the United Kingdom judgement of 7 July 1989, Series A no 161; Cruz Varas and Others v. Sweden judgement of 20 March 1991, Series A no 201

⁴⁶D. v. the United Kingdom judgement of 2 May 1997, Reports of Judgments and Decisions 1997-III

року, однак дітей узяли під опіку лише 30 квітня 1992 року. Суд вважав, що держава «мала законний обов'язок захистити дітей і низку повноважень для цього, у тому числі можливість забрати їх з дому».⁴⁷ Також може ставитися питання про відповідальність держави у випадку поганого поводження з боку приватних осіб, якщо події відбуваються в місцях позбавлення волі, коли державні органи несуть певні позитивні обов'язки щодо безпеки тих, хто там знаходиться.

4. ДОКАЗУВАННЯ ПОРУШЕНЬ

Оскільки предметом обговорення з погляду статті 3 Конвенції можуть стати різноманітні обставини, підхід Суду до доказів визначається конкретними обставинами справи. На відміну від інших порушень Конвенції розгляд щодо можливого порушення статті 3 найчастіше викликає проблеми встановлення фактів. Якщо при порушенні інших статей Конвенції питання іноді зводиться до вирішення питань права, з яких сторони дотримують різних думок, то у відношенні «поганого поводження» Суду майже завжди доводиться вирішувати, чи відбулася сама подія, особливо якщо мова йде про застосування насильства агентами держави. Оскільки погане поводження, як правило, складає злочин за національним законом держави-учасниці, то особи, що припустили таке поводження, намагаються приховати або сам факт, або свою причетність до цих подій. Дуже часто ці злочини відбуваються в місцях позбавлення волі, коли потерпілий цілком знаходиться в руках поліції чи інших агентів держави, і для нього вкрай важко забезпечити докази зазнаного ним поганого поводження.

При вирішенні питання щодо порушення статті 3 Конвенції Суд має переконатися «поза розумним сумнівом» в існуванні самої стверджуваної події. Однак з огляду на труднощі в доведенні, Суд може дійти до такого переконання на підставі «сукупності досить міцних, ясних і погоджених висновків чи такого ж роду не спростованих фактичних презумпцій».⁴⁸

Європейський Суд не розглядає питання щодо персональної відповідальності тієї чи іншої особи, а виносить рішення щодо міжнародної відповідальності держави. На це важливо звернути увагу, визначаючи предмет доведення. Апелянту не обов'язково доводити причетність певних осіб до застосування насильства, він іноді навіть не в змозі їх впізнати. Наприклад, апелянту досить довести, що тілесні ушкодження заподіяні в період перебування його в поліції, аби скинути із себе тягар доведення. У такому

⁴⁷Z and Others v. the United Kingdom judgment of 10 May 2001, § 74

⁴⁸Ireland v. the United Kingdom judgment of 18 January 1978, Series A no. 25, p. 65, § 161

випадку вже на державі лежить обов'язок надати «повне і достатнє пояснення у відношенні того, яким чином була заподіяна шкода».⁴⁹ У справі *Sevtaş Veznedaroğlu* проти Туреччини було встановлено порушення статті 3 лише тому, що таке пояснення не було надане.⁵⁰

Значний тягар доведення лягає на державу, якщо стверджується порушення статті 3 у зв'язку з невиконанням державними органами позитивних обов'язків. Суд виходить із презумпції невиконання обов'язків. Так, у згаданій вище справі *Keenan* проти Великої Британії не було встановлено, що самогубство потерпілого було безпосереднім наслідком недостатньої турботи тюремної адміністрації. Однак Суд у своєму рішенні вказав, що «це ускладнення не є вирішальним в питанні, чи виконали органи влади свої зобов'язання за статтею 3 захистити Марка Кінана від поведження і покарання, які суперечать цьому положенню».⁵¹ Суд узяв до уваги обставини (у тому числі і повну відсутність записів у медичному журналі), які доводять недостатнє спостереження за психічним станом апелянта всупереч поінформованості адміністрації про його схильність до суїциду.⁵²

Хоча органи Конвенції мають великі повноваження з дослідження доказів, Суд не завжди використовує ці повноваження, оскільки «усвідомлює допоміжний характер своєї ролі і має обачно приймати на себе роль суду факту першої інстанції».⁵³

У інших категоріях справ Суд досить часто спирається на висновки національних органів, особливо судів. При розгляді порушень по статті 3 Суд, у залежності від обставин, також може взяти до уваги висновки національних органів. Наприклад, у справі *Klaas* проти Німеччини Суд не переглядав несприятливу для апелянта оцінку національних судів, оскільки були відсутні «переконливі обставини, щоб змусити його відступити від висновків, до яких дійшли ці суди».⁵⁴ В іншій справі Суд спирався на висновки органів виконавчої влади, які, на його думку, мали великий досвід в оцінці заяв щодо застосування катувань у Чилі.⁵⁵

Але Суд також може не взяти до уваги висновків національних органів і спиратися на власну оцінку, як, наприклад, у справі *Rehbock* проти Словенії, де розслідування була розпочате лише через п'ять місяців після інциденту і проводилося силами підрозділу, співробітники якого були причетні до розслідуваної події.⁵⁶ Суд може також дійти до інших висно-

⁴⁹ См., наприклад, *Assenov and Others v. Bulgaria* judgment of 28 October 1998, § 92

⁵⁰ *Sevtaş Veznedaroğlu v. Turkey* judgment of 11 April 2000

⁵¹ *Keenan v. the United Kingdom* judgement of 3 April 2001, § 112

⁵² *Keenan v. the United Kingdom* judgement of 3 April 2001, § 113

⁵³ *McKerr v. the United Kingdom* decision of 4 April 2000

⁵⁴ *Klaas v. Germany* judgment of 22 September 1993, Series A no 269, § 30

⁵⁵ *Cruz Varas and Others v. Sweden* judgement of 20 March 1991, Series A no 201, § 81

⁵⁶ *Rehbock v. Slovenia* judgement of 28 November 2000, § 71-76

вків, навіть якщо в нього не викликає сумніву об'єктивність оцінок національних судів. «Відповідальність держави за Конвенцією, яке впливає з дій його органів, агентів і службовців, не слід плутати з національними правовими питаннями персональної кримінальної відповідальності, розглянутої в національних кримінальних судах. Суд не прагне дійти до будь-яких висновків щодо винуватості чи невинуватості в цьому сенсі».⁵⁷ Так, у справі *Ribitsch* проти Австрії Суд вирішив, що «виправдання офіцера поліції Маркля у кримінальному обвинуваченні судом, зобов'язаним дотримуватись принципу презумпції невинуватості, не звільняє Австрію від відповідальності за Конвенцією».⁵⁸

У справах, що стосуються статті 3 Конвенції, Суду найчастіше доводилось використовувати всі доступні йому засоби для безпосереднього дослідження події, оскільки «коли твердження стосуються статей 2 і 3 Конвенції, Суд повинний здійснити особливо ретельну перевірку».⁵⁹ Крім того, коли мова йде про прямі акти насильства з боку агентів держави, інколи немає ніяких висновків національних органів, оскільки не проводиться ефективно і невідкладне розслідування заяв про застосування катувань.

Суд при оцінці фактів бере до уваги усні і письмові пояснення апелянта й уряду, показання свідків, свідчення апелянта, документи й інші докази, результати перевірок і спостережень делегатів Суду. Суд не зв'язаний якими-небудь заздалегідь встановленими правилами допустимості доказів, тому оцінює їх виходячи з обставин кожного випадку.

Особливе значення мають об'єктивні медичні дані отриманих ушкоджень. Однак Суд зважає на те, чи можливо було для апелянта одержати медичні свідоцтва. Наприклад, у справі *Tekin* проти Туреччини Суд парирував той аргумент Уряду, що апелянт не зміг надати медичних звітів, зазначивши, що держава не здійснила ніяких заходів, аби забезпечити огляд апелянта доктором під час його затримання і після звільнення, хоча той скаржився на погане поведіння прокурору, який був зобов'язаний за законом розслідувати скаргу.⁶⁰

При оцінці надійності і достатності показань свідків Суд бере до уваги багато факторів. «У цьому плані поведінка сторін під час одержання доказів має братися до уваги».⁶¹ Суд часто надає значення тому, чи надає уряд допомогу в проведенні розслідування, наприклад, відмовленню посадових осіб держави давати показання, неможливості одержати ті чи інші

⁵⁷Tanli v. Turkey judgement of 10 April 2001, § 111

⁵⁸Ribitsch v. Austria judgment of 4 December 1995, Series A no. 336, § 34

⁵⁹Ribitsch v. Austria judgment of 4 December 1995, Series A no. 336, § 32

⁶⁰Tekin v. Turkey judgement of 9 June 1998, § 41

⁶¹Tanli v. Turkey judgement of 10 April 2001, § 109

документи.⁶² У деяких випадках Суд зазначив, що якщо уряд недостатньо співпрацює з органами Конвенції в розслідуванні справи, те він не може посылатися на недостатність доказів, на яких Комісія будує свої висновки. При оцінці показань апелянта також можуть прийматися до уваги певні обставини. Наприклад, Суд надав значення тому факту, що протягом 18 місяців апелянт мовчав про те, що був жертвою катувань у Чилі, куди його мали намір вислати органи влади Швеції.⁶³

Суд може взяти до уваги оцінки неурядових організацій, особливо коли постає питання про загальну обстановку у певній країні або районі, звичайних методах поліції та ефективності проведення розслідувань. Суд спирався на висновки «Міжнародної Амністії» при розгляді ситуації в штаті Пенджаб (Індія),⁶⁴ на висновки Європейського Комітету з запобігання катувань при оцінці умов тримання у в'язниці.⁶⁵

Труднощі в доведенні, а також те, що встановлення обставин події, які можуть розцінюватися як порушення статті 3, часто значною мірою залежить від ефективних дій національних органів, визначили ще один напрямок практики Суду. У справі *Assenov* проти Болгарії було вирішено, що держава несе не тільки обов'язок утримуватися від застосування заборонених видів поведінки і покарання, але також і позитивний обов'язок провести «ефективне і негайне» розслідування. За думкою Суду, Конвенція не може допустити, щоб вирішення питання про порушення Конвенції цілком залежало від сумлінності державних органів. Через те, що внаслідок свого характеру порушення статті 3 вимагає негайного розслідування, відсутність якого може унеможливити вирішення питання про самий факт порушення, Суд дійшов до висновку, що відсутність такого розслідування як таке складає порушення Конвенції.⁶⁶

Оцінка «негайності» та «ефективності» також залежить від різних факторів. Суд розглядає обсяг проведеного розслідування, вади слідства. Наприклад, у справі *Assenov* Суд визнав неадекватними заходи, здійснені для розслідування скарги про погане поведіння. Зокрема, Суду було незрозумілим, чому, хоча події відбувалися в людному місці і за свідченням поліцейського офіцера на місці події знаходилися близько 15 чи 20 циганів і 20 водіїв, вони не були допитані безпосередньо після події, а був допитаний лише один незалежний свідок, що не зміг у точності згадати, що трапилося. Лише через 9 місяців були допитані ще два свідки, які не змогли докладно пригадати обставини події.

⁶²См., наприклад, *Tekin v. Turkey* judgement of 9 June 1998, § 36)

⁶³*Cruz Varas and Others v. Sweden* judgement of 20 March 1991, Series A no 201, § 78

⁶⁴*Chahal v. the United Kingdom* judgement of 15 November 1996, Reports ... 1996-V, § 99

⁶⁵*Peers v. Greece* judgement of 19 April 2001

⁶⁶ *Assenov and Others v. Bulgaria* judgment of 28 October 1998

Надається також велике значення позиції осіб, від яких залежить порушення кримінальної справи чи проведення розслідування. У тій же справі *Asenov* слідчий заздалегідь був готовий визнати, що ушкодження, виявлені в апелянта, були заподіяні його батьком, хоча не було встановлено, що батько завдав апелянту удари з такою силою, що могла заподіяти ушкодження, зазначені в медичному свідоцтві. Ще більш незадовільною Суд знайшов позицію інших органів. Так, Суд був здивований, що Генеральна Військова Прокуратура змогла без яких-небудь доказів дійти до висновку, що заявник не підкорився поліції, і, не з'ясувавши навіть характер непокори, зробила висновок, що «навіть, якщо удари і були нанесені по тілу неповнолітнього, це трапилось внаслідок непокори наказу поліції».⁶⁷

У деяких справах проти Туреччини Суд зважив на те, що формулювання рішень слідчих органів «практично не припускають думки, ніби сили безпеки могли в чомусь бути винні, у тому числі з погляду помірності застосованих засобів обставинам [події]».⁶⁸

5. ВИЧЕРПАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ЗАСОБІВ ЗАХИСТУ

Як і в будь-якому іншому випадку звернення до Європейського Суду, апелянт має вичерпати національні засоби правового захисту.

Стаття 35 § 1 Конвенції вимагає, щоб перш ніж певні обставини стануть предметом розгляду в Європейському Суді, скарги щодо цих обставин були подані в належний національний орган згідно з формальними вимогами національного права, і містили виклад обставин справи принаймні у головних рисах.⁶⁹ Саме цим моментом, до речі, визначається й час, з якого виникає позитивний обов'язок держави провести «ефективне та негайне розслідування».

Належний засіб правового захисту визначається змістом порушення. Якщо це певні акти насильства з боку агентів держави, апелянту необхідно спробувати порушити кримінальне переслідування. В Україні за акти застосування посадовими особами катувань або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження передбачена кримінальна відповідальність. Найбільш загальна норма, що може охопити будь-яку форму «поганого поводження» – це стаття 365 Кримінального кодексу України «Перевищення або влади службових повноважень». Щодо військових по-

⁶⁷ *Asenov and Others v. Bulgaria* judgment of 28 October 1998, § 101-106

⁶⁸ *Kaya v. Turkey* judgment of 19 February 1998, § 90

⁶⁹ *Aksoy v. Turkey* judgement of 18 December 1996, Reports ... 1996-VI, §§ 51-52; *Akdivar and Others v. Turkey* judgement of 16 September 1996, Reports ... 1996-IV, §§ 65-67; *İlhan v. Turkey* judgement of 27 June 2000, § 58

садових осіб – це аналогічна за змістом стаття 424 Кримінального кодексу України.

У відповідності зі статтею 97 Кримінально-процесуального кодексу «прокурор, слідчий, орган дізнання або суддя зобов'язані приймати заяви і повідомлення про вчинені або підготовлювані злочини, у тому числі і в справах, які не підлягають їх віданню». Тому потерпілий може принести скаргу в будь-який з цих органів, і вже на останньому лежить обов'язок надіслати його за приналежністю, якщо розслідування цього випадку не входить до його повноважень.

Компетентний орган має розглянути скаргу та прийняти рішення щодо порушення кримінальної справи. Якщо за результатами розгляду скарги у порушенні справи відмовлено, потерпілий має можливість оскаржити таке рішення до суду згідно зі статтями 236¹ і 236² Кримінально-процесуального кодексу. Несприятливе рішення суду може бути оскаржене в апеляційному порядку. Якщо потерпілий має намір звернутися до Європейського Суду, він повинен використати ці засоби правового захисту. При цьому він має дотримуватись формальних вимог, що передбачені Кримінально-процесуальним кодексом для відповідних скарг.

У певних випадках Суд визнавав, що апелянт вичерпав національні засоби захисту, навіть за відсутності формальної скарги. У справі *İlhan* проти Туреччини Суд встановив: «прокурор знав, що [потерпілому] були заподіяні серйозні ушкодження, коли той був затриманий жандармами в селі. Таким чином, він був зобов'язаний відповідно до кримінально-процесуального кодексу розслідувати, чи не було вчинено злочину. За таких обставин Суд гадає, що відповідні національні органи в достатньому ступені були поінформовані про цю справу. З огляду на, що [потерпілий] опинився в обставинах, у яких почував свою вразливість, безсилля та страх перед представниками держави, він міг обґрунтовано очікувати, що необхідне розслідування буде здійснене без спеціальної, формальної скарги від нього чи його родини».⁷⁰

Якщо справу було порушено, але потім припинено з будь-яких підстав, потерпілий має також використати можливість судового оскарження (статті 236⁵ і 236⁶ УПК), у тому числі і звернення до апеляційної інстанції у випадку несприятливого рішення суду першої інстанції.

Утім, Європейський Суд займає досить гнучку позицію щодо правила про вичерпання національних засобів захисту. Якщо реалізація цього захисту не виправдано затягується, Суд може визнати ці засоби вичерпаними. Наприклад, правоохоронні органи, у випадку порушення кримінальної справи за статтею 365 КК, як правило, провадять так зване розслідування справи «за фактом», навіть якщо потерпілий безпосередньо

⁷⁰ *İlhan v. Turkey* judgement of 27 June 2000, § 63

вказує на причетних до події осіб. Це дає можливість органу слідства уникнути обмежень щодо терміну досудового слідства. Розслідування такої справи – у якій «не встановлено особу, що вчинила злочин» (ч. 5 ст. 120 КПК) – теоретично може тривати нескінченно довго, не закінчуючись ніяким формальним рішенням. Суд «реалістично оцінює не тільки наявність формальних засобів захисту в правовій системі відповідної держави-учасниці, але також і загальний правовий і політичний контекст, у якому ті діють, також як і особисті обставини апелянта».⁷¹ Тяганина і невинуваті перерви в розслідуванні можуть бути прийняті Судом до уваги при вирішенні питання щодо вичерпання засобів захисту.

Якщо діяння, оскаржене апелянтом у принципі підлягає кримінальному переслідуванню, але спроба притягти винних до кримінальної відповідальності ні до чого не призвела, Суд не вимагає порушення позову про відшкодування шкоди для дотримання правила статті 35 § 1.

6. ВИСНОВКИ

Рішення Суду надають можливість дещо прояснити його підхід до тлумачення статті 3 Конвенції і зробити певні висновки:

1. Відповідно до Конвенції держава відповідає за дії своїх агентів. Така відповідальність може бути очевидна, наприклад, коли «погане поведження» сталося з боку співробітників правоохоронних органів або персоналу закритої установи. У деяких випадках держава може бути визнаною відповідальною також за заборонене поведження, що було завдане (або може бути завдане) агентами іншої держави чи навіть приватними особами, але такі випадки спричиняють досить складні правові питання. Захист від катувань є абсолютним правом: за жодних обставин порушення статті 3 не можна виправдати.

2. Суд розглядає як «погане поведження» заподіяння страждання з незаконною метою, або – якщо мова йде про застосування насильства з законною метою – заподіяння страждань понад міру, необхідну за даних обставин. У будь-якому випадку інтенсивність заподіюваних страждань повинна сягати «мінімального рівня жорстокості».

3. Суд у ході практики виробив шкалу оцінок «поганого поведження» з погляду його тяжкості. Як «катування» характеризується Судом найбільш тяжке порушення, пов'язане з навмисним заподіянням страждань. Менш тяжкі порушення Суд розглядає як «нелюдське» або як «таке, що принижує гідність,» поведження. Іноді Суд кваліфікує поведження одночасно як «нелюдське і таке, що принижує гідність».

⁷¹ Akdivar v. Turkey judgement of 16 September 1996, Reports ... 1996-IV, § 69; Selmouni v. France judgement of 28 July 1999, § 77

4. Як оцінка «мінімального рівня жорстокості», так і кваліфікація тяжкості того чи іншого поведження залежать від всіх обставин конкретної справи, однак у практиці Суду можна помітити тенденцію до все більш жорстких оцінок дій агентів держави і зростаючий вплив «нематеріальних», психологічних факторів на оцінку Суду.

5. При оскарженні «поганого поведження» у Європейський Суд заявник, як правило, стикається зі значними труднощами в доведенні фактичних обставин справи. На потерпілому лежить обов'язок повідомити компетентний орган про зазначене ним погане поведження, щоб той міг здійснити необхідні заходи щодо встановлення і покарання винних.

6. Однак вирішальне значення для встановлення факту «поганого» має те, наскільки «негайно» і «ефективно» національні органи провели потрібне розслідування. Оскільки Конвенція не може дозволити, щоб встановлення відповідальності держави цілком залежала від сумлінності її органів, може бути визнане порушення статті 3 тільки тому, що не було проведено належне розслідування.

ПРАВО НА СВОБОДУ І ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАННІСТЬ В РІШЕННЯХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ТА В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Серед багатьох тисяч звернень, які щороку надходять на адресу Європейського суду з прав людини, найбільше їх число – це скарги на порушення ст.6 Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод (право на справедливий суд) і ст.5 (право на свободу і особисту недоторканність). Тобто порушення цих прав найбільше турбують жителів Європи, і саме ці права вони готові захищати на будь-якому рівні, включаючи Європейський суд з прав людини. По цих двох статтях вже існує досить багата судова практика. В той же час система прецедентного права, на основі якої побудований контрольний механізм Європейської конвенції, змушує постійно стежити за новими судовими рішеннями, оскільки в них містяться нові підходи, тлумачення, що встановлюють нові європейські стандарти в галузі прав людини.

У самому тексті Європейської конвенції часто зустрічаються так звані «оціночні судження». За їх тлумаченням необхідно звертатися до рішень Європейського суду з прав людини. Застосовуючи норми матеріального права, Європейський суд з прав людини намагається уникати загальних тлумачень. Рішення приймається, виходячи з обставин конкретної справи. Це відрізняється від принципів, закладених у нашій правовій системі, коли існує процесуальне законодавство, що регламентує більшість процедурних питань, а норми матеріального права в значній мірі деталізовані.

Що ж саме захищає стаття 5 Європейської конвенції? Відповідь на це питання містить перше речення п.1 ст.5, тобто «право на свободу і особисту недоторканність». Гарантії захисту цього права людини можна знайти і в текстах Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, в Конституціях різних країн, у тому числі і в нашій, українській, де ст.29 дослівно відтворює формулювання тексту Конвенції: «кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність»⁷². Це пояснюється тим, що Європейська конвенція

⁷² Конституція України, www.rada.kiev.ua

була одним із джерел, яким користувалися наші законодавці під час розробки Конституції. У білоруській Конституції, наприклад, формулювання дещо різняться, проте зміст є схожим: «Держава забезпечує свободу, недоторканність і достоїнство особистості». (ст.25).⁷³

У зв'язку з цим виникає цілий ряд питань. Зокрема: а що ж таке свобода і в чому полягає право на свободу? Де його межі? У чому полягає позбавлення волі? Відповіді на ці питання мають практичне значення.

Законодавство України визначає три аспекти права на свободу і особисту недоторканність: фізична недоторканність особи (життя, здоров'я, тілесна недоторканність, статева свобода); моральна недоторканність (захист честі й гідності); психологічна недоторканність (незаконні методи впливу на психіку, тощо).⁷⁴

Під правом на свободу в контексті статті 5 Європейської конвенції слід розуміти фізичну свободу особи, при цьому право на свободу і особисту недоторканність розглядається як єдине сполучення слів і має на увазі захист «від всякого свавільного процесуального чи матеріального зазіхання на особисту свободу» з боку державних органів (рішення у справі *Бозано проти Франції*). Таким чином, під особистою недоторканністю розуміється «гарантія від арешту і попереднього ув'язнення» (рішення у справі *X проти Сполученого Королівства*).⁷⁵

Європейському судові неодноразово у своїй практиці доводилося звертатися до поняття «позбавлення волі», до визначення його меж. У справі *Гудзарді проти Італії* Суд визначав різницю між обмеженням права на свободу пересування і позбавленням волі.

Проте, спочатку звернемося до законодавства України. Стаття 3 Закону України «Про попереднє ув'язнення»⁷⁶ визначає, що підставою для попереднього ув'язнення є вмотивоване рішення суду про обрання як запобіжного заходу взяття під варту, винесене відповідно до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів України. У ст.149 Кримінально-процесуального кодексу України⁷⁷ визначено запобіжні заходи, що можуть бути застосовані. Ними є: підписка про невіїзд, особиста порука, порука громадської організації або трудового колективу, застава, взяття під варту, нагляд командування військової частини. Тимчасовим запобіжним заходом є затримання підозрюваного. Отже, запобіжні заходи, вичерпний перелік яких наведено вище, накладають на особу певні обмеження. Характер цих обмежень є різним: моральна відповідальність перед гро-

⁷³ Конституція Республіки Беларусь, «Звезда», 27.11.1996

⁷⁴ Толочко О.М. Стаття 5 Конвенції про захист прав людини і основних свобод.

⁷⁵ Дж.Д.Мэрдок. Защита свободы и неприкосновенности личности. Статья 5 Европейской Конвенции по правам человека. Издательство Совета Европы. Страсбург, 1994, С.2

⁷⁶ www.rada.kiev.ua (Закон України «Про попереднє ув'язнення»)

⁷⁷ www.rada.kiev.ua (Кримінально-процесуальний кодекс України)

мадською організацією або трудовим колективом в разі взяття особи на поруки, фінансова в разі застосування застави, обмеження права на свободу пересування у випадку застосування підписки про невіїзд, примусове утримання в місцях попереднього ув'язнення в разі взяття під варту. Здавалося б на перший погляд, що лише обрання запобіжним заходом взяття під варту є обмеженням права на свободу і особисту недоторканність, проте, як показує практика Європейського суду, це обмеження тлумачиться ширше.

В Італії для осіб, що «становлять загрозу для безпеки і суспільної моралі», яких підозрюють в участі в мафіозних організаціях, в якості запобіжного заходу застосовувалося «поселення у визначеному районі». Так, в 1975 році суд Мілана обрав запобіжним заходом для пана Гудзарді, що раніше вже був засуджений за скоєння тяжкого злочину, поселення на невеликому острові Азинара, зона проживання на якому має площу 2,5 кв. км. Європейська комісія, а потім Європейський суд дійшли висновку, що в даному випадку мало місце позбавлення волі, оскільки 9/10 острова займала в'язниця, було обмаль можливостей для контактів з людьми, крім близьких родичів, здійснювався постійний і суворий нагляд.⁷⁸

У справі *Енгель проти Нідерландів* постало питання про обмеження, що пов'язані з проходженням військової служби. Чи можна вважати це позбавленням волі? Суд дійшов висновку, що «військова служба...сама по собі не є позбавленням волі відповідно до Конвенції, оскільки вона дозволена підпунктом б) пункту 3 ст.4. Крім того, широкі обмеження свободи пересування військовослужбовців обумовлені конкретними вимогами військової служби, так що нормальні обмеження, якими супроводжується служба, також не підпадають під дію ст.5».⁷⁹ При розгляді цієї справи у Суді також постало питання про відповідність ст.5 Європейської конвенції дисциплінарних стягнень, що накладаються на військовослужбовців за здійснення протиправних дій. Так, перебування в дисциплінарному батальйоні було визнано позбавленням волі. Однак, у даному конкретному випадку ця міра була застосована після рішення Верховного військового суду. Отож, Суд наголосив на тому, що лише за рішенням суду по відношенню до військовослужбовців має застосовуватися покарання у вигляді позбавлення волі, яким Європейський суд визнав в тому числі і перебування у дисциплінарному батальйоні. Отже, порядок обмеження права на свободу і особисту недоторканність військовослужбовців, який передбачений військовими Статутами, що до

⁷⁸ Марк Дженіс та інші. Європейське право у галузі прав людини. Джерела і практика застосування. Будапешт. Інститут Конституційної і законодавчої Політики (COLPI), 1997, С.332

⁷⁹ DJ Harris, M O'Boyle, C Warbrick, Law of the European Convention on Human Rights, Butterworths, 1995, P.99

цього часу зберегли свою радянську сутність, зокрема, відбування покарання на гауптвахті за рішенням командира військової частини, а не суду (як це передбачає Дисциплінарний Статут Збройних Сил України), може створювати проблеми в разі застосування ст.5 Європейської конвенції в сенсі її розуміння Європейським судом з прав людини. Саме тому Верховною Радою України були накладені застереження, що передбачають застосування п.3 ст.5 Конвенції про захист прав людини і основних свобод лише в частині, що не суперечить 48, 49, 50, 51 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України щодо застосування арешту як дисциплінарного стягнення.⁸⁰

Поняття «арешт», «позбавлення волі», «затримання», «попереднє ув'язнення» мають своє окреме визначення в українському законодавстві, в той час як Європейський суд з прав людини не проводить однозначної межі між ними.

Арешт має подвійне застосування: як запобіжний захід, передбачений ст. 149 Кримінально-процесуального Кодексу України, і як встановлена законом санкція за скоєння злочину (ст.60 Кримінального кодексу України) або правопорушення (ст.32 Кодексу України про адміністративні правопорушення). В якості кримінального покарання під арештом розуміється тримання засудженого в умовах ізоляції строком від одного до шести місяців. Адміністративний арешт має таку ж сутність, лише строк ізоляції більш обмежений – до 15 діб. По відношенню до військовослужбовців арешт застосовується як дисциплінарне стягнення, згідно Дисциплінарного Статуту Збройних Сил України⁸¹, що передбачає утримання військовослужбовця на гауптвахті строком до 10 діб.

Попереднє ув'язнення відповідно до Кримінально-процесуального кодексу та Закону України «Про попереднє ув'язнення» є запобіжним заходом щодо обвинуваченого, підсудного, підозрюваного у вчиненні злочину, за яким може бути призначено покарання у вигляді позбавлення волі, та засудженого, вирок щодо якого не набрав законної сили.⁸²

Цілком очевидно, що право на свободу і особисту недоторканність не є абсолютним. П.1 ст.5 Європейської конвенції визначає вичерпний перелік припустимих обмежень цього права. Їх всього шість:

А) позбавлення волі як покарання за скоєння злочину за вироком суду;

Б) затримання або арешт за невиконання законного рішення суду або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, передбаченого законом;

⁸⁰ www.rada.kiev.ua (Закон України «Про Дисциплінарний Статут Збройних Сил України»)

⁸¹ www.rada.kiev.ua (Дисциплінарний Статут Збройних Сил України)

⁸² www.rada.kiev.ua (Закон України «Про попереднє ув'язнення»)

В) затримання неповнолітньої людини з метою виховного нагляду або забезпечення її присутності перед компетентним судовим органом;

Г) затримання для запобігання розповсюдженню інфекційних захворювань, психічно хворих людей, алкоголіків або наркоманів чи бродяг;

Д) арешт або затримання людини з метою запобігання її незаконно му в'їзду в країну, або для здійснення депортації чи екстрадиції.

Європейський суд ґрунтує свої рішення на їхньому обмежувальному тлумаченні.

Всі вищенаведені підстави для обмеження права на свободу і особисту недоторканність знайшли своє відображення в законодавстві України. Проте, є суттєві відмінності у застосуванні вищенаведених підстав. Відповідно до ст.3 Закону України «Про попереднє ув'язнення», підставою для попереднього ув'язнення є вмотивоване рішення суду про обрання як запобіжного заходу взяття під варту, винесене відповідно до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів України. Кримінально-процесуальний кодекс України (ст.148) визначає мету застосування запобіжних заходів, передбачених законом: запобігання спробам ухилитися від дізнання, слідства або суду, перешкодити встановленню істини у кримінальній справі або продовжити злочинну діяльність, а також для забезпечення виконання процесуальних рішень. Видається, що формулювання щодо «перешкоджання встановленню істини» може тлумачитись неоднозначно і у випадку його розширеного тлумачення може покладати на людину позитивний обов'язок щодо співробітництва з правоохоронними органами під небезпекою утримання під вартою. Водночас, в рішенні у справі *Гудзарді проти Італії* Суд визначив, що арешт може використовуватися лише для запобігання скоєння конкретного правопорушення.

Словосполучення «забезпечення виконання будь-якого обов'язку, передбаченого законом», безперечно, потребує додаткового тлумачення. Йдеться лише про застосування цієї норми у випадках, коли закон дозволяє затримання особи з метою примусити її виконати конкретний обов'язок, який вона не змогла виконати до певного моменту.⁸³ Широке тлумачення цього положення є неприпустимим, адже могло би виправдати, наприклад, адміністративне затримання особи з метою примусити її виконувати певні вимоги на підставі загального обов'язку підкорятися закону. Так, Суд визнав порушенням ст.5 Конвенції затримання в разі звільнення особи з-під варту у зв'язку з необхідністю виконання адміністративних процедур (рішення у справі *Лабіта проти Італії*).

В Україні підставами для обрання запобіжним заходом взяття під варту є тяжкість злочину, у вчиненні якого підозрюється, обвинувачується

⁸³ Огляд практики Європейського суду з прав людини: норми та стандарти Конвенції про захист прав людини і основних свобод

особа, її вік, стан здоров'я, сімейний і матеріальний стан, вид діяльності, місце проживання та інші обставини, що її характеризують (ст.150 КПК України). Основним же критерієм є тяжкість злочину (якщо законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад три роки).

В судовому рішенні у справі *Ніколова проти Болгарії* Суд визнав, що саме по собі пред'явлення обвинувачення в скоєнні злочину, що відноситься до категорії тяжких, не є достатньою підставою для обрання запобіжним заходом взяття під варту. Необхідно враховувати і інші обставини, а саме наявність фактичних даних, що підтверджують причетність особи до здійснення злочину, стан її здоров'я.

Одним із найважливіших елементів гарантії проти свавільного позбавлення волі є обґрунтованість підстав, на яких здійснюється арешт. Наявність «обґрунтованих підозр» передбачає наявність фактів або інформації, які могли би переконати об'єктивного спостерігача, що відповідна особа могла здійснити даний злочин (рішення у справі *Фокс, Кембелл і Хартлі проти Сполученого Королівства*).

Важливий принцип, якого необхідно дотримуватися при обмеженні права на свободу і особисту недоторканність – це законність. Тут мова іде про внутрішнє право держави. У даному випадку Суду необхідно дати оцінку, наскільки дотримані норми національного законодавства. Більш того, Суд пред'являє визначені якісні вимоги до самого внутрішнього законодавства. У справі *Вінтерверп проти Нідерландів* Суд заявив, що: «Саме внутрішнє право повинне відповідати Конвенції, у тому числі і викладеним і закладеним в ній загальним принципам. В основі зазначеного судження лежить поняття справедливої і адекватної процедури, тобто будь-які дії, спрямовані на позбавлення волі, мають здійснюватися лише уповноваженим, а також не носити свавільного характеру».⁸⁴

Позбавлення волі особи, що страждає на психічний розлад, має проводитися на підставі медичного висновку, що встановлює необхідність поміщення такої особи у заклад психічної допомоги. При цьому особі, що була затримана як психічно хвора, має бути забезпечено доступ до суду (особисто або через представника), що має унеможливити дії свавільного характеру, спрямовані на позбавлення волі людини.

Коли йдеться про депортацію або екстрадицію, позбавлення волі в будь-якій формі є допустимим лише до того часу, поки триває розгляд цього питання. В разі невиконання такої процедури належним чином,

⁸⁴ Gilles Dutertre, Jacob van der Velde. Key extracts from a selection of judgments of the European Court of Human Rights and decisions and reports of the European Commission of Human Rights. Council of Europe, 1998, Page 58.

вважається що підстави для подальшого затримання відсутні (рішення у справі *Чахал проти Сполученого Королівства*).

Неодноразово у своїх рішеннях Суд і Комісія наголошували на тому, що головний принцип ст.5 Конвенції – це захист від свавільного позбавлення волі.

П.2 «Кожна заарештована людина повинна негайно бути поінформованою зрозумілою для неї мовою про підстави її арешту і про будь-яке обвинувачення проти неї».

Цей пункт ст.5 Конвенції гарантує кожному право знати, чому саме він був позбавлений волі. Отож, він встановлює позитивний обов'язок службовим особам роз'яснювати простою і зрозумілою заарештованому мовою підстави його затримання. Проте, така інформація має бути наданою не обов'язково під час арешту, а, наприклад, кілька годин пізніше під час допиту (рішення у справі *Фокс, Кемпбел і Хартлі проти Сполученого Королівства*). Особа, що поміщується до психіатричної лікарні, також має бути поінформована про підстави позбавлення її волі (рішення у справі *Ван дер Лесер проти Нідерландів*).

П.3 «Кожна людина, заарештована або затримана згідно з положеннями п.1 с) цієї статті, має негайно постати перед суддею чи іншою службовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу і має право на судовий розгляд упродовж розумного строку або на звільнення до початку судового розгляду. Таке звільнення може бути обумовлене гарантіями явки в суд».

У цьому пункті міститься надзвичайно важливе оціночне поняття процедурного характеру. Що означає термін «негайно»? Практика Європейського суду з прав людини дає можливість зробити деякі висновки. У справі *Броган проти Сполученого Королівства* затримані підозрювалися у терористичній діяльності. У таких випадках внутрішнє законодавство Великобританії передбачало можливість затримання на термін до 7 днів, після чого особа або мала бути доставлена до судді, або звільнялася з-під варти. Самий короткий термін затримання становив 4 дні і 6 годин. Суд дійшов висновку, що мало місце порушення п.3 ст.5 Конвенції.⁸⁵ Якщо звернути увагу на рішення Суду у інших справах (зокрема, *X проти Нідерландів, Ріга проти Італії*), граничний термін є 4 доби. По закінченні цього терміну, затримана особа має бути або доставленою до судді, або звільнена з-під варти.

⁸⁵ Донна Гомиен. Путеводитель по Европейской Конвенции о защите прав человека. Совет Европы, 1994, С.26

Однак, система прецедентного права дозволяє забезпечувати надзвичайну гнучкість у врахуванні конкретних обставин справи при застосуванні правових норм, що містять оціночні поняття. Так, в ухвалі Суду у справі *Rigopulos проти Іспанії*⁸⁶ Суд дійшов висновку про неприйнятність скарги через очевидну необґрунтованість і відзначив, що період часу в 16 днів, протягом якого затриманий капітан судна пан Рігопулос був позбавлений можливості постати перед суддею, не може відповідати поняттю «негайно» і лише виняткові обставини можуть слугувати виправданням настільки тривалого періоду часу. На думку Суду, іспанська влада не мала можливості скоротити цей термін, оскільки на момент свого затримання пан Рігопулос знаходився на судні в Атлантичному океані на відстані більш ніж 5500 км від іспанського берега, і перехід судна у найближчий іспанський порт тривав 16 днів.

У відповідності до ст.165-2 Кримінально-процесуального Кодексу України орган дізнання, слідчий, за згодою прокурора, або прокурор звертаються до суду з поданням про взяття особи під варту. Прокурор зобов'язаний ознайомитися з усіма матеріалами, що дають підстави для взяття під варту, перевірити законність одержання доказів, їх достатність для обвинувачення. Суд має розглянути внесені подання протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання підозрюваного чи обвинуваченого. Ст.106 КПК України передбачає, що затримання підозрюваного у вчиненні злочину не може тривати більше сімдесяти двох годин. Якщо у встановлений законом строк затримання постановою судді про застосування до затриманої особи запобіжного заходу у вигляді взяття під варту або постановою про звільнення затриманого не надійшла до установи для попереднього ув'язнення, начальник місця попереднього ув'язнення звільняє цю особу.

Право на судовий розгляд впродовж розумного строку в контексті п.3 ст.5 Конвенції охоплює період часу від арешту до винесення рішення судом першої інстанції. Ст.56 КПК України визначає, що тримання під вартою під час досудового розслідування не повинно тривати більше двох місяців. У випадках, коли у строк, передбачений частиною першою цієї статті, розслідування справи закінчити неможливо, а підстав для скасування чи заміни запобіжного заходу на більш м'який немає, він може бути продовжений максимально на строк до вісімнадцяти місяців – за поданням, погодженим з Генеральним прокурором України, його заступником, або самим цим прокурором в особливо складних справах про особливо тяжкі злочини, суддею Верховного Суду України.

Час ознайомлення обвинуваченого та його захисника з матеріалами кримінальної справи при обчисленні строку тримання під вартою як запобіжного заходу не враховується. У разі відкриття справи із суду

⁸⁶ <http://www.dhcour.coe.fr/hudoc> (Rigopulos v. Spain, №37388/97, Decision 12.1.99 [Section IV])

прокурором на підставі статті 232 цього Кодексу перебіг цих строків повнюється з дня надходження справи до прокурора.

Строки тримання під вартою під час досудового слідства закінчуються в день надходження справи до суду. Однак, українське законодавство не встановлює загальних граничних термінів утримання під вартою особи, враховуючи її перебування за судом, а також в разі повернення справи прокуророві на додаткове розслідування. Таким чином, негативні наслідки за недобросовісну роботу судових та слідчих органів перекладаються на особу, що утримується під вартою, і термін утримання в такому разі може обчислюватися кількома роками.

Наступний важливий момент, також зв'язаний із тлумаченням термінів – що означає «службова особа, якій закон надає право здійснювати судову владу»? Хто може виступати в такій якості? Використання такого розмитого формулювання, на мій погляд, пов'язано з тим, що в різних країнах Європи система судоустрою та повноваження службових осіб є різними. Тому Суд висунув певні критерії, яким має відповідати такий орган або особа, головним із яких є його незалежність від виконавчої влади і від сторін (безсторонність).

Службова особа не може бути безсторонню, якщо до її компетенції входить не лише вирішення питання про визначення запобіжного заходу, але якщо далі вона може брати участь у процесі, підтримуючи обвинувачення (рішення у справі *Шиссер проти Швейцарії*)⁸⁷. Функції слідства і обвинувачення не мають поєднуватися (*Губер проти Швейцарії*).

Набрання чинності ст.29 Конституції України та внесення відповідних змін до Кримінально-процесуального кодексу України в червні 2001 року змінило порядок і процедуру обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту. Якщо орган дізнання, слідчий вважає, що є підстави для обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, він вносить за згодою прокурора подання до суду. Таке ж подання вправі внести прокурор (ст.165-2 КПК України).

У компетенції прокуратури лишилося санкціонування затримання і видворення за межі України іноземного громадянина або особи без громадянства (ст.27 закону України «Про прокуратуру»). З санкції прокурора працівники міліції можуть затримувати осіб, яких запідозрене у занятті бродяжництвом, – на строк до 30 діб, осіб, які ухиляються від виконання постанови суду про направлення на примусове лікування від хронічного алкоголізму або наркоманії, – на строк до 3 діб, здійснювати за поданням закладу охорони здоров'я з санкції прокурора приведення осіб, які становлять групу ризику захворювання на СНІД, а також інфікованих вірусом імунодефіциту людини, хворих на венеричні захворюван-

⁸⁷ Donna Gomien, David Harris. Law and practice of the European Convention on Human Rights and the European Social Charter, Council of Europe Publishing, 1996, Page 146

ня, хронічний алкоголізм і наркоманів, які вводять наркотичні засоби шляхом ін'єкцій, для обов'язкового обстеження і лікування (ст.10, 11 Закону України «Про міліцію»).

П.4. «Кожна людина, позбавлена волі внаслідок арешту чи затримання, має право на швидкий розгляд судом законності її затримання і на звільнення, якщо затримання є незаконним».

Цей пункт є відомим в англо-саксонській системі права принципом habeas corpus, який передбачає наявність судового контролю за законністю тримання під вартою. В рішенні у справі *Винтерверн проти Нідерландів* Суд дійшов висновку, що особа, яка утримується під вартою, повинна мати право подавати скарги з вимогою перегляду рішення про обрання запобіжного заходу через розумні проміжки часу.⁸⁸ Це ж стосується і судового контролю щодо рішень про примусове поміщення особи до психіатричної лікарні. У справах *Кендзбіхарі проти Нідерландів* термін розгляду питання про звільнення з-під варти в 4 місяці був визнаний занадто тривалим, таким же було рішення в у справі *Е проти Норвегії*⁸⁹ (8 тижнів) і *Мусіал проти Польщі*⁹⁰ (1 рік 8 місяців і 8 днів).

Стаття 29 Конституції України передбачає право кожного затриманого у будь-який час оскаржити в суді своє затримання.

П.5 ст.5 «Кожна особа, яка стала жертвою арешту або затримання на порушення положень цієї статті, має захищене позовом право на відшкодування збитків».

Право на відшкодування розповсюджується на матеріальну і моральну шкоду. При цьому у справі *Броган проти Великобританії* Суд ухвалив, що ця норма не виключає можливості задоволення вимог на «справедливу сатисфакцію», передбачену ст.41 Конвенції.⁹¹ У випадку, якщо національне законодавство передбачає лише часткову сатисфакцію, або коли це можливо лише в разі порушення норм національного права, при цьому позбавлення волі було вчинено внаслідок дії судового або іншого

⁸⁸ Gilles Dutertre, Jacob van der Velde. Key extracts from a selection of judgments of the European Court of Human Rights and decisions and reports of the European Commission of Human Rights. Council of Europe, 1998, Page 59

⁸⁹ Донна Гомиен. Путеводитель по Европейской Конвенции о защите прав человека. Совет Европы, 1994, С.27

⁹⁰ <http://www.dhcour.coe.fr/hudoc> (Musial v. Poland, №24557/94, Judgment of 25 March 1999 [Grand Chamber])

⁹¹ Марк Дженис, Європейське право у галузі прав людини. Джерела і практика застосування. Будапешт. Інститут Конституційної і законодавчої Політики (COLPI), 1997, С.381

органу влади, заявник має право на сатисфакцію згідно п.5 ст.5 Конвенції.

Українське законодавство передбачає можливість відшкодування за подіяної шкоди. Ст. 53-1 КПК України передбачає, що в разі закриття кримінальної справи за відсутністю події злочину, відсутністю в діянні складу злочину або за недоведеністю участі особи у вчиненні злочину, а також у разі винесення виправдувального вироку орган дізнання, слідчий, прокурор і суд зобов'язані роз'яснити особі порядок поновлення її порушених прав і вжити необхідних заходів до відшкодування шкоди, завданої особі внаслідок незаконних засудження, притягнення як обвинуваченого, затримання, застосування запобіжного заходу та у разі незаконного продовження виконання призначеного покарання у випадках, коли кримінальний закон, який усуває караність діяння, набрав чинності. Підстави і порядок відшкодування шкоди в таких випадках передбачені Законом України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину не-законними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду».

ЄВРОПЕЙСЬКА КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАПОБІГАННЯ КАТУВАННЯМ ЧИ НЕЛЮДСЬКОМУ АБО ТАКОМУ, ЩО ПРИНИЖУЄ ГІДНІСТЬ, ПОВОДЖЕННЮ ЧИ ПОКАРАННЮ

Рада Європи

Неофіційний переклад

Держави-члени Ради Європи, які підписали цю Конвенцію,

враховуючи положення Конвенції про захист прав і основних свобод людини,

нагадуючи, що згідно зі статтею 3 згаданої Конвенції жодна людина не може зазнавати катувань чи нелюдського або такого, що принижує її гідність, поводження чи покарання,

відмічаючи, що механізм, передбачений у зазначеній Конвенції, застосовується до осіб, які вважають себе жертвами порушення статті 3,

переконані в тому, що захист позбавлених волі осіб від катувань чи нелюдського або такого, що принижує їхню гідність, поводження чи покарання міг би бути посилений позасудовими засобами превентивного характеру, які ґрунтуються на інспекціях,

погодилися про таке:

ГЛАВА I

Стаття 1

Цим створюється Європейський комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (далі Комітет). Комітет, шляхом здійснення інспекцій, перевіряє поводження з позбавленими волі особами з метою посилення, у разі необхідності, захисту таких осіб від катувань чи нелюдського або такого, що принижує їхню гідність, поводження чи покарання.

Стаття 2

Кожна Сторона дозволяє інспектувати, відповідно до цієї Конвенції, будь-яке місце, яке знаходиться під її юрисдикцією і в якому тримаються особи, позбавлені волі органом державної влади.

Стаття 3

Виконуючи цю Конвенцію, Комітет та компетентні національні органи відповідної Сторони співпрацюють між собою.

ГЛАВА II

Стаття 4

1. Комітет складається із такого числа членів, яке відповідає кількості Сторін.

2. Члени Комітету відбираються із числа осіб, які мають високі моральні якості, визнаний авторитет у галузі прав людини або професійний досвід у питаннях, які охоплюються цією Конвенцією.

3. Серед членів Комітету не може бути двох громадян однієї і тієї ж держави.

4. Члени Комітету здійснюють свої повноваження у їхній особистій якості, вони є незалежними і неупередженими і завжди повинні бути готовими виконувати свої функції в Комітеті ефективно.

Стаття 5

1. Члени Комітету обираються Комітетом міністрів Ради Європи абсолютною більшістю голосів із списку осіб, що складає Президія Консультативної асамблеї Ради Європи; національна делегація кожної Сторони в Консультативній асамблеї висуває трьох кандидатів, з яких принаймні два повинні бути її громадянами.

2. Така ж процедура застосовується під час заповнення вакансій, що виникли.

3. Члени Комітету обираються терміном на чотири роки. Вони можуть бути переобрані тільки один раз. Однак термін повноважень трьох з тих членів, які були обрані на перших виборах, закінчується в кінці дворічного періоду. Члени, повноваження яких мають закінчитися в кінці першого дворічного періоду, визначаються Генеральним секретарем Ради Європи за жеребом одразу ж після перших виборів.

Стаття 6

1. Комітет проводить свої засідання за закритими дверима. Кворум складає більшість його членів. За винятком положень пункту 2 статті 10, рішення Комітету ухвалюються більшістю голосів присутніх членів.

2. Комітет складає свої власні правила процедури.

3. Секретаріат Комітету забезпечується Генеральним секретарем Ради Європи.

ГЛАВА III

Стаття 7

1. Комітет організовує інспекції до місць, зазначених у статті 2. Окрім періодичних інспекцій, Комітет може організовувати такі інші інспекції, які, на його думку, необхідні у кожному конкретному випадку.

2. Як правило, інспекції здійснюються принаймні двома членами Комітету. Комітет може, якщо він вважає це за необхідне, використовувати послуги експертів і устних перекладачів.

Стаття 8

1. Комітет повідомляє уряд відповідної Сторони про свій намір здійснити інспекцію. Після такого повідомлення він може інспектувати будь-яке місце, зазначене у статті 2, в будь-який час.

2. З метою сприяння Комітету у виконанні його завдання відповідна Сторона забезпечує Комітету:

a) доступ на свою територію і право подорожування по ній без будь-якого обмеження;

b) повну інформацію про місця, де тримаються особи, позбавлені волі;

c) необмежений доступ до будь-якого місця, де знаходяться особи, позбавлені волі, включаючи право відвідування таких місць без будь-якого обмеження;

d) іншу наявну у Сторони інформацію, яка необхідна Комітету для виконання ним свого завдання. Запитуючи таку інформацію, Комітет враховує норми діючого національного законодавства та професійної етики.

3. Комітет може проводити з позбавленими волі особами бесіди вічна-віч.

4. Комітет може вільно спілкуватися з будь-якою особою, яка, на його думку, може надати йому необхідну інформацію.

5. У разі необхідності, Комітет може негайно повідомити свої міркування компетентним органам відповідної Сторони.

Стаття 9

1. У виняткових випадках компетентні органи відповідної Сторони можуть заявляти Комітету заперечення проти здійснення інспекції у термін або до місця, що запропоновані Комітетом. Такі заперечення можуть мотивуватися тільки інтересами національної оборони, державної безпеки, серйозними заворушеннями у місцях знаходження осіб, позбавлених волі, станом здоров'я відповідної особи або проведенням термінового допиту у зв'язку із тяжким правопорушенням.

2. Після таких заперечень Комітет і відповідна Сторона невідкладно проводять консультації з метою з'ясування ситуації та досягнення згоди про вжиття заходів, які дозволили б Комітету швидко виконати свої функції. Такі заходи можуть включати перепроводження в інше місце будь-якої особи, яку Комітет має намір відвідати. До початку інспекції відповідна Сторона надає Комітету інформацію про будь-яку відповідну особу.

Стаття 10

1. Після кожної інспекції Комітет складає доповідь про факти, які були встановлені під час інспекції, з урахуванням будь-яких міркувань, які можуть бути висловлені відповідною Стороною. Він перепроводжує останній свою доповідь, яка містить будь-які необхідні, на його думку, рекомендації. Комітет може проводити з відповідною Стороною консультації з метою внесення, у разі необхідності, пропозицій про поліпшення захисту позбавлених волі осіб.

2. Якщо Сторона відмовляється від співпраці або відмовляється поліпшити ситуацію у світлі рекомендацій Комітету, Комітет, після надання цій Стороні можливості повідомити свою думку, може більшістю у дві третини голосів своїх членів прийняти рішення про оприлюднення заяви з цього приводу.

Стаття 11

1. Інформація, зібрана Комітетом у зв'язку з інспекцією, його доповідь та його консультації з відповідною Стороною є конфіденційними.

2. Комітет публікує свою доповідь, а також будь-які коментарі відповідної Сторони на прохання цієї Сторони.

3. Однак особисті відомості не публікуються без чітко висловленої згоди відповідної особи.

Стаття 12

З урахуванням правил конфіденційності, викладених у статті 11, Комітет кожного року подає Комітету міністрів загальну доповідь про свою діяльність, яка перепроводжується Консультативній асамблеї і оприлюднюється.

Стаття 13

Члени Комітету, експерти та інші особи, послугами яких користується Комітет, повинні, під час і після виконання ними свого мандата, зберігати конфіденційність фактів або інформації, які стали їм відомі під час виконання ними своїх функцій.

Стаття 14

1. Прізвища осіб, послугами яких користується Комітет, зазначаються у повідомленні, передбаченому у пункті 1 статті 8.

2. Експерти здійснюють свою діяльність за дорученням та під егідою Комітету. Вони мають володіти глибокими знаннями і великим досвідом у питаннях, які охоплюються цією Конвенцією, і повинні бути такими ж незалежними, неупередженими та готовими до виконання своїх функцій, як і члени Комітету.

3. В окремих випадках відповідна Сторона може заявити про те, що експерт або інша особа, послугами якої користується Комітет, не може бути допущена до участі в інспектуванні місця, яке знаходиться під юрисдикцією цієї Сторони.

ГЛАВА IV

Стаття 15

Кожна Сторона повідомляє Комітету назву та адресу органу, уповноваженого отримувати повідомлення для свого уряду, а також прізвище та адресу будь-якого співробітника по підтриманню зв'язку, якого вона може призначити.

Стаття 16

Комітет, його члени та експерти, згадані у пункті 2 статті 7, користуються привілеями та імунітетами, зазначеними у Додатку до цієї Конвенції.

Стаття 17

1. Ця Конвенція не зашкоджує положенням національного законодавства або будь-якої міжнародної угоди, які передбачають більш надійний захист позбавлених волі осіб.

2. Ніщо в цій Конвенції не може тлумачитись як таке, що обмежує або порушує повноваження органів, передбачених Європейською конвенцією про права людини, або як таке, що дозволяє відступати від зобов'язань, взятих Сторонами за зазначеною Конвенцією.

3. Комітет не інспектує місця, які ефективно і регулярно відвідуються представниками або делегатами Держав-Заступниць або Міжнародного комітету Червоного Хреста згідно із Женевськими конвенціями від 12 серпня 1949 року та Додатковими протоколами до них від 8 червня 1977 року.

ГЛАВА V

Стаття 18

Цю Конвенцію відкрито для підписання державами-членами Ради Європи. Вона підлягає ратифікації, прийняттю або затвердженню. Ратифікаційні грамоти або документи про прийняття чи затвердження здаються на зберігання Генеральному секретарю Ради Європи.

Стаття 19

1. Ця Конвенція набирає чинності в перший день місяця, що настає після закінчення тримісячного періоду від дати, на яку сім держав-членів Ради Європи висловили свою згоду про обов'язковість для них цієї Конвенції відповідно до положень статті 18.

2. Стосовно будь-якої держави-члена, яка висловлюватиме свою згоду про обов'язковість для неї цієї Конвенції після набрання нею чинності, Конвенція набирає чинності в перший день місяця, що настає після закінчення тримісячного періоду від дати здачі на зберігання ратифікаційної грамоти або документа про прийняття чи затвердження.

Стаття 20

1. Будь-яка держава під час підписання або здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або свого документа про прийняття чи затвердження може визначити територію (території), до якої застосовуватиметься ця Конвенція.

2. Будь-яка держава може в подальшому в будь-який час заявою на ім'я Генерального секретаря Ради Європи поширити дію цієї Конвенції на будь-яку іншу територію, визначену в цій заяві. Щодо такої території

Конвенція набирає чинності в перший день місяця, що настає після закінчення тримісячного періоду від дати отримання такої заяви Генеральним секретарем.

3. Будь-яка заява, зроблена відповідно до двох попередніх пунктів, може стосовно до будь-якої території, визначеної в цій заяві, бути відкликана шляхом перепроводження повідомлення на ім'я Генерального секретаря. Відкликання набирає чинності в перший день місяця, що настає після закінчення тримісячного періоду від дати отримання такого повідомлення Генеральним секретарем.

Стаття 21

Ніякі застереження щодо положень цієї Конвенції не дозволяються.

Стаття 22

1. Будь-яка Сторона може в будь-який час денонсувати цю Конвенцію шляхом перепроводження відповідного повідомлення на ім'я Генерального секретаря Ради Європи.

2. Така денонсація набирає чинності в перший день місяця, що настає після закінчення дванадцятимісячного періоду від дати отримання такого повідомлення Генеральним секретарем.

Стаття 23

Генеральний секретар Ради Європи повідомляє держави-члени Ради Європи про:

- a. будь-яке підписання;
- b. заду на зберігання будь-якої ратифікаційної грамоти або будь-якого документа про прийняття чи затвердження;
- c. будь-яку дату набрання чинності цією Конвенцією відповідно до статей 19 і 20;
- d. будь-яку іншу дію, будь-яке повідомлення або сповіщення, які стосуються цієї Конвенції, за винятком заходів, вжитих на виконання статей 8 і 10.

На посвідчення чого нижчепідписані належним чином на те уповноважені представники підписали цю Конвенцію.

Вчинено в Страсбурзі двадцять шостого дня листопада місяця 1987 року англійською і французькою мовами, причому обидва тексти є однаково автентичними, в одному примірнику, який зберігатиметься в архіві Ради Європи. Генеральний секретар Ради Європи надсилає засвідчені копії цієї Конвенції кожній державі-члену Ради Європи.

ДОДАТОК
ПРИВІЛЕЇ ТА ІМУНІТЕТИ (стаття 16)

1. Для цілей цього Додатка посилання на членів Комітету включає експертів, згаданих у пункті 2 статті 7.

2. Члени Комітету, під час виконання своїх повноважень і подорожування для виконання своїх повноважень, користуються такими привілеями та імунітетами:

а) імунітетом від арешту або затримання і від конфіскації їхніх особистих речей, а також імунітетом від будь-якого переслідування на підставі висловлених ними думок або підготовлених матеріалів і всіх дій, здійснених ними в офіційній якості;

б) імунітетом від будь-яких обмежень їхньої свободи пересування при виїзді з країни їхнього постійного проживання та поверненні до неї і при в'їзді до країни, в якій вони виконують свої повноваження, та виїзді з неї, а також звільненням від реєстрації іноземців у країні, яку вони відвідують, або через яку вони прямують транзитом для виконання своїх повноважень.

3. Під час подорожей, здійснюваних для виконання їхніх повноважень, членам Комітету, у питаннях, що стосуються митного та валютного контролю, надаються:

а) їхнім власним урядом, такі ж пільги, які надаються високим посадовим особам, що відбувають за кордон у тимчасове відрядження;

б) урядами інших Сторін, такі ж пільги, які надаються представникам іноземних урядів під час їхніх тимчасових офіційних візитів.

4. Документи і матеріали Комітету, які стосуються діяльності Комітету, є недоторканими.

Офіційна кореспонденція та інші офіційні повідомлення Комітету не можуть ні затримуватися, ні підлягати цензурі.

5. Для забезпечення членам Комітету повної свободи слова і повної незалежності у виконанні ними своїх обов'язків, імунітет від переслідування на підставі висловлених ними думок або підготовлених матеріалів і всіх дій, здійснених ними на виконання своїх обов'язків, продовжує надаватися їм, навіть якщо відповідні особи вже не виконують такі обов'язки.

6. Привілеї та імунітети надаються членам Комітету не для їхньої особистої користі, а з метою забезпечення їм незалежності у виконанні їхніх повноважень. Позбавити свого члена імунітету може тільки Комітет; він не тільки має право, але й зобов'язаний позбавити свого члена імунітету в усіх випадках, коли, на його думку, застосування імунітету перешкоджатиме здійсненню правосуддя і коли імунітет може бути скасований без шкоди для цілей, заради яких він був наданий.

ЗНАЙОМСТВО ІЗ КОМІТЕТОМ ПО ЗАПОБІГАННЮ КАТУВАННЯМ (СРТ)

КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАПОБІГАННЯ КАТУВАННЯМ

Повага до фізичної та психічної недоторканності особи є ключовим елементом захисту прав людини. Поводження з особами, яких позбавлено волі, є показником того, в якій мірі держава поважає людську гідність при необхідності здійсненні заходів позабезпеченню безпеки і належного порядку в режимних установах. З метою покращання відповідної національної практики держави укладають міжнародні угоди, спрямовані на посилення захисту позбавлених волі осіб.

Для всіх держав – членів Ради Європи *Європейська Конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню* стала важливою гарантією захисту прав позбавлених волі та впливовим джерелом відповідних мінімальних стандартів. Особливе значення має те, що Конвенція запроваджує систему моніторингу на місцях і заохочує офіційних представників держав і багатопрофільний міжнародний комітет до діалогу. Відтак, Конвенція знаменує новий, спільний і рішучий підхід Держав – членів Ради Європи до забезпечення більш високих стандартів у місцях позбавлення волі.

Відповідно до Конвенції було створено Європейський Комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському, або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, також відомий як Комітет по запобіганню катуванням, або СРТ.

Зразком для Комітету стала діяльність Міжнародного комітету Червоного Хреста, який першим став на захист ув'язнених, запровадивши систему інспекцій місць позбавлення волі фаховим та безстороннім органом. Пропозиція укладання Європейської угоди була висунута Консультативною асамблеєю Ради Європи на основі проекту Європейської Конвенції, підготовленого Міжнародною комісією юристів і Швейцарським Комітетом проти катувань. Конвенція була відкрита для підписання в 1987 р.; члени Ради Європи швидко її ратифікували, і в 1989 р. Конвенція набрала чинності. Перше засідання Комітету відбулось того ж року; а в 1990 р. він здійснив свої перші інспекції. За короткий період Комітет затве-

рдив себе як впливовий міжнародний орган, а ООН почала запроваджувати схожу систему на всесвітньому рівні.

Хто входить до Комітету?

В Конвенції передбачено, що Комітет має складатись із осіб, «які мають високі моральні якості, визнаний авторитет у галузі прав людини або професійний досвід» у питаннях, які охоплюються Конвенцією. Комітет міністрів Ради Європи обирає по одному члену Комітету від кожної країни, яка ратифікувала угоду, але члени Комітету здійснюють свої повноваження в особистій якості, а не як представники своїх держав. Задля забезпечення ще більшої неупередженості членів Комітету вони ніколи не залучаються до інспекцій до власних країн. Обрані члени Комітету виконують свої обов'язки протягом чотирьох років і можуть бути переобрані ще на два такі терміни. Хоча члени Комітету офіційно не працюють у ньому на постійних засадах, на практиці багато з них приділяють комітетським обов'язкам доволі значний час.

Сила Комітету полягає в його складі, де зливаються різнобічні досвід і навички його членів. З метою забезпечення справжнього багато-профільного підходу до виконуваної роботи Комітет завжди прагне збалансованого складу. Серед них домінують фахівці в царині права, але чимало членів мають дуже важливий для роботи Комітету досвід у медичній галузі, а інші раніше працювали в своїх країнах як спеціалісти з пенітенціарних чи правоохоронних питань.

При здійсненні інспекцій місць позбавлення волі Комітет може використовувати послуги експертів і перекладачів.

Постійний секретаріат Комітету знаходиться в штаб-квартирі Ради Європи в Страсбурзі.

Що робить Комітет по запобіганню катуванням?

Мета діяльності Комітету полягає в посиленні захисту позбавлених волі осіб від катувань чи нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання. Комітет прагне досягнення цієї мети шляхом здійснення інспекцій до місць позбавлення волі та подальшого підтримання постійного діалогу з державами на основі доповідей Комітету і офіційних відповідей держав.

Комітет не є судовим органом; утім, він розробив низку стандартів, які застосовуються під час інспекцій для кращої оцінки існуючої практики і для спонукання держав до додержання критеріїв Комітету. Більшість цих стандартів мають більш детальний і вимогливий характер, ніж стандарти, викладені в міжнародних договірних інструментах. Більш того, розробка стандартів весь час триває: із розширенням своєї діяльності Комітет виявляє нові занепокоєні явища, і, відтак, розробляє нові рекоме-

ндації, які звертають увагу держав на доцільність подальших законодавчих, адміністративних і організаційних реформ.

Зазначені стандарти «Комітету по запобіганню катуванням опубліковані в однойменній брошурі (СРТ/Inf/E (2002) 1).

Інспекції Комітету

Мандат Комітету полягає у запобіганні катуванням і нелюдському чи такому, що принижує, гідність поводженню чи покаранню, а не в офіційному осудженні поводження із якоюсь конкретно позбавленою волі особою. Інспектуючи місця, де перебувають позбавлені волі особи, Комітет оцінює умови утримання і збирає інформацію про поточні процедури і практику.

Куди може приїхати Комітет?

У кожній країні, яка приєдналась до Конвенції, Комітет має повноваження інспектувати всі місця, де утримуються чи можуть утримуватися особи, позбавлені волі органом державної влади. Це, зокрема, в'язниці, заклади для утримання неповнолітніх, поліцейські дільниці, центри для затриманих порушників імміграційного законодавства, психіатричні лікарні та інтернати для престарілих або інвалідів.

Два види інспекцій

Здійснювані Комітетом інспекції можуть бути періодичними або та-кими, які «на його думку, необхідні у кожному конкретному випадку».

Періодичні інспекції дозволяють Комітету відвідувати держави на регулярній основі, згідно із щорічно розроблюваним розкладом. Спочатку періодичні інспекції становили більшість здійснюваних Комітетом інспекцій. Кожна Держава, яка щойно приєдналась до Конвенції, може очікувати негайної інспекції СРТ.

Позачергові інспекції здійснюються в разі виникнення певних обставин. В такий спосіб Комітет може оперативнo відгукнутись на інформацію, яка свідчить про необхідність негайного привернення уваги до конкретного питання або місця позбавлення. Крім того, подібні інспекції дозволяють Комітету дослідити, в якій мірі було виконано його попередні рекомендації. В останні роки Комітет все частіше вдається до несподіваних коротких і цільових інспекцій; подеколи такі інспекції здійснюються на прохання відвідуваних держав.

Повноваження Комітету під час інспекцій

Конвенція вимагає, щоб Держава дозволяла інспекторам Комітету доступ до будь-якого місця, «яке знаходиться під її юрисдикцією і в якому утримуються особи, позбавлені волі органом державної влади», і необмежене пересування в таких місцях. Крім того, Конвенція надає Комітету повноваження проводити бесіди віч-на-віч з позбавленими волі особами і вільно спілкуватись із будь-якою особою, котра може надати необхідну інформацію. Кожна Держава також зобов'язана надавати Комітетові будь-яку іншу наявну в неї інформацію, яка необхідна йому для виконання поставленого завдання.

Здійснюючи своє право запитувати інформацію, Комітет має враховувати «норми діючого законодавства та професійної етики». Проте, цей обов'язок має тлумачитись у спосіб, який відповідає мандату Комітету і, зокрема, запобіганню жорсткому поводженню. Національні владні органи можуть наполягати на наданні якоїсь запитаної інформації лише за певних умов, але не можуть ані просто відмовити в наданні такої інформації, ані запропонувати доступ до неї на умовах, які дорівнюватимуть відмові.

Періодичні інспекції Комітету : Хронологія

<i>В кінці року</i>	Комітет публічно оголошує, які країни інспектуватимуться протягом наступного року
<i>Приблизно за 2 тижні до інспекції</i>	Держава отримує докладну інформацію щодо дат інспекції, її приблизної тривалості та складу делегації Комітету
<i>За кілька днів до інспекції</i>	Державі повідомляють про деякі заклади, які делегація Комітету має намір відвідати
<i>На початку візиту делегації</i>	Обговорення за участю делегації, керівників державних відомств, інших офіційних представників держави і недержавних організацій
<i>Під час інспекційного візиту (протягом одного-двох тижнів)</i>	Делегація (члени Комітету, представники його секретаріату і, коли це необхідно, експерти і перекладачі) розбивається на групи для інспектування місць утримання позбавлених волі

	позбавлених волі осіб, включаючи заклади, які не були зазначені в попередньо наданому списку. Учасники делегації регулярно обмінюються інформацією
<i>В кінці візиту делегації</i>	Делегація проводять зустрічі з керівниками відомств та іншими офіційними представниками держави, на яких повідомляють про перші враження і висновки, включаючи, якщо необхідно, негайні зауваги щодо ситуацій, які потребують невідкладної уваги

Доповіді Комітету

По завершенні кожної інспекції Комітет по запобіганню катуванням складає доповідь зі своїми висновками і рекомендаціями щодо необхідних, на його погляд, заходів для поліпшення становища позбавлених волі осіб. Доповідь має конфіденційний характер і надсилається відповідній Державі. У доповіді міститься запит до Держави про надання нею офіційної письмової інформації з відомостями про заходи для виконання зазначених рекомендацій, відгуками на коментарі Комітету і відповідями на інформаційні запити.

Зібрана Комітетом інформація має конфіденційний характер, із двома можливими винятками. По-перше, Держава може вимагати опублікування доповіді та власних коментарів щодо неї. По-друге, якщо Держава відмовляється від співпраці або відмовляється поліпшити ситуацію у світлі рекомендацій Комітету, він може, після надання державі можливості висловити її думку, більшістю у дві третини голосів своїх членів прийняти рішення про оприлюднення своєї заяви з цього приводу.

На початку своєї діяльності Комітет вважав, що конфіденційність інформації значно сприятиме співпраці зі Сторонами та більшій ефективності його роботи, але виявилось, що держави – учасниці Конвенції не заперечують і навіть воліють, щоби їхній діалог з Комітетом був великою мірою прилюдним. Власне, більшість проінспектованих держав дозволили оприлюднити доповіді Комітету та свої відповіді на них. Із цими матеріалами можна ознайомитись у секретаріаті Комітету та на його веб-сайті.

Джерело: www.cpt.coe.int

СРТ: СТИСЛІ ВІДОМОСТІ

МАНДАТ

«Комітет, шляхом здійснення інспекцій, перевіряє поведження з позбавленими волі особами з метою посилення, у разі необхідності, захисту таких осіб від катувань чи нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання».

(Стаття 1 Європейської Конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському, або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню)

ЗАПОБІГАННЯ ЯК ПРІОРИТЕТ

Протягом останніх років у своїй діяльності по забезпеченню прав людини Рада Європи все частіш ставить наголос на запобіганні порушенням. Стаття 3 Європейської Конвенції з прав людини передбачає: «Жодна людина не може зазнавати катувань чи нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання». Ця стаття дала натхнення на розробку у 1987 р. Європейської Конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському, або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (далі – Конвенція).

Ця Конвенція створила превентивний механізм несудового характеру для захисту позбавлених волі осіб. В його основі лежить система інспекцій, здійснюваних Європейським Комітетом з питань запобігання катуванням чи нелюдському, або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (далі – Комітет,). Секретаріат цього Комітету входить до складу Генерального Директорату Ради Європи по правах людини.

НЕЗАЛЕЖНІ ЕКСПЕРТИ

Членами Комітету є незалежні та безсторонні експерти із різнобічним досвідом. Серед них, зокрема, є правники, медики та спеціалісти з пені-

тенціарних і правоохоронних питань. Вони обираються Комітетом міністрів Ради Європи (повноважним органом цієї організації, який приймає її рішення) на чотирирічний термін і можуть бути двічі переобрані. Від кожної Договірної Сторони до складу Комітету обирається одна особа.

СИСТЕМА ІНСПЕКЦІЙ

Комітет інспектує місця позбавлення волі (наприклад, в'язниці, заклади для утримання неповнолітніх, поліцейські дільниці, центри для утримання порушників імміграційного законодавства і психіатричні лікарні), щоби побачити, як поведуться з особами, яких позбавлено волі, і, якщо це необхідно, рекомендувати відповідним державам необхідні для поліпшення ситуації заходи.

Інспекції здійснюються делегаціями, до складу яких як правило входять двоє чи більше членів Комітету, котрих супроводжують працівники секретаріату Комітету і, якщо це необхідно, експерти та перекладачі. До складу делегації не входить член Комітету, обраний від країни, яку ця делегація інспектує.

Делегації Комітету періодично здійснюють інспекції в державах, які є Сторонами Конвенції, але в разі необхідності Комітет може організувати додаткові «позачергові» інспекції. Комітет має повідомити державу про таку інспекцію, але може не повідомляти її про те, через який час після надходження сповіщення про інспекцію вона фактично відбудеться; за виняткових обставин така інспекція може відбутись одразу після сповіщення про неї. Заперечення держав щодо терміну інспекції або місць, які підлягають інспектуванню, можуть мотивуватися тільки інтересами національної оборони, державної безпеки, серйозними заворушеннями в місцях знаходження позбавлених волі осіб, станом здоров'я відповідної особи або проведенням термінового допиту в зв'язку з тяжким правопорушенням. У таких випадках держава має вжити заходи аби Комітет міг здійснити таку інспекцію якомога швидше.

НЕОБМЕЖЕНИЙ ДОСТУП

Згідно з Конвенцією, делегації Комітету мають необмежений доступ до місць позбавлення волі і право вільно пересуватись всередині таких установ. Вони віч-на-віч бесідуєть з позбавленими волі особами і вільно спілкуються з усіма, хто може надати необхідну інформацію.

Подеколи Комітет вважає за потрібне висунути рекомендації з огляду на виявлені під час інспекції факти, і включає такі рекомендації у до-

повідь, яка надсилається відповідній державі. Така доповідь започатковує діалог між Комітетом і конкретною державою.

СПІВПРАЦЯ І КОНФІДЕНЦІЙНІСТЬ

Комітет керується двома основними принципами – співпраця та конфіденційність. Взагалі, співпраця з національними владними органами є наріжним каменем Конвенції, оскільки цей інструмент має служити захисту позбавлених волі осіб, а не бути засобом осудження держав за зловживання. Відтак, Комітет проводить свої засідання за закритими дверима, а його звіти мають суворо конфіденційний характер. Утім, якщо якась держава не хотітиме співпраці або відмовиться покращувати ситуацію у світлі рекомендацій Комітету, СРТ може прийняти рішення оприлюднити свою заяву з цього приводу.

Звичайно, кожна держава може сама забажати оприлюднення доповіді Комітету, разом з своїми коментарями. Крім того, Комітет щороку готує і оприлюднює загальну доповідь про свою діяльність.

РАТИФІКАЦІЯ

На сьогодні Конвенцію ратифікували 44 держави – члени Ради Європи.

Протокол № 1, який набув чинності 1 березня 2002 р., уповноважує Комітет міністрів Ради Європи «пропонувати будь-якій державі, яка не є членом Ради Європи, приєднатися до Конвенції».

Джерело: www.cptf.coe.int

СТАНДАРТИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО КОМІТЕТУ ЗАПОБІГАННЮ КАТУВАННЯМ ЧИ ЖОРСТОКОМУ ПОВОДЖЕННЮ НА ВАШОМУ РОБОЧОМУ СТОЛІ

Патрік Міллер, менеджер бази даних СТР, відповідає на запитання про це нове джерело інформації.

Що спонукало СТР прийняти рішення створити власну базу даних?

Ми відчували, що десять років існування СТР створили потребу в базі даних, яка б охоплювала його діяльність. На сьогодні делегації СТР провели понад сотню візитів і опублікували більше ніж сімдесят звітів. Ця інформація досить значна: база даних містить еквівалент більш ніж 5000 аркушів формату А4.

Таким чином, повний обсяг цієї документальної інформації робить її необхідною для надання знаряддя дослідження, спрямованого на краще просування стандартів СТР, метою якого є співпраця, а не осуд.

Хто є імовірними користувачами?

Наша основна база користувачів складається з державних органів влади, НУО, міжурядових організацій, дослідницьких інститутів, правників, тощо. Мета – зробити доступним довідник заходів, рекомендованих СТР, встановити норми, зручні як для уповноважених органів влади, так і для НУО, які можуть прагнути інформації, наприклад у сфері їхньої діяльності.

Який вид інформації містить база даних?

Три типи документів:

всі опубліковані звіти англійською або французькою;

«самостійні розділи» річних звітів англійською і французькою. Річні звіти надають рекомендації, охоплюючи основні стандарти на тематичній основі;

публічні заяви англійською і французькою.

Коротше кажучи: вся документація охоплює діяльність СТР по встановленню стандартів.

Як часто вона оновлюється?

База даних оновлюється постійно через те, що в ній містяться всі публічні документи. Кожний звіт, що публікується, додається до бази даних в день публікації.

Чи ця база даних заміняє Інтернет-сайт СТР?

Ні, вона його доповнює. Існуючий Інтернет-сайт дає швидкий доступ до повних документів і містить вичерпний каталог звітів візитів і публікацій. База даних – це складне інтерактивне знаряддя, яке забезпечує набагато детальніші пошукові здібності.

Яке програмне забезпечення використовується для керування бази даних?

База даних СТР є одним з аспектів проекту HUDOC, який намагається бути вичерпним джерелом інформації щодо прав людини загалом. Саме тому ми використовуємо те ж саме програмне забезпечення, що використовувалося для створення першої частини HUDOC, яка є базою даних, що охоплює Європейську конвенцію з прав людини.

Чи можна сказати, що база даних СТР розроблена тим же способом, що і база даних Європейської конвенції з прав людини?

Не зовсім. Існує все ж значна різниця між ними. Документи, що складають базу даних СТР, розподіляються на невеликі розділи. Первинні документи іноді досягають сотні сторінок і завжди охоплюють значну кількість різних тем. Розбиваючи їх, ми можемо краще добувати відповідні розділи. Таким чином сімдесят звітів розбито на 3500 розділів, які повністю проіндексовані.

Яким чином задаються терміни пошуку?

Фактично існує три списки ключових слів:

«ключові слова» в строгому значенні;
додатковий перелік «місць утримання»;
додатковий перелік «затриманих осіб».

Ці три списки ієрархічно структуровані: результати пошуку можуть бути представлені за абеткою або згідно цієї ієрархії. Наприклад, пошук за словом «prison» (в'язниця) може включати всі типи місць ув'язнення, ті в яких утримуються як засуджені, так і підозрювані. Цей перелік двомовний. Так користувачі можуть, наприклад, шукати чи то «access to a lawyer» (доступ до адвоката) чи «accès à un avocat». Ці три списки розроблені для забезпечення високого ступеня гнучкості. Якщо хтось бажає шукати за термінами «information on rights – police» (інформація щодо прав – поліція) і «information on rights – psychiatry» (інформація щодо прав – психіатрія) ми розпочнемо з ключового слова «інформація щодо прав» і зробимо його більш специфічним, додаючи ключові слова поліція і психіатрія.

Чому так багато праці вкладено у визначення ключових слів?

З одного боку ми хотіли бути впевнені, що використані терміни дозволять глибокі дослідження; з іншого боку ми слідували дуже детальним стандартам СТР, чий спеціальний статус дозволяє йому відвідувати місця ув'язнення. На додаток, більшість звітів СТР існують англійською або французькою. Саме тому ми обрали ключові слова, які дозволять пошук в базі даних з використанням чи то англійської, чи то французької.

Які можливі методи пошуку?

Чи то повнотекстовий пошук, чи за вибором зі списку термінів: за ключовим словом, за датою чи за прикладом. «Подорож під керівництвом» доступна на веб-сайті <http://hudoc.cpt.coe.int>.

Чи є якась статистика користування?

З моменту запуску бази даних 17 травня 2001 року ми мали задоволення спостерігати від 30 до 40 звернень в день.

Ми працюємо в дуже спеціалізованій сфері і саме тому знаряддя для досліджень зорієнтоване, значною мірою, на наших цільових користувачів: тобто спеціалістів у галузі права, в тому числі національні органи влади, неурядові організації, вчених, тощо.

Таким чином, наш первинний інтерес є радше якість ніж кількість: чи зможуть користувачі знайти те, що вони шукають в базі даних, що містить настільки різні теми, як медична конфіденційність у в'язницях, процедури висилки іноземців і погане поводження з психіатричними па-

цієнтами? Ми звичайно сподіваємося, що будь-хто, хто шукає такі теми, досягне успіху.

Доступ до бази даних СТР:

<http://hudoc.cpt.coe.int>

чи з Інтернет-сайту СТР

<http://cpt.coe.int>

(виберіть пункт меню «Database»)

Для подальшої інформації звертайтеся:

e-mail: cptdoc@coe.int.

Перекладено за виданням:

CPT standarts brought to your desktop// Human Rights information bulletin No.53 March-June 2001. – Directorate General of Human Rights. – September 2001. – p.p.33-34

КОМІТЕТ ПО ЗАПОБІГАННЮ КАТУВАННЯМ: СТАНДАРТИ

Основні розділи

Із Загальних доповідей Комітету

Комітет по запобіганню катуванням чи нелюдському, або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню має щороку підготувати і опублікувати Загальну доповідь про свою діяльність.

У загальних доповідях Комітету знайшли відображення основні питання, розглядом яких Комітет займається під час здійснення візитів до місць позбавлення волі. Комітет сподівається в такий спосіб викласти орієнтоване на національні органи державної влади своє бачення того, як саме слід поводитись з особами, що їх позбавлено волі, а також в більш загальному контексті сприяти обговоренню питань з цієї тематики.

У цьому документі зібрані так звані «основні» розділи з наявних на поточний момент доповідей.

ПЕРЕДМОВА

Комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському, або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (далі – Комітет), був створений у 1987 році відповідно до однойменної Конвенції Ради Європи (далі – Конвенція). Згідно зі ст. 1 Конвенції,

«Цим створюється Європейський комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню... Комітет, шляхом здійснення інспекцій, перевіряє поводження з позбавленими волі особами з метою посилення, у разі необхідності, захисту таких осіб від катувань чи нелюдського або такого, що принижує їхню гідність, поводження чи покарання».

Діяльність Комітету розглядається як невід’ємний складник системи захисту прав людини під егідою Ради Європи і як попереджувальний механізм несудового характеру, який функціонує паралельно із Євро-

пейським Судом з прав людини – судовим органом яке реагує на факти порушень прав людини.

Комітет виконує свої переважно первентивні за характером функції шляхом здійснення двох видів інспекцій – періодичних і позачергових. Періодичні інспекції організуються до всіх держав, які підписали Конвенцію, на регулярній основі. Позачергові інспекції організуються до зазначених держав тоді, коли Комітет вважає це необхідним за обставин, що склались «у конкретному випадку».

При проведенні інспекції Комітет має широкі повноваження, викладені в Конвенції: доступ на територію відповідної держави і право подорожувати нею без будь-яких обмежень; необмежений доступ у будь-яке місце, де утримуються позбавлені волі особи, включаючи право необмеженого пересування в таких місцях; доступ до повної інформації про місця утримання позбавлених волі, а також до іншої інформації в розпорядженні держави, якщо така інформація необхідна Комітету для виконання його завдань.

Комітет також уповноважений бесідувати віч-на-віч з особами, яких позбавлено волі, та вільно спілкуватись з усіма, хто, на його думку, може надати необхідну йому інформацію.

Комітет може інспектувати будь-яке місце, «в якому утримуються особи, позбавлені волі органом державної влади». Відтак, повноваження Комітету поширюються не тільки на тюрми і поліцейські дільниці, але також, зокрема, на психіатричні заклади, гауптвахти при військових частинах, центри розміщення шукачів притулку та інших категорій іноземних громадян, і на місця, де можуть перебувати неповнолітні, позбавлені волі в судовому або адміністративному порядку.

Взаємини між Комітетом і Державами – учасницями Конвенції спираються на два основні принципи – співпраці та конфіденційності. У цьому зв'язку слід наголосити, що роль Комітету полягає не в тому, щоби осуджувати держави, а щоби, натомість, допомогти їм у запобіганні жорстокого поводження із позбавленими волі особами.

Після кожної інспекції Комітет складає доповідь, котра містить зібрану ним інформацію і включає, якщо це необхідно, рекомендації та інші поради, на основі яких розвивається діалог із відповідною країною. У принципі, кожна доповідь Комітету по конкретній інспекції є конфіденційною, хоча майже всі Держави вирішили відмовитись від цього правила і оприлюднити доповіді Комітету.

I. ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ В ПОЛІЦІЇ

Витяги з Другої Загальної доповіді [СРТ/Іnf (92) 3]

36. Комітет приділяє особливу увагу трьом правам тих осіб, яких затримала поліція: праву особи повідомити про факт свого затримання третю сторону за власним вибором (члена родини, друга, консульство), праву доступу до адвоката і праву вимагати медичного обстеження лікарем за власним вибором (додатково до медичного обстеження, яке здійснюється лікарем, що його запросили поліцейські органи).⁹² Комітет вважає, що ці права є трьома основними гарантіями проти жорстокого поводження із затриманими особами, і вони мають застосуватися від самого початку затримання, незалежно від того, як таке затримання визначається у відповідній правовій системі (затримання, арешт і т. п.).

37. Особи, яких затримала поліція, повинні бути негайно поінформовані про свої права, зокрема, про ті, що викладені в пункті 36. Крім того, будь-яка надана державним органам можливість відстрочки здійснення одного з наведених вище прав має бути чітко визначена, а її застосування жорстко обмежене в часі. Що стосується більш конкретно права доступу до адвоката і вимоги медичного обстеження не тим лікарем, якого запросили поліцейські органи, то при системах, де, у виняткових випадках, адвокати та лікарі можуть обиратися з попередньо визначених переліків, складених за згодою з відповідною професійною організацією, будь-яка відстрочка у здійсненні цих прав, має бути скасована.

38. Доступ до адвоката для осіб, яких тримають під вартою в поліції, передбачає право зв'язатися з адвокатом та право на візит адвоката (в обох випадках обов'язковою умовою є гарантія конфіденційності переговорів). Так само важливим є право особи на присутність адвоката під час допиту.

Стосовно медичного обстеження осіб, яких тримають під вартою в поліції, то ці обстеження повинні проводитись у такий спосіб, щоб поліцейські службовці не могли чути, а по можливості й спостерігати за таким обстеженням. Після цього результати кожного обстеження а також відповідні заяви затриманої особи і висновки лікаря офіційно протоколюються лікарем і надаються затриманій особі та її адвокату.

39. Стосовно самої процедури проведення допиту Комітет вважає, що повинні існувати чіткі правила та інструкції проведення поліцейського

⁹²Це право було сформульоване в такому вигляді: право на доступ до лікаря, включаючи й право бути оглянутим – якщо таке бажання висловить затримана особа – лікарем, якого обирає сама затримана особа (на додаток до будь-якого медичного огляду, який здійснювався лікарем, що його запросили поліцейські службовці).

допиту. Вони, зокрема, повинні врегулювати такі питання: інформування затриманої особи про персональні дані (прізвища та/або номери) осіб, які присутні під час проведення допиту; допустима тривалість допиту; час на відпочинок між допитами та час на перерви під час проведення допиту; місця, де може проводитись допит; можлива вимога до затриманої особи стояти під час відповіді на запитання; допит осіб, які знаходяться під впливом наркотиків, алкоголю і т. п. Також слід вимагати, щоб постійно фіксувався час початку та закінчення допиту, так само як і висловлені під час допиту будь-які прохання від затриманої особи а також від осіб, що були присутні під час кожного допиту.

Комітет вважає за необхідне додати, що електронні записи поліцейських допитів є додатковою гарантією недопущення жорстокого поводження із затриманими особами (такі записи надають також значні переваги самій поліції).

40. Комітет вважає, що основні гарантії, які надаються затриманим поліцією особам, будуть значно підсилені (і це може значно полегшити роботу поліцейських службовців), якщо буде вестись єдине і повне до себе щодо кожної затриманої особи, де б фіксувалися всі аспекти, що пов'язані із затриманням особи, та мають бути відображені усі заходи, яких було вжито по відношенню до затриманої особи (час, коли особу було позбавлено волі та мотив(и) цього заходу; час, коли особу було поінформовано про її права; фіксація ушкоджень, проявів душевних захворювань і т. ін.; час, коли було сповіщено близьких консула чи адвоката а також час, коли вони відвідали затриману особу; час, коли було запропоновано їжу; час, коли проводився допит; час, коли особу було переведено до іншого закладу або звільнено і т. ін.). Слід вимагати, щоб підпис заінтересованої особи був під різними пунктами (наприклад, тими, де йдеться про речі, які можуть бути в розпорядженні особи, або про факт повідомлення про якість із прав та про застосування або відмову у застосуванні якогось із прав), і, якщо це необхідно, було надане пояснення відсутності такого підпису. Окрім цього, адвокат затриманої особи повинен мати доступ до досьє тримання під вартою.

41. Існування незалежного механізму розгляду скарг щодо поводження під час тримання під вартою в поліції є ще однією важливою гарантією дотримання прав.

42. Тримання під вартою в поліції, в основному, триває відносно недовго. З огляду на це не слід сподіватись на те, що в установах поліції будуть такі ж добрі матеріальні умови тримання, як і в тих місцях, де позбавлені волі особи перебувають тривалий період часу. Однак певні елементарні вимоги щодо матеріального забезпечення мають бути дотримані.

Всі поліцейські камери повинні мати належний розмір – з огляду на кількість осіб, які можуть там знаходитись – а також відповідне

освітлення (достатнє для читання у час, що не відводиться для сну) і вентиляцію. Бажано, щоб камери мали натуральне освітлення. Окрім цього, камери мають бути обладнані засобами для відпочинку (наприклад, закріпленим стільцем або закріпленою лавкою); особи, які повинні провести ніч в місці тримання, мають бути забезпечені чистими матрацом та ковдрами.

Особам, яких тримають під вартою в поліції, слід дозволяти справляти природні потреби в час, коли вони того забажають, в чистих і пристойних умовах; їм також слід надавати відповідну можливість для умивання. Ці особи повинні бути забезпечені харчуванням у відведений для цього час, включаючи, як мінімум, один раз на день повноцінне харчування (щось більш суттєве, ніж бутерброд).⁹³

43. Питання про те, яким має бути належний розмір поліцейської камери (або будь-яке інше приміщення для затриманого/ув'язненого) є досить складним. При оцінці до уваги слід брати численні фактори. Однак, делегації Комітету вважають за необхідне встановити основні критерії при вирішенні цього питання. Наступний критерій (що розглядається скоріше як бажаний рівень, аніж як мінімальний стандарт) застосовується при оцінці поліцейських камер для одиночного тримання на час, що перевищує декілька годин: загальна площа приблизно 7 квадратних метрів, відстань між стінами не менше 2 метрів та відстань між підлогою і стелею 2.5 метри.

Витяги з Шостої Загальної доповіді [СРТ/Inf (96) 21]

14. Комітет висловлює подяку за ту підтримку своєї роботи, яка була висловлена в Рекомендації Парламентської асамблеї 1257 (1995) стосовно умов тримання під вартою в державах – членах Ради Європи. Також з великою приємністю Комітет відзначає, що у відповідь на Рекомендацію 1257 Комітет міністрів Ради Європи запропонував владним структурам держав-членів дотримуватися стандартів тримання під вартою в поліції, які викладені в Другій Загальній доповіді Комітету [див. СРТ/Inf (92) 3, пункти з 36 по 43].

У зв'язку з цим слід відзначити, що деякі учасники Конвенції досить стримано ставляться до запровадження окремих рекомендацій Комітету стосовно застережень проти жорстокого поводження з особами, яких тримають під вартою в поліції. Зокрема, йдеться про рекомендацію,

⁹³ Комітет також виступає за те, щоб особи, яких тримають під вартою в поліцейських дільницях 24 години і більше, отримали якнайшвидше можливість здійснювати щоденну прогулянку на свіжому повітрі.

згідно з якою кожній особі повинно бути надано право доступу до адвоката від самого початку тримання цієї особи під вартою.

15. Комітет підкреслює, що відразу після того, як особу позбавлено волі, ризик бути заляканою або підданою жорстокому поводженню – про це свідчить досвід самого Комітету – є найбільшим. Тому можливість для осіб, яких тримають під вартою в поліції, мати доступ до адвоката під час цього періоду є основною гарантією проти жорстокого поводження. Існування такої можливості діятиме як пересторога для осіб, що здатні жорстоко поводитись із особами, яких тримають під вартою. Окрім цього, адвокат є саме тією особою, що може вжити відповідних заходів у разі, якщо жорстоке поводження має місце.

Комітет визнає, що в окремих випадках для забезпечення інтересів правосуддя існує необхідність протягом певного часу не дозволяти особі, яку тримають під вартою, побачення з її адвокатом. Однак це не повинно призводити до повної відмови у праві на адвоката протягом періоду, про який йде мова. У подібних випадках слід організувати контакт з іншим незалежним адвокатом, стосовно якого можна бути певним, що він не порушить законні інтереси поліцейського розслідування.

16. У Другій загальній доповіді Комітет також підкреслив, наскільки важливим є чітке і негайне інформування затриманої особи про всі її права.

Для досягнення цього Комітет вважає доречним від самого початку тримання особи під вартою в поліції регулярно надавати такій особі пам'ятку, в якій ці права будуть викладені у доступному вигляді. Окрім цього, слід просити особу, якої це стосується, підписом підтвердити те, що вона була справді ознайомлена зі своїми правами.

Заходи, про які йшла мова вище, є легкими у запровадженні, маловитратними і ефективними.

Витяги з Дванадцятої Загальної доповіді [СРТ/Inf (2002) 15]

33. Для належного функціонування суспільства необхідно, щоби поліція мала повноваження затримувати, тимчасово утримувати під вартою і допитувати осіб, підозрюваних у вчиненні кримінальних злочинів, та інших категорій осіб. Утім, здійсненню цих повноважень внутрішньо притаманні ризики залякування затриманого та фізичної наруги над ним. Суть діяльності Комітету полягає в пошуку способів зведення подібного ризику до абсолютного мінімуму, але без невиправданого чинення перепон поліції в належному виконанні її обов'язків. Комітет відзначає, що у кількох країнах заохочуються позитивні зрушення у практиці тримання під вартою у поліції осіб, позбавлених волі; водночас, висновки Комітету також

також у численних випадках свідчать про необхідність подальшої пильної позиції.

34. **Допитування підозрюваних у вчиненні кримінальних злочинів** має здійснюватись фахівцями і буде задовільним у разі отримання ними спеціальної професійної підготовки. Насамперед треба якомога ясно визначити *чітку ціль проведення допиту*: такою ціллю має бути отримання точної й достовірної інформації задля встановлення правди щодо питань, які розслідуються, а не задля отримання зізнання від особи, яку співробітники поліції, котрі проводять допит, вже вважають винуватою. Додержанню представниками правоохоронних служб зазначеної вище цілі значно сприятиме, окрім відповідної підготовки, розробка кодексу поведінки при допитуванні осіб, які підозрюються у вчиненні кримінальних злочинів.

35. Протягом багатьох років інспектори Комітету спілкувались із значною кількістю позбавлених волі осіб у різних країнах; ці особи достовірно скаржились, що працівники поліції, прагнучи отримати зізнання, піддавали їх фізичному насильству та в інакші способи вдавались до погроз і залякувань. Вочевидь зрозуміло, що система кримінального правосуддя, яка *вважає зізнання головним доказом вини*, заохочує представників органів, котрі беруть участь у розслідуванні злочинів, – і на котрих часто тиснуть, вимагаючи результату, – застосовувати методи фізичного чи психологічного примушення. В контексті запобігання катуванням та іншим формам жорстокого поводження особливого значення набуває розробка методики кримінального розслідування, застосовування якої уможливить менше покладання на зізнання та інші свідчення чи відомості, отримані шляхом допитів, при засудженні винуватих.

36. **Здійснення електронних записів (тобто аудіо – чи відеозаписів) проведених поліцією допитів** є важливою додатковою гарантією запобігання жорстокому поводженню із затриманими. Комітет із задоволенням відзначає, що кількість країн, де розглядається запровадження такої практики, наразі зростає. Подібна практика призведе до наявності повного й автентичного запису перебігу допитів і відтак значно полегшить розслідування будь-яких тверджень щодо жорстокого поводження. Це відповідає як інтересам осіб, з якими жорстоко поводитись у поліції, так і, водночас, інтересам поліцейських, котрих безпідставно обвинувачують у фізичних чи психологічних знущаннях. Наявність записів здійснених поліцією допитів також зменшить вірогідність навмисної відмови підсудних від попередньо даних свідчень.

37. Інспекторам Комітету неодноразово та не в одній країні доводилось бачити **приміщення для допитів**, один вид яких не міг не лякати; наприклад, суцільний чорний колір і яскраве світло, яке точно спрямовується на допитувану особу. Такого роду приміщенням нема місця в правоохоронних органах.

Приміщення для допитів мають бути належно освітлені, опалені та вентильовані; крім того, всі учасники процесу мають однаково зручно розміститись на схожих за дизайном стільцях. Працівник поліції, який проводить допит, не має розташовуватись так, щоби домінувати над підозрюваним, – тобто, він не має сидіти ані на висоті, ані на відстані. Приміщення для допитів мають бути витримані в нейтральній кольоровій гаммі.

38. Представники Комітету в окремих країнах зустрічались із практикою **зав'язування очей** особам під вартою у поліції, особливо під час допитів. Комітету пропонувались різні та, нерідко, суперечливі пояснення представників правоохоронних органів щодо цілей подібної практики. Інформація, накопичена протягом років, дає Комітету підстави стверджувати, що у багатьох чи навіть у переважній більшості випадків затриманим зав'язують очі, щоби вони потім не могли упізнати правоохоронців, які з ними жорстоко поводитись. Навіть за умови невжиття фізичного насильства зав'язування очей затриманому – і, особливо, при проведенні допиту – є по відношенню до нього утиском, котрий часто дорівнює психологічно жорстокому поводженню. Комітет рекомендує суворо заборонити практику зав'язування очей особам, які перебувають під вартою у поліції.

39. Доволі часто представники Комітету знаходять у поліцейських приміщеннях такі **підозрілі предмети**, як дерев'яні кийки, ручки від швабр, бейсбольні бити, металеві стрижні, важкі шмати кабелю або муляжі пістолетів чи ножів. Виявлення таких предметів неодноразово підкріплювало зроблені представникам Комітету заяви осіб, які стверджували, що під час перебування у відповідних установах під вартою такими предметами їх залякували і/ або били.

Представники правоохоронних органів найчастіше кажуть, що такі предмети були конфісковані у підозрюваних і будуть використані в якості доказів. Однак, той факт, що подібні предмети ніколи не мають ніякого маркування і часто є розкиданими по всьому приміщенні (чи навіть схованими за завісами або в шафах), спонукає до скептичного ставлення до такої версії правоохоронців. Щоби розвіяти припущення відносно неправомірної поведінки своїх працівників і одночасно відвернути потенційну небезпеку як для персоналу, так і для затриманих, поліція завжди має належно маркувати всі вилучені предмети, які надалі фігуруватимуть в якості доказів, реєструвати їх і зберігати в спеціально оснащеному приміщенні. Будь-які інші подібні предмети ніколи не мають знаходитись у приміщеннях правоохоронних органів.

40. З самого початку своєї діяльності Комітет наполягав на забезпеченні трьох основних прав осіб, затриманих поліцією: це **право на доступ**

до адвоката, право бути оглянутим лікарем і право на сповіщення родича або іншої третьої сторони, на розсуд затриманого, про факт його затримання. Багато держав вдалися до заходів, рекомендованих Комітетом і спрямованих на запровадження чи краще забезпечення таких прав. Зокрема, право на допомогу адвоката під час перебування під вартою у поліції широко визнається в багатьох країнах, які відвідуються інспекторами Комітету, а ті нечисленні країни, де це право ще не існує, мають плани щодо його запровадження.

41. Утім, у кількох країнах з помітною неохотою додержують рекомендації Комітету щодо гарантування затриманому **допомоги адвоката** з моменту його взяття під варту. В деяких країнах затримані поліцією особи отримують таке право лише після того, як пробудуть під вартою протягом певного, визначеного в законі часу; в інших країнах затриманий набуває права на допомогу адвоката лише з моменту, коли його офіційно оголошують «підозрюваним».

Комітет багаторазово наголошував, що, як свідчить його досвід, небезпека залякувань і фізичної жорстокості по відношенню до затриманої особи є найбільшою у час відразу по взятті її під варту. Отже, можливість затриманих залучити свого адвоката саме у цей проміжок часу становить засадну гарантію від жорстокого поводження. Існування такої можливості переконливо впливатиме на тих, хто може схилитись до жорстокого поводження із затриманими; більш того, адвокат добре знатиме, до яких дій удатись, якщо жорстоке поводження справді трапиться. Комітет визнає, що за виняткових обставин захист законних інтересів поліцейського розслідування може унеможливити деяке відкладення можливості затриманого спілкуватись із адвокатом, на кандидатурі якого він наполягає. Однак, подібні обставини не повинні призвести до того, щоби затриманий протягом усього цього часу взагалі не мав адвокатської допомоги: йому треба забезпечити можливість спілкуватись із іншим, незалежним адвокатом.

Право на допомогу адвоката має включати право бесідувати з ним віч-на-віч. У принципі, затриманому має бути надане право на присутність його адвоката на всіх допитах, що їх проводить поліція. Природно, це не має позбавляти поліцію можливості допитати затриманого по невідкладних питаннях за відсутності адвоката (якщо він не може одразу з'явитись) чи виключати заміну адвоката, який заважає належному ходу розслідування.

Комітет також знов наголошує на тому, що право на адвоката має належати не тільки підозрюваним у вчиненні кримінальних злочинів, але й тим, кого закон зобов'язує з'явитись – й якийсь час провести – у поліцейському приміщенні – наприклад, особам, які фігурують в якості «свідків».

Для того, щоби право на адвоката ефективно забезпечувалось на практиці, необхідно передбачити відповідну процедуру для осіб, які не мають фінансової змоги оплатити послуги адвоката.

42. Особам, яких тримають у поліції під вартою, закон має надавати право **бути оглянутим лікарем**. Іншими словами, якщо особа вимагає медичного огляду, лікар має бути викликаний негайно, а представники поліції не повинні відсіювати аніякі подібні вимоги. Більш того, право бути оглянутим лікарем має включати право затриманого бути оглянутим тим лікарем, на якому він зупинить свій вибір (додатково до будь-якого медичного огляду, здійсненого лікарем, якого викликала поліція).

Всі медичні огляди затриманих поліцією осіб мають проводитись так, щоби розмову між затриманим і лікарем ніколи не було чути і також не було видно (окрім випадків, коли сам лікар вимагає інакшого) представником правоохоронних органів.

Також важливо, щоби всі особи, звільнені з-під поліцейської варти без постановня перед суддею, мали право безпосередньо вимагати медичного огляду/ медичної довідки у/від лікаря, визнаного судово-медичним експертом.

43. **Право затриманого на те, щоби про його затримання повідомили третій стороні**, має, у принципі, бути гарантоване з самого початку перебування під вартою у поліції. Комітет, звичайно, усвідомлює, що здійснення цього права може підлягати певним виключенням, заради захисту законних інтересів поліцейського розслідування. Однак, подібні винятки мають бути чітко визначеними і жорстко обмеженими в часі, а застосування виняткової процедури має супроводжуватись відповідними гарантіями (наприклад, реєстрація на письмі необхідності відкласти сповіщення про затримання, із зазначенням підстав, і отримання дозволу на відкладення сповіщення від старшого за посадою працівника правоохоронних органів, не пов'язаного з розслідуванням цієї справи, або від прокурора).

44. Права позбавлених волі осіб будуть не надто вартими, якщо такі особи про них не знають. Відтак, необхідно, щоби особам, яких поліція бере під варту, **чітко повідомляли про їхні права**, без зволікань і мовою, яку вони розуміють. Для забезпечення зазначеного слід запровадити систему надання кожному затриманому, на самому початку його перебування під вартою, спеціальної форми із чітко викладеними правами. Більш того, кожний затриманий має розписатись, що його поінформовано про відповідні права.

45. Комітет неодноразово наголошував на **ролі органів судової влади і прокуратури** у відверненні жорстокого поводження поліції із затриманими.

Наприклад, всі особи, які затримані поліцією і яких пропонують утримувати під вартою до суду, мають особисто постати перед суддею, котрий прийме відповідне рішення; в деяких країнах, які відвідуються представниками Комітету, такої практики не існує. Якщо підозрюваний, з яким жорстоко поводитись, вчасно постане перед суддею, він зможе подати скаргу. Більш того, навіть за умови неподання скарги суддя зможе своєчасно вжити належних заходів у разі наявності ознак жорстокого поводження (зокрема, видимі пошкодження, загальний вигляд затриманого чи його поведінка).

Зрозуміло, що у випадках наявності ознак жорстокого поводження поліції суддя має вжити потрібних заходів. Отже, у всіх випадках, коли підозрювані у вчиненні кримінальних злочинів, які постали перед суддею після перебування під вартою в поліції, стверджують, що з ними жорстоко поводитись, суддя має письмово запротоколювати такі скарги, негайно призначити судово-медичну експертизу і забезпечити належне розслідування заявлених тверджень. Таких заходів слід вживати незалежно від того, чи на особі, яка перебувала під вартою, є видимі зовнішні пошкодження. Більш того, навіть за відсутності конкретних тверджень про жорстоке поводження суддя має призначити судово-медичну експертизу в усіх випадках, коли є підстави вважати, що постала перед ним особа могла постраждати від жорстокого поводження з нею.

Сумлінне розслідування судовими та іншими відповідними органами всіх скарг про жорстоке поводження поліції із затриманими і, коли треба, призначення належного покарання матимуть потужний стримуючий ефект. З іншого боку, нежиття згаданими органами дієвих заходів за отриманими скаргами означатиме, що правоохоронці, схильні до жорстокого поводження із затриманими, швидко дійдуть висновку про безкарність власних вчинків.

46. Певні обставини подеколи вимагають **проведення поліцією додаткових допитів** осіб, які до суду перебувають в тюрмі. Комітет вважає, що з точки зору попередження жорстокостей краще, щоби такі допити проводились не в поліції, а у відповідному тюремному закладі. Передання осіб, які до суду перебувають у тюрмі, під варту поліції для подальших допитів має запитуватись і дозволятись лише тоді, коли є безумовно необхідним. Також обов'язковим є те, щоби за подібних виняткових обставин повернення арештованого під варту поліції йому забезпечувались три права, описані в пп. 40 – 43.

47. Перебування під вартою у поліції триває (чи, принаймні, має тривати) доволі недовго. Утім, **умови утримання в поліцейських камерах** мають відповідати певним *основним вимогам*.

Всі поліцейські камери повинні бути чистими і мати належний розмір⁹⁴ – з огляду на кількість осіб, які можуть там знаходитись – а також відповідне освітлення (достатнє для читання у час, що не відводиться для сну) і вентиляцію. Бажано, щоби камери мали природне освітлення. Окрім цього, камери мають бути обладнані засобами для відпочинку (наприклад, закріпленням стільцем або закріпленою лавкою); особи, які повинні провести ніч в місці тримання, мають бути забезпечені чистими матрацом та ковдрами.

Особам, яких тримають під вартою в поліції, слід дозволяти справляти природні потреби в час, коли вони того забажають, в чистих і пристойних умовах; їм також слід надавати відповідну можливість для умивання. Ці особи повинні бути забезпечені питною водою і, у відведений для цього час, харчуванням, включаючи, як мінімум один раз на день, повноцінне харчування (щось більш суттєве, ніж бутерброд). Особам, яких тримають під вартою 24 години або довше, треба, якщо це можливо, щодня пропонувати прогулянки на свіжому повітрі.

Представники Комітету під час інспекцій бачили чимало місць перебування затриманих, які не відповідають зазначеним мінімальним стандартам. Такий стан справ особливо шкодить тим, хто потім, після кількох днів перебування, без належних харчів та відпочинку, в неприйнятно облаштованих камерах, брудними й неохайними постають перед суддею.

48. Обов'язки поліції з догляду за особами, які перебувають у неї під вартою, включають гарантування *безпеки і особистої недоторканності* затриманих. Відтак, належний моніторинг місць утримання є невід'ємним складником зазначених обов'язків. Необхідно вдатись до заходів, які в будь-який час уможливлуватимуть контакт затриманих із персоналом місця утримання.

У цілому ряді випадків інспектори Комітету натрапляли на камери, які були розташовані далеко від кабінетів чи приміщень, де зазвичай присутні працівники поліції, і які не мали ніяких засобів (як, наприклад, системи виклику) для привернення уваги поліцейських. За таких обставин значно зростає небезпека несвоєчасного втручання в усілякі можливі інциденти (насильство серед затриманих, спроби самогубства, пожежі, тощо).

49. Комітет вже висловлював свої занепокоєння щодо поширеної в деяких країнах практики, коли в поліцейській структурі кожний оперативний відділ (по боротьбі з незаконним обігом наркотиків, боротьбі з тероризмом, боротьбі з організованою злочинністю і т.д.) має власне місце для утримання взятих під варту осіб, у якому працюють співробітники цього ж відділу. Комітет вважає, що подібна система має поступитись мі-

⁹⁴ Що стосується розмірів поліцейських камер, дивись також пункт 43 Другої Загальної Допові ді (СРТ/Іnf (92) 3).

сцем практиці централізованого утримання взятих під варту, і що в місці утримання мають працювати співробітники, які отримали відповідну спеціальну підготовку. Така система неодмінно призведе до кращих результатів у запобіганні катуванням. Більш того, звільнення окремих оперативних відділів від обов'язків із утримання позбавлених волі може дати чималі переваги з точки зору управління і забезпечення правоохоронної діяльності.

50. Насамкінець, важливу роль у запобіганні жорстокому поводженню поліції із затриманими особами і, в цілому, в забезпеченні задовільних умов утримання під вартою може зіграти **інспектування поліцейських закладів незалежним повноважним органом**. Ефективність здійснюваних таким органом інспекцій суттєво зростає, якщо вони будуть як регулярними, так і несподіваними, а представники інспекційного органу матимуть змогу розпитувати затриманих віч-на-віч. Більш того, інспекційний орган має досліджувати всі аспекти утримання під вартою: протолювання фактів затримання, надання затриманим інформації про їхні права, фактичне здійснення цих прав (і, насамперед, трьох прав, викладених у пп. 40 – 43), додержання правил щодо проведення допитів осіб, підозрюваних у вчиненні кримінальних злочинів, і матеріальні умови утримання.

Висновки зазначеного вище інспекційного органу мають передаватись не тільки поліції, але й іншим владним структурам, які є незалежними від поліції.

II. ТЮРЕМНЕ УВ'ЯЗНЕННЯ

Витяги з Другої Загальної доповіді [СРТ/Inf (92) 3]

44. У вступній частині слід відзначити, що Комітет під час відвідання в'язниць повинен розглянути велику кількість питань. Звичайно, Комітет, приділяє особливу увагу кожній заяві про жорстоке поводження з ув'язненими з боку персоналу, однак, до повноважень Комітету належать всі аспекти умов тримання у в'язниці. Жорстоке поводження може проявлятися у різних формах, окремі з яких є наслідком не якихось навмисних намірів, а, скоріше, результатом організаційних недоліків та нестачі ресурсів. Тому для Комітету має велике значення загальний рівень життя у закладі. Такий рівень залежить в більшій мірі від видів діяльності, які пропонуються в'язням, та загального стану відносин між в'язнями та персоналом.

45. Комітет уважно вивчає обстановку, яка склалася в середині закладу. Сприяння конструктивним – на протипагу конфронтаційним – взаємовідносинам між ув'язненими і персоналом дозволяє знизити не-

бажану напругу, що властива будь-якому тюремному середовищу, а, значить, і суттєво зменшити ймовірність виникнення інцидентів та пов'язаних з ними випадків жорстокого поводження. Інакше кажучи, Комітет хотів би бачити, щоб заходи по контролю та стримуванню здійснювались в атмосфері спілкування та підтримки. Такий підхід зовсім не спрямований на підрив системи безпеки у закладі, а навпаки, може сприяти її посиленню.

46. Питання переповнення камер безпосередньо стосується компетенції Комітету. Всі служби і будь-яка діяльність всередині закладу знають негативного впливу в разі, якщо в закладі буде більше ув'язнених осіб, ніж це передбачено. Від цього погіршиться загальний рівень життя, можливо, навіть досить суттєво. Окрім цього, переповнення в'язниці або якоїсь її частини саме по собі вже може становити факт нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження.

47. Вирішальне значення для самопочуття в'язнів відіграє задовільна програма їхньої діяльності (робота, навчання, спорт і т.ін.). Це стосується як тих закладів, де тримають осіб, що їм вже винесено вирок, так і закладів, де перебувають особи, які ще очікують на рішення суду. Комітет відзначає, що можливості діяльності в багатьох закладах тимчасового тримання є надзвичайно обмеженими. Організація діяльності в закладах, де ув'язнені особи довго не затримуються, є нелегким завданням. Цілком зрозуміло, що мова не може йти про програми індивідуального підходу того типу, які можуть застосовуватись в установах по виконанню покарання.

Однак ув'язнені особи, незважаючи на створені для них досить пристойні матеріальні умови, не можуть бути просто облишені наодинці з самими собою протягом тижнів, інколи місяців, будучи замкненими в своїх камерах. Комітет зазначає, що одним із завдань повинно стати забезпечення ув'язненим в закладах попереднього тримання можливості проводити значну частину дня (вісім годин або більше) поза межами камери, при цьому вони мають займатись різнобічною умотивованою діяльністю. Зрозуміло, що в установах по виконанню покарання така діяльність має здійснюватись ще на більш високому рівні.

48. Особливу увагу слід приділяти питанню про перебування ув'язнених на свіжому повітрі. Вимога про дозвіл ув'язненим перебувати щодня хоча б одну годину на свіжому повітрі скрізь визнається як основна гарантія прав (бажано, щоб ця вимога була невід'ємною складовою більш широкої програми діяльності). Комітет бажає підкреслити, що **всі без винятку ув'язнені** (включаючи й тих, хто відбуває покарання в штрафному ізоляторі) мають право на щоденне перебування на свіжому повітрі. Саме по собі зрозуміло, що щоденне перебування на свіжому повітрі повинне відбуватись на ділянці достатньої площі; сама ділянка має бути, на-

скільки це видається можливим, обладнана укриттям на випадок поганої погоди.

49. Доступ у будь-який час до відповідних туалетів а також підтримання належних гігієнічних умов є суттєвими елементами створення людських умов перебування.

У зв'язку з цим Комітет повинен відзначити, що він не схвалює практику, яка спостерігається в окремих країнах, коли ув'язнені повинні справляти природні потреби у відра у своїх камерах (ці відра спорожнюються у визначений час). Туалети мають бути розміщені або безпосередньо в камерах (бажано, щоб це було в санітарній зоні камери), або ж ув'язненим потрібно забезпечити можливість у будь-який час (включаючи нічний час) без жодних зволікань виходити з камери, для того щоб скористатись туалетом.

Ув'язнені також повинні мати регулярний доступ до душу та ванної. Бажано також, щоб в камері була проточна вода.

50. На додаток Комітет зазначає, що його особливо турбує, коли доводиться зустрічатись в одному закладі з випадками переповнення у поєднанні з недостатнім режимом діяльності і неналежним доступом до туалету або до засобів для вмивання. Загальний вплив таких умов на ув'язнених може бути вкрай негативним.

51. Також важливим питанням для ув'язнених є підтримання нормальних зв'язків із зовнішнім світом. Ув'язнені повинні передовсім мати можливість підтримувати зв'язки зі своєю родиною та з близькими друзями. Керівним принципом повинно стати забезпечення контактів із зовнішнім світом; будь-яке обмеження таких контактів повинно мотивуватись виключно серйозними мотивами безпеки або ж нестачею ресурсів, що є в розпорядженні.

У зв'язку з цим Комітет хоче підкреслити необхідність певної гнучкості у застосуванні правил щодо режиму відвідування та телефонних контактів з тими з ув'язнених, сім'ї яких проживають на значній відстані від місця ув'язнення (що робить неможливим регулярні відвідини). Таким ув'язненим слід, наприклад, дозволяти більш тривалі відвідини або ж надавати їм більше можливостей для телефонних переговорів з їхніми родинами.

52. Комітет також уважно вивчає всі специфічні проблеми, які постають перед окремими категоріями ув'язнених, наприклад, перед жінками, підлітками та іноземцями.

53. В'язничний персонал вимушений за певних обставин застосовувати силу для контролю за агресивними ув'язненими, і в окремих випадках може використовувати зняряддя фізичного впливу. Подібні ситуації, вочевидь, характеризуються високим ризиком можливого жорстокого поводження з ув'язненими і вимагають окремих гарантій дотримання прав.

Ув'язнений, проти якого були вжиті засоби фізичного впливу, має право на негайне обстеження лікарем та, якщо це необхідно, на медичну допомогу. Це обстеження має бути здійснене у такий спосіб, щоб немедичний персонал не міг чути, а по можливості й спостерігати за таким обстеженням, а наслідки обстеження (включаючи будь-які відповідні заяви з боку ув'язненого та висновок лікаря) повинні бути належним чином запротокольовані і надані в розпорядження ув'язненого. В тих рідких випадках, коли необхідно застосувати знаряддя фізичного впливу, ув'язнений, до якого були застосовані такі знаряддя, повинен перебувати під постійним і належним наглядом. В подальшому знаряддя фізичного впливу повинні бути при першій же можливості вилучені. Вони ніколи не повинні застосовуватись або ж їхнє застосування продовжуватись в якості покарання. Також слід здійснювати запис усіх випадків, коли по відношенню до ув'язнених була застосована сила.

54. Процедура ефективного розгляду скарг та здійснення перевірок є основними гарантіями проти жорстокого поводження у в'язницях. Ув'язнені повинні мати можливість звертатися зі скаргами як в середині самої пенітенціарної системи так і поза межами системи, а також користуватись можливістю конфіденційного звертання до відповідного органу влади. Комітет приділяє особливу увагу тому, щоб регулярні візити до всіх подібних закладів здійснювались незалежним органом (наприклад, комісією відвідувачів або суддею, що має повноваження здійснювати нагляд за діяльністю цього закладу), який матиме повноваження розглядати скарги від ув'язнених (а також, в разі потреби, і вжити відповідних заходів) та інспектувати всі приміщення закладу. Такі органи можуть, окрім іншого, відігравати важливу роль у налагодженні взаємовідносин та в усуненні протиріч, що виникають між тюремною адміністрацією і ув'язненим чи ув'язненими взагалі.

55. Як ув'язнені, так і тюремний персонал однаково зацікавлені в тому, щоб чіткі процедури дисциплінарного покарання були формально встановлені та застосовувались на практиці. Будь-яка невизначеність у цій області загрожує виникненню системи неофіційних (і неконтрольованих) покарань. Процедури дисциплінарного покарання повинні забезпечувати ув'язненим право бути заслуханим з приводу порушення, яке їм приписується, а також право звернутись до вищих інстанцій з оскарженням будь-якого накладеного на них покарання.

Паралельно з формально встановленою процедурою дисциплінарного покарання часто існують інші процедури, що полягають у примусовій ізоляції ув'язненого від інших ув'язнених через дисциплінарні порушення або з мотивів дотримання безпеки (наприклад, в інтересах підтримання «належного порядку» у закладі). Застосування таких процедур повинно також супроводжуватись достатніми гарантіями дотримання прав. Ув'язнений повинен бути поінформований про причини застосування до

нього відповідного покарання (за винятком випадків, коли цього вимагає дотримання безпеки)⁹⁵, а також мати можливість висловити свої погляди на це питання і оскаржити покарання у відповідному органі влади.

56. Комітет приділяє особливу увагу тим випадкам, коли ув'язнених з різних причин (з дисциплінарних мотивів; «загрози», яку вони становлять, чи через «буйну» поведінку; в інтересах кримінального розслідування; на їхнє власне прохання) тримали в умовах, що були близькими до одиночного ув'язнення.

Принцип пропорційності вимагає, щоб було встановлене співвідношення між мірою покарання, яка може мати місце в конкретному випадку, і застосуванням режиму ізоляції, який може спричинити дуже негативний вплив на особу, котру ізолюють. Одиночне ув'язнення може за певних обставин досягати рівня нелюдського, або такого що принижує гідність, поводження. В будь-якому випадку, всі форми одиночного ув'язнення повинні бути якомога коротшими.

У разі, коли такий режим запроваджується або застосовується на прохання самого ув'язненого, основною гарантією буде те, що кожного разу, коли ув'язнений або службовець пенітенціарного закладу від імені ув'язненого вимагатиме візиту лікаря, такий лікар повинен бути викликаний негайно для здійснення медичного огляду ув'язненого. Результати цього огляду, в якому має бути врахований фізичний та психічний стан, а також, якщо в цьому є потреба, можливі передбачувані наслідки від продовження ізоляції, повинні бути викладені в письмовому вигляді у спеціальному звіті для подальшої передачі до уповноважених органів влади.

57. Переведення недисциплінованих ув'язнених до інших закладів є ще одним об'єктом уваги Комітету. Окремі ув'язнені створюють надзвичайні труднощі і переведення їх до іншого закладу інколи продиктоване необхідністю. Однак постійне переведення ув'язненого з одного закладу до іншого може вплинути дуже негативно на його психічний та фізичний стан. Окрім цього, ув'язнений матиме труднощі у підтриманні належних контактів зі своєю сім'єю та своїм адвокатом. Загальний вплив постійних переведень на ув'язненого може за певних обставин розглядатись як нелюдське, або таке, що принижує гідність, поводження.

⁹⁵Ця вимога в подальшому була викладена в такому новому формулюванні: ув'язнений повинен бути поінформований в письмовій формі про причини та способи покарання, які вживаються проти нього (при цьому допускається, що наведені причини можуть не містити окремих деталей, які з мотивів вимог безпеки не повідомляються ув'язненому).

Витяги з Сьомої Загальної доповіді [СРТ/Inf (97) 10]

12. Під час здійснення візитів у 1996 році Комітет зіткнувся з великою кількістю випадків **переповнення в'язниць** – подібне явище характерне для пенітенціарних систем різних європейських країн. Часто переповнення камер є дуже гострою проблемою в тюрмах, де утримуються особи на етапі попереднього ув'язнення (тобто, йдеться про осіб, які чекають на винесення судового вироку). Однак Комітет встановив, що в деяких країнах ця проблема поширюється на всю в'язничну систему.

13. Як було відзначено Комітетом у Другій Загальній доповіді, питання про переповнення в'язниць безпосередньо належить до повноважень Комітету (див. СРТ/Inf (92) 3, пункт 46).

Переповнена в'язниця означає перебування в тісних та негігієнічних умовах, постійну відсутність приватності (навіть коли йдеться про вирішення таких основних задач, як користування сантехнічним обладнанням), обмеження можливості перебувати поза межами камери, оскільки для цього не вистачатиме необхідного персоналу та наявних інфраструктур, перевантаженість медичних служб, більший рівень напруженості і, відповідно, більше проявів насильства як в середовищі самих ув'язнених, так і між ув'язненими та персоналом. Цей перелік є ще далеко не вичерпним.

Комітет вже не один раз робив висновок про те, що негативні наслідки переповнених в'язниць спричинюють нелюдські та такі, що принижують гідність, умови ув'язнення.

14. Для вирішення проблеми переповнених в'язниць окремі країни стали на шлях збільшення кількості пенітенціарних установ. Однак Комітет далеко не впевнений в тому, що збільшення можливостей щодо прийому більшої кількості ув'язнених становить єдине вирішення проблеми. Багато європейських держав, що започаткували масштабні програми будівництва пенітенціарних закладів, встановили, що кількість населення в камерах збільшується одночасно із будівництвом закладів. І навпаки, існування в окремих державах політики, що спрямована на обмеження чи скорочення кількості позбавлених волі осіб, є важливим внеском в підтриманні керованого рівня населення в'язниць.

15. Проблема переповнення камер є достатньо серйозною, і це потребує співробітництва на європейському рівні з метою вироблення відповідної стратегії. Комітет із задоволенням відзначає, що роботи в цьому напрямку недавно розпочались під егідою Європейського комітету кримінальних проблем (CDPC). Комітет у запобіганні катуванням спо-

дівається, що завершення цієї роботи буде розглядатись як одна з пріоритетних задач.⁹⁶

Витяги з Одинадцятої Загальної доповіді [СРТ/Inf (2001) 16]

Взаємини між персоналом і ув'язненими

26. Наріжним каменем гуманної пенітенціарної системи завжди буде наявність правильно відібраного і навченого персоналу, який знатиме, як дійти належного ставлення у поводженні з ув'язненими і дивитиметься на власну роботу скоріш як на професійне покликання, аніж як на просте виконання передбачених службових обов'язків. Розбудову позитивних взаємин із ув'язненими слід визнати ключовим складником особливої пенітенціарної професії.

На жаль, Комітет часто доходить висновків, що взаєминими між персоналом і ув'язненими мають формальний і дистантний характер: персонал не розрізняє, а уніфікує ув'язнених і вважає вербальне спілкування із ними маргінальним аспектом своїх функцій. Про подібний підхід говорять такі часто засвідчувані Комітетом випадки, коли в'язнів змушують стояти обличчям до стіни, поки ними не займеться охоронець або поки не пройдуть відвідувачі; коли ув'язнених заставляють схилити голови і тримати руки за спиною при пересуванні по території закладу; коли працівник в'язниць носять свої кийки в погрозливий і навіть провокаційний спосіб. Така практика не є необхідною з огляду на безпеку і аж ніяк не сприятиме формуванню позитивних взаємин між персоналом і ув'язненими.

Справжній професіоналізм тюремного персоналу означає уміння гуманно і порядно ставитись до в'язнів – не забуваючи про безпеку і порядок. У цьому сенсі тюремне начальство має заохочувати персонал у розумній мірі довіряти ув'язненим і сподіватись, що вони готові поводитись належним чином. Розбудова конструктивних і позитивних взаємин між персоналом і контингентом в'язниць не лише зменшить ризик жорстокого поводження, але й сприятиме кращим контролю та безпеці. Персонал закладів позбавлення волі, в свою чергу, відчуватиме більше задоволення від своєї роботи.

Забезпечення позитивних взаємин між в'язничним персоналом і ув'язненими великою мірою залежатиме від того, чи у кожний момент в місцях утримання в'язнів чи у місцях загального користування перебуває адекватна кількість працівників закладу. Досвід Комітету свідчить, що це не завжди так. В цілому занизька кількість присутніх працівників і/або існування спеціальної системи допусків, які зменшують можливості без-

⁹⁶30 вересня 1999 року, Комітет Міністрів Ради Європи прийняв рекомендацію № R (99) 22 стосовно переповнення в'язниць та зростання тюремного населення.

посереднього контакту з ув'язненими, загальмовують формування позитивних взаємин і навіть, у ширшому контексті, можуть створити небезпечне середовище як для персоналу, так і для в'язнів.

Також слід відзначити, що за неадекватного забезпечення кадрами підтримання безпеки і виконання режимних вимог подеколи унеобходнюють часту понаднормову роботу персоналу, яка легко призводить до стресових станів і швидкої втомлюваності (відомої як «вигорання»). Все це, в свою чергу, може ще більш підсилити напругу, притаманну будь-якому тюремному середовищу.

Насильство серед ув'язнених

27. Доглядові обов'язки пенітенціарного персоналу по відношенню до контингенту включають обов'язок захищати ув'язнених від інших ув'язнених, які хочуть заподіяти їм якусь шкоду. Власне, насильство серед в'язнів часто трапляється в усіх пенітенціарних системах і набуває різноманітних форм, від малопомітних виявів переслідування до відвертого приниження із застосуванням фізичної сили.

Належна протидія насильству серед в'язнів вимагає того, щоби персонал був у змозі застосовувати свої повноваження і адекватно здійснювати наглядові функції; це, зокрема, передбачає повноцінне кадрове забезпечення. Персонал закладів позбавлення волі має вміло пізнавати ознаки заворушення і вправно та рішуче втручатись, як на те є потреба. Існування позитивних взаємин між персоналом і в'язнями, побудованих на поняттях безпечного утримання і догляду, набуде в цьому контексті вирішального значення і насамперед залежатиме від наявності у персоналу навичок міжособистого спілкування. Крім того, керівний склад закладу має бути готовим до повної підтримки підлеглих у здійсненні їхніх повноважень. Ситуації, які виникатимуть, можуть потребувати конкретних заходів безпеки (включаючи дієвий порядок проведення обшуку); утім, подібні заходи завжди будуть лише додатковими по відношенню до згаданих вище основних вимог. Кожна пенітенціарна система також матиме подбати про те, щоби належно класифікувати і правильно розподілити утримуваних в'язнів.

Ув'язнені, яких підозрюють у вчиненні злочинів на сексуальному ґрунті чи які засуджені за такі злочини, становлять найбільшу групу ризику з точки зору застосування іншими ув'язненими насильства над ними. Відвернення подібних насильницьких дій завжди становить непросту задачу. Часто таких ув'язнених тримають окремо від інших, але за таких умов вони за свою – до того ж відносно – безпеку платять завелику ціну, бо позбавляються тих видів діяльності, які доступні ув'язненим при звичайному тюремному режимі. Іншим можливим рішенням є розподіл таких ув'язнених по всьому закладу, але в цьому разі треба серйозно по-

дбати про забезпечення умов їхньої інтеграції в середовище спецконтингенту і, зокрема, рішуче класти край будь-яким виявам ворожого ставлення чи переслідування щодо таких осіб. Третім варіантом є переведення таких ув'язнених до іншого закладу, із ужиттям заходів для нерозголошення характеру вчинених ними злочинів. Кожний із цих підходів має свої переваги і свої недоліки, і Комітет не прагне пропагувати якийсь можливий підхід на відміну від інших. Рішення щодо того шляху, який слід обрати, завжди залежатиме від кожного конкретного випадку та обставин відповідної справи.

Переповнення в'язниць

28. Негативне явище переповнення в'язниць властиве пенітенціарним системам по всій Європі і завдає тяжких ударів по спробах поліпшити умови утримання в'язнів. Негативні наслідки переповнення в'язниць вже описувались у попередніх Загальних доповідях.⁹⁷ З поширенням діяльності Комітету на Європейському континенті його представники довідались про величезний відсоток осіб, які в окремих країнах покарані позбавленням волі, і, як наслідок, про непомірне переповнення тюрем. Те, що держава тримає за ґратами так багато своїх громадян, не може пояснюватись тільки високим рівнем злочинності; певно, на такий стан справ якоюсь мірою впливають і світогляд працівників правоохоронних відомств, і позиція судової влади.

За таких обставин проблему не вдасться розв'язати лише за рахунок зростання фінансових асигнувань на пенітенціарну систему. Натомість слід переглянути чинне законодавство і практику щодо утримання під вартою до суду і винесення вироків за злочини, а також щодо альтернативних ув'язненню покарань. Саме такий підхід притаманний Рекомендації Комітету міністрів № R (99) 22 про переповнення в'язниць та надмірне зростання кількості засуджених до позбавлення волі. Комітет дуже сподівається, що принципи, викладені у цьому важливому документі, знайдуть застосування в державах-учасниках; імплементація згаданої Рекомендації заслуговує на пильний моніторинг Радою Європи.

Спільні спальні приміщення

29. У багатьох країнах, відвіданих представниками Комітету, і, зокрема, в країнах центральної та східної Європи, ув'язнені великими кількостями утримуються в спільних приміщеннях, де вони не тільки сплять уночі, але й проводять майже увесь свій день; санітарні вузли також роз-

⁹⁷ Друга Загальна Доповідь – СРТ/Іnf (92) 3, пункт 4, та сьома Загальна Доповідь – СРТ/Іnf (97) 10, пункти 12-15.

ташовані у цих же приміщеннях. Комітет заперечує проти самого принципу подібного утримання ув'язнених у закритих тюрмах – і надто тоді, коли такі приміщення вкрай переповнені, а умови в них відверто нездорові. Немає сумнівів, що в деяких країнах різні чинники, включаючи культуральні фактори, зумовлюють віддання переваги не окремим камерам, а великим спільним приміщенням для утримання в'язнів. Утім, мало що виправдовує – і багато чого не виправдовує – ситуацію, коли десятки позбавлених волі разом живуть і сплять в одному спальному приміщенні.

Спальні приміщення для великої кількості ув'язнених неодмінно означають повсякденну неможливість як приватного усамітнення, так і особистого життя. Більш того, зростає ризик залякування і насильства. Подібні умови утримання сприяють формуванню злочинної субкультури і зміцненню злочинних утворень. Такі умови також дуже затрудняють і навіть унеможливають виконання персоналом його контрольних функцій. Зокрема, в разі виникнення в тюрмі якихось заворушень важко обійтись без залучення великих сил ззовні. При подібних умовах утримання в'язнів розміщення конкретних осіб за принципами індивідуального підходу і оцінки потреб та ризиків прирікається на невдачу. Всі ці проблеми ще більш загострюються, якщо, як це часто буває, кількість утримуваних у приміщенні перевищує його орієнтовну місткість, а завелике навантаження на раковини для умивання і туалети разом із недостатньою для такої кількості ув'язнених вентиляцією створюють справді жахливі умови.

Утім, Комітет має наголосити, що переведення ув'язнених із великих спільних спальних приміщень до менших приміщень завжди мусить супроводжуватись заходами, спрямованих на те, щоби вони якомога більше годин на день займались різними видами змістовної діяльності за межами приміщення, виділеного їм для сну.

Доступ до природного світла і свіжого повітря

30. Представники Комітету часто бачили на вікнах камер металеві ставні, щити чи жалюзі, які позбавляють ув'язнених природного світла і не пропускають у приміщення свіже повітря. Такі засоби особливо часто зустрічаються у закладах, де тримають осіб, які чекають суду. Комітет повністю визнає, що по відношенню до певних категорій позбавлених волі доцільно вживати додаткових заходів безпеки з метою відвернення ризику змови і/ або злочинних дій; однак, вжиття таких заходів має скоріш бути винятком, аніж правилом. Це означає, що відповідні органи мають окремо досліджувати справу кожного ув'язненого на предмет визначення виправданих по відношенню нього особливих засобів безпеки. Проте, навіть за доцільності таких заходів вони не повинні позбавляти ув'язнених природного світла і свіжого повітря. Світло і повітря необхідні

для життя, право на яке має кожний в'язень; більш того, відсутність сонячного світла і свіжого повітря створює умови, сприятливі для поширення хвороб – зокрема, туберкульозу.

Комітет розуміє, що забезпечення пристойних умов життя у пенітенціарних закладах може означати чималі витрати і що в деяких країнах покращанню тюремних умов заважає нестача коштів. Однак, усунення засобів, які не пропускають світло в камери (і устаткування камер додатковими засобами безпеки належної конструкції в тих рідких випадках, коли це є справді необхідним) не потребує значних витрат і водночас принесе чимало переваг усім причетним.

Інфекційні хвороби

31. Поширення інфекційних хвороб і, зокрема, туберкульозу, гепатиту і ВІЛ/СНІДу перетворилось на велику проблему в ряді країн Європи. Такі хвороби небезпечні для всього населення, але їхнє розповсюдження набуло особливо жажливих вимірів у деяких пенітенціарних системах. У цьому зв'язку Комітет неодноразово мав висловлювати серйозні занепокоєння щодо неадекватності заходів, спрямованих на розв'язання зазначеної проблеми. Крім того, умови, в яких часто утримують позбавлених волі, лише сприяють розповсюдженню інфекційних хвороб.

Комітету відомо, що часи економічних труднощів – які наразі властиві багатьом країнам, котрі відвідуються представниками Комітету – потребують жертв; це також стосується пенітенціарних систем. Утім, якими би не були ті труднощі, що їх переживає якась держава в будь-який момент у часі, позбавлення особи волі означає виникнення у держави обов'язку з догляду за такою особою, а це вимагає застосування ефективних методів профілактики, обстеження і лікування. Належне виконання причетними державними органами відповідного обов'язку набуває ще більшого значення, коли йдеться про догляд, необхідний при лікуванні небезпечних для життя хвороб.

Використання сучасних методів обстеження, регулярне постачання медикаментів та супутньої продукції, наявність персоналу, який забезпечить прийняття ув'язненими прописаних ліків у потрібних дозах і з потрібними інтервалами та, за потреби, забезпечення особливого дієтичного харчування є важливими складниками дієвої стратегії боротьби із зазначеними хворобами і належного догляду за позбавленими волі. Аналогічно, умови утримання в'язнів із інфекційними захворюваннями мають сприяти покращанню їхнього здоров'я; в приміщеннях, окрім природного світла і хорошої вентиляції, мають бути задовільні гігієнічні умови, а кількість утримуваних у ньому не має бути надмірною.

Більш того, зазначених в'язнів не слід ізолювати від решти спецконтингенту, окрім випадків, коли подібних заходів вимагають нагальні медичні або

інакші чинники. У цьому зв'язку Комітет вважає за потрібне зробити особливий наголос на тому, що для ізоляції ув'язнених лише через те, що вони є ВІЛ-позитивними, нема ніяких медичних підстав.

Для того, щоби покласти край подібним хибним припущенням, національні владні органи мають забезпечити розробку для пенітенціарного персоналу і для контингенту пенітенціарних закладів змістовної навчальної програми щодо інфекційних хвороб. Така програма має охопити шляхи поширення захворювань і методи профілактики, а також використання відповідних профілактичних засобів. Зокрема, треба зробити наголос на ризику інфікування ВІЛ і гепатитом В/С при статевих зносинах та ін'єкційному вживанні наркотиків і пояснити роль фізіологічних рідин у перенесенні вірусів цих хвороб.

Також треба наголосити, що перед тестовими обстеженнями і – в разі отримання позитивного результату – після обстежень особи, які проходять обстеження, мають отримувати відповідну інформацію та консультації. Вся медична інформація, яка стосується хворого особисто, має лишатись конфіденційною і підлягати захисту. Будь-яке розголошення такої інформації повинно засновуватись виключно на інформованій згоді відповідних осіб.

Більш того, ефективна протидія згаданим інфекційним хворобам можлива лише за умови якомога дієвої координації заходів, до яких вдаються всі міністерства і відомства, котрі в конкретній країні опікуються цією проблематикою. У цьому відношенні Комітет воліє наголосити на необхідності гарантованого забезпечення хворим лікування після звільнення з місць позбавлення волі.⁹⁸

⁹⁸ Також див. розділ про інфекційні хвороби в главі «Медичні служби у в'язницях».

Ізолятори суворого режиму

32. В кожній країні завжди існуватиме певна кількість позбавлених волі, які вважаються особливо небезпечними і відтак потребують особливих умов утримання. Такі ув'язнені класифікуються як особливо небезпечні з огляду на вчинені ними злочини, на спосіб, у який вони реагують на обмеження тюремного життя, або на їхні психологічний чи психічний стан. Ця категорія ув'язнених становить (або, принаймні, має становити, якщо система поділу позбавлених волі на категорії функціонує належно) лише малу частку загальної кількості ув'язнених. Однак, саме такі ув'язненні привертають окрему увагу Комітету, оскільки необхідність вжиття виняткових заходів щодо них означає більш високий ризик нелюдського поводження.

Особливо небезпечним ув'язненим, які перебувають в спеціальних приміщеннях, слід надавати певні режимні послаблення, що деякою мірою компенсуватиме суворі умови їхнього утримання. Зокрема, вони мають отримати нагоду спілкуватись із ув'язненими своєї категорії; їм також треба запропонувати доволі широкий вибір виду діяльності. Особлива увага має приділятися створенню гарної внутрішньої атмосфери в штрафних ізоляторах чи закладах посиленого режиму. Метою має стати розбудова позитивних взаємин між персоналом і ув'язненими. Це відповідає не лише інтересам гуманного поводження із утриманими, але й сприяє ефективному контролю, загальній безпеці та безпеці персоналу.

В ізоляторі чи закладі суворого режиму існування задовільної програми змістовної діяльності так само важливе – і навіть більш важливе – як у звичайному пенітенціарному закладі. Змістовна діяльність може успішно протидіяти вкрай негативному впливу життя в'язня в малому та замкнутому просторі на його особистість. Пропоновані в'язням види діяльності мають бути якомога різними (навчання, спорт, робота, яка вимагає застосування професійних навичок, тощо). Що стосується роботи, то, зрозуміло, міркування безпеки унеможливлуватимуть багато її видів, доступних позбавленим волі у звичайних тюрмах, але це не означає, що утримувані в камерах чи закладах особливого режиму повинні отримувати лише марудну та виснажливу роботу.

Ув'язнені, безсумнівно, не повинні перебувати на спеціальному суворому режимі довше, ніж того вимагає небезпека, яку вони становлять для інших. Це вимагає регулярного перегляду рішень щодо умов утримання в'язнів. Такий перегляд має завжди спиратись на поточну оцінку поведінки кожного ув'язненого відповідно навченим персоналом. Більш того, ув'язнених слід якомога повно сповіщати про підстави призначеного їм режиму і, якщо це потрібно, його перегляду; це, окрім іншого, надасть їм

змогу ефективно скористатись із можливостей оскарження відповідного рішення.

Засуджені на довічне чи тривале ув'язнення

33. В багатьох країнах Європи зростає кількість осіб, засуджених на довічне або тривале ув'язнення. Під час проведення інспекційних відвідин представники Комітету не раз відзначали, що умови утримання таких в'язнів, доступні їм види діяльності та надавані можливості людського спілкування залишають бажати кращого. Більш того, багатьом із таких засуджених призначали особливі режимні обмеження, котрі не могли не погіршити й без того згубні наслідки довгострокового позбавлення волі; прикладами таких обмежень є постійна ізоляція від решти в'язнів, надягання наручників при кожному виході з камери, заборона спілкуватись з іншими ув'язненими і ущемлення в правах на побачення з близькими. Комітет не визнає аніякі аргументи на користь нерозбірливого застосування обмежень щодо всіх засуджених до окремих категорій покарання без урахування тієї небезпеки, яку становить (або не становить) кожна конкретна особа.

Тривале позбавлення волі в чимало способів сприяє десоціалізації ув'язнених. Вони відчують себе невід'ємними від пенітенціарних інститутів, їм можуть дошкуляти різні проблеми психологічного характеру (включаючи втрату почуття власної гідності і погіршення соціальних навичок), вони все більш відчують себе віддаленими від суспільства, у яке із часом більшість в'язнів має повернутись. На думку Комітету, режими, які призначаються засудженим на тривале позбавлення волі, мають якомога компенсувати зазначені негативні наслідки у позитивний та випереджувальний спосіб.

Зазначеним категоріям засуджених необхідно забезпечити доступ до різноманітних видів змістовної діяльності (роботи, бажано такої, що потребує спеціальних навичок; навчання; спорту; рекреацій/ спілкування). Більш того, такі засуджені мають отримати певні можливості прийняття власного рішення про те, як проводити свій час, що зміцнюватиме почуття самодостатності та особистої відповідальності. Слід вдаватись до додаткових заходів, щоби зробити строк ув'язнення якомога змістовним; зокрема, укладення індивідуальних планів відбуття покарання і надання необхідної психо-соціальної підтримки допоможуть засудженим налагодити життя в умовах тривалого ув'язнення і, коли до цього дійде, підготуватись до звільнення. Негативні наслідки тривалого перебування за ґратами пом'якшаться, а особи, що відбули покарання, будуть краще готові до звільнення, якщо під час ув'язнення уможливити їм належний зв'язок із зовнішнім світом.

III. ПІДГОТОВКА ПРАВООХОРОННОГО ПЕРСОНАЛУ

Витяги з Другої Загальної доповіді [СРТ/Inf (92) 3]

59. Комітет хоче підкреслити велику значимість, яку слід приділяти підготовці правоохоронного персоналу⁹⁹ (в процес підготовки має бути включене вивчення прав людини – див. також статтю 10 Конвенції ООН проти катувань та інших видів жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження чи покарання). Цілком очевидно, що найкращою гарантією проти жорстокого поводження з особами, яких позбавлено волі, є відповідним чином підготовлені поліцейські чи тюремний персонал. Підготовлені службовці зможуть успішно виконувати свої обов'язки без використання жорстоких методів а також братимуть на себе забезпечення основних гарантій затриманих та ув'язнених осіб.

60. У зв'язку з цим Комітет вважає, що здатність володіння навичками спілкування повинна бути визначальним чинником під час прийому на службу правоохоронного персоналу. В процесі підготовки особливу увагу також слід приділяти вдосконаленню цих навичок, виходячи з позиції поваги до людської гідності. Володіння такими навичками дозволить службовцю поліції або пенітенціарного закладу розрядити ситуацію, яка за інших умов може перерости в акт насильства, і це загалом сприятиме послабленню напруженості та підвищенню якості життя у поліцейських та тюремних закладах, що принесе користь усім заінтересованим сторонам.¹⁰⁰

IV. МЕДИЧНІ СЛУЖБИ У В'ЯЗНИЦЯХ

Витяги з Третьої Загальної доповіді [СРТ/Inf (93) 12]

30. Медичні служби для позбавлених волі осіб є об'єктом, який має безпосереднє відношення до повноважень Комітету у запобіганні катуван-

⁹⁹Вираз «правоохоронний персонал» у цій доповіді означає як поліцейських, так і працівників пенітенціарних закладів.

¹⁰⁰ Комітет також звертається до національних органів з пропозицією запровадити концепцію вивчення прав людини до практичної підготовки спеціалістів, щоб можна було управляти ситуаціями, коли існує велика загроза правам людини – такими ситуаціями є арешт/затримання особи чи проведення допиту за підозрою у вчиненні кримінального злочину. Це стане більш ефективним доводом, ніж окремі курси з прав людини.

ням.¹⁰¹ Недостатній рівень медичних служб може призвести до ситуації, що може бути охарактеризована як «нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження». Окрім того, медична служба у конкретному закладі потенційно може відігравати важливу роль в боротьбі із проявами жорстокого поводження як в самому закладі, так і в інших місцях (особливо в поліцейських закладах). Більш того, медична служба може позитивно вплинути на загальний рівень життя в закладі, в рамках якого вона функціонує.

31. В наступних пунктах наведені деякі з основних питань, якими займались делегації Комітету при вивченні діяльності медичних служб в місцях перебування позбавлених волі осіб. Однак, від самого початку Комітет хоче наголосити на тій значимості, яку він приділяє основному принципові, що вже є визнаний у більшості, якщо не у всіх країнах, що були відвідані Комітетом до теперішнього часу. В цьому принципі закріплено положення про те, що позбавлені волі особи мають право на таке саме медичне обслуговування, як і все інше населення. Цей принцип тісно пов'язаний з основними правами особи.

32. Під час своїх відвідань медичних служб у в'язницях Комітет керувався визначенням таких питань:

- a) Доступ до лікаря
- b) Непреференційне медичне обслуговування
- c) Згода пацієнта і конфіденційність
- d) Профілактика захворювань
- e) Гуманітарна допомога
- f) Професійна незалежність.
- g) Професійна компетентність.

а. Доступ до лікаря

33. Після прибуття до в'язниці кожна позбавлена волі особа повинна бути негайно оглянута медичним працівником закладу. В своїх попередніх доповідях Комітет рекомендував, щоб кожному новому ув'язненому якомога в найкоротший строк після прибуття до в'язниці була надана можливість спілкування з лікарем та, у разі необхідності, проведене медичне обстеження. Слід додати, що в деяких країнах повноцінне медичне обстеження після прибуття до в'язниці проводиться кваліфікованим молодшим медичним персоналом (медсестрою), який готує доповідь для

¹⁰¹ Слід також зробити посилання на Рекомендацію № R (98) 7 стосовно етичних та організаційних аспектів медичного обслуговування у місцях позбавлення волі, яку було прийнято Комітетом міністрів Ради Європи 8 квітня 1998 року.

лікаря. Такий підхід можна інколи розглядати як більш ефективне використання наявних людських ресурсів.¹⁰²

Також було б бажано, щоб новому ув'язненому після його прибуття до в'язниці була надана пам'ятка або брошура з інформацією про наявність і діяльність медичних служб та нагадуванням про основні гігієнічні вимоги.

34. Під час перебування в ув'язненні позбавлені волі особи повинні мати можливість доступу до лікаря в будь-який час, незалежно від режиму їхнього утримання (що стосується, зокрема, доступу до лікаря для осіб, яких вміщено до одиночних камер, то див. пункт 56 Другої Загальної доповіді: СРТ/Іnf (92) 3). Медичне обслуговування повинне бути організоване у такий спосіб, щоб запити стосовно лікарської консультації виконувались без непотрібних затримок.

Ув'язненим слід надати можливість доступу до медичного обслуговування на конфіденційній основі, наприклад, через надсилання повідомлення у заклеєному конверті. Окрім цього, персонал закладу не повинен намагатися контролювати і сортувати запити стосовно лікарської консультації.

35. Тюремна медична служба повинна, як мінімум, бути здатною надавати регулярні амбулаторні консультації та невідкладну медичну допомогу (само собою зрозуміло, що додатково до цього можуть бути ще й приміщення лікарняного типу з ліжками). Кожен з ув'язнених повинен мати змогу отримувати допомогу кваліфікованого зубного лікаря. Окрім того, медичні працівники, що працюють в пенітенціарних закладах, повинні мати змогу використовувати допомогу фахівців.

Завжди повинна існувати можливість викликати лікаря для надання невідкладної медичної допомоги. Окрім цього, на території пенітенціарного закладу повинна постійно бути присутня особа, яка може надати невідкладну допомогу. Ця особа, по можливості, повинна мати офіційно підтвержену кваліфікацію молодшого медичного працівника (медсестри).

Амбулаторне лікування повинно здійснюватись під наглядом з боку медичного персоналу; у багатьох випадках для забезпечення лікування недостатньо ініціативи з боку ув'язненого.

¹⁰² Ця вимога пізніше була сформульована у такому вигляді: з кожним ново-прибулим в'язнем в найкоротший термін після його прибуття має провести співбесіду лікар, який також здійснює і медичний огляд новоприбулого. За виключенням виняткових випадків, така співбесіда чи такий огляд повинні здійснюватись в день, коли особу було прийнято до закладу, особливо, коли йдеться про заклад для тримання позбавлених волі осіб. Таке медичне обстеження після прибуття може також здійснюватись кваліфікованим молодшим медичним персоналом, який повідомляє лікареві результати огляду.

36. Має бути забезпечена пряма підтримка з боку добре обладнаної лікарняної служби або в цивільному, або у тюремному медичному закладі.

У випадку, коли потрібно отримати послуги цивільної лікарні, постає питання про заходи безпеки. У зв'язку з цим Комітет наголошує, що ув'язнених, які перебувають у лікарні на лікуванні, не слід з мотивів безпеки прив'язувати до лікарняних ліжок чи до інших конструкцій. Слід знаходити інші рішення для виконання вимог безпеки; одним із можливих рішень може стати створення в таких лікарнях охоронних підрозділів.

37. Кожного разу, коли виникає потреба госпіталізувати ув'язнену особу чи здійснити спеціальне обстеження в умовах лікарні, транспортування ув'язнених пацієнтів повинно здійснюватись у такі строки та за таких умов, як того вимагає стан їхнього здоров'я.

в. Непреференційне медичне обслуговування

і) загальне медичне обслуговування

38. Медичні служби в місцях позбавлення волі повинні бути в змозі забезпечити медичну допомогу та лікування, а також відповідну дієту, фізіотерапію, реабілітацію чи будь-який інший спеціальний догляд на такому ж рівні, який пропонується пацієнтам в цивільних медичних закладах. Повинна бути передбачена забезпеченість лікарським, допоміжним медичним і технічним персоналом а також бути надані відповідні приміщення, обладнання і устаткування.

Повинен бути забезпечений відповідний нагляд за розподілом ліків та медичних препаратів, а підготовка медичних препаратів має доручатись виключно кваліфікованому персоналу (фармацевту, медичній сестрі і т. п.).

39. На кожного пацієнта повинна бути заведена медична картка, в якій занотовуватиметься діагностична інформація а також поточні записи про зміни стану здоров'я пацієнта та про будь-які спеціальні обстеження пацієнта. У разі переведення пацієнта до іншої установи, його медична картка повинна бути передана лікарям цієї установи.

Окрім цього, медичний персонал кожної бригади повинен щоденно вносити записи до журналу, в якому має фіксуватись інформація щодо окремих інцидентів, які стосуються пацієнтів. Такі реєстраційні записи корисні саме тому, що вони дають загальне уявлення про ситуацію з медичним обслуговуванням у місці позбавлення волі і одночасно висвітлюють окремі проблеми, які можуть виникати.

40. Передумовою успішного функціонування медичної служби є те, що лікарі і допоміжний медичний персонал мають змогу регулярно проводити зустрічі і створювати робочі групи під керівництвом головного лікаря, який очолює цю службу.

ii) психіатрична допомога

41. У порівнянні із звичайним населенням у осіб, яких позбавлено волі, частіше зустрічаються симптоми психічного розладу. Тому для роботи в медичній службі в кожному закладі позбавлення волі повинен бути запрошений лікар, який спеціалізується в психіатрії, а декілька працівників із допоміжного медичного персоналу повинні отримати підготовку в цій області медицини.

Забезпеченість лікарями і допоміжним медичним персоналом а також внутрішнє планування місць позбавлення волі повинні давати змогу регулярно здійснювати програми фармакологічної, психотерапевтичної та професійної терапії.

42. Комітет особливо підкреслює роль, яку повинен відігравати керівний склад в'язничного персоналу у превентивному виявленні ув'язнених, які страждають психічними захворюваннями (до яких відносять депресію, агресивний стан і таке інше), з метою відповідного корегування умов їхнього утримання. Такому напрямку діяльності може сприяти відповідна медична підготовка окремих членів охоронного персоналу.

43. Утримувати душевнохворого ув'язненого і доглядати за ним слід в лікарняному закладі з достатнім обладнанням і належним чином підготовленим персоналом. Таким закладом могла б бути звичайна (цивільна) психіатрична лікарня або спеціально обладнаний психіатричний заклад в рамках пенітенціарної системи.

З одного боку, часто висувають доводи про те, що з етичних міркувань душевнохворих осіб, яких було позбавлено волі, доречно госпіталізувати поза межами пенітенціарної системи в закладах, відповідальність за які покладено на державні служби охорони здоров'я. З іншого боку, можна стверджувати, що існування лікувальних психіатричних закладів в рамках пенітенціарної системи дозволяє здійснювати догляд за хворими в оптимальних умовах безпеки і підвищує ефективність роботи медичних та соціальних служб.

Яким би не був обраний підхід, кількість місць у такому психіатричному закладі повинна бути достатньою; надто часто зустрічаються випадки, коли доводиться довго очікувати на переведення хворого. Переведення таких осіб до психіатричного закладу має розглядатись як питання першочергової значимості.

44. Лікування психічно нестійкого та буйного пацієнта слід поводити під суворим наглядом із забезпеченням догляду за хворим, та, якщо це буде визнано необхідним, із застосуванням заспокійливих медичних препаратів. Застосування засобів фізичного впливу може бути виправданим лише в разі крайньої необхідності, при цьому завжди вимагається або безпосередня вказівка лікаря, або негайне повідомлення лікаря з метою от-

римати подальше його схвалення. Засоби фізичного впливу слід вилучити при самій першій можливості. Їх ніколи не слід застосовувати або продовжувати їхнє застосування в якості покарання.

В разі застосування засобів фізичного впливу про це необхідно зробити запис в медичній картці пацієнта та у відповідному журналі, де вказується час початку та закінчення застосування засобів а також всі обставини цього випадку та причини вживання засобів.

с. Згода пацієнта і конфіденційність

45. Вільно висловлена згода та дотримання конфіденційності є основними правами особи. Вони також є особливо важливими для створення атмосфери довіри, яка є необхідною частиною у стосунках між лікарем і пацієнтом, особливо в місцях позбавлення волі, де ув'язнений не має можливості вільно вибрати свого власного лікаря.

і) згода пацієнта

46. Пацієнтам повинна бути надана вся відповідна інформація (якщо необхідно, у формі медичного висновку) відносно їхнього стану здоров'я, курсу їхнього лікування та медичних лікувальних препаратів, які їм прописані. Бажано, щоб у пацієнтів було право ознайомлюватись із змістом своїх медичних карток, якщо тільки проти цього немає заперечень з терапевтичної точки зору.

Вони повинні мати можливість звертатись із проханням передавати цю інформацію до їхніх родин та адвокатів або ж до лікаря поза межами закладу.

47. Кожен пацієнт, який перебуває при здоровому розумі та свідомості, вільний відмовитись від лікування або будь-якого іншого медичного втручання. Будь-який відступ від цього основоположного принципу повинен, як і по відношенню до всього населення в цілому, базуватись на законі і застосовуватись лише за чітко і суворо визначених виняткових обставин.

Типова складна ситуація виникає, як правило, тоді, коли рішення пацієнта суперечить покладеному на лікаря обов'язку піклуватись про здоров'я пацієнта. Подібне може трапитись у випадку, коли пацієнт перебуває під впливом власних переконань (наприклад, відмовляється від переливання крові) або коли він має намір завдати собі каліцтва з метою відстояти свої вимоги, протестуючи проти органів влади чи висловлюючи свою підтримку якимось переконанням.

У випадку голодного страйку органи державної влади або професійні організації в деяких країнах вимагають втручання лікаря, щоб запобігти смерті, якщо тільки стан свідомості пацієнта серйозно погіршується. В інших країнах право ухвалювати рішення про клінічне втручання

належить головному лікарю після того, як він отримав консультації та зважив на всі факти, що стосуються справи.

48. Стосовно питання про проведення медичних досліджень над ув'язненими, то цілком зрозуміло, що слід дотримуватись дуже обережного підходу, оскільки існує ризик, що згода ув'язнених на участь в таких дослідженнях може бути обумовлена їхнім перебуванням в місцях позбавлення волі. Повинні існувати гарантії того, що ув'язнений, про якого йде мова, дав на це згоду без примусу і будучи поінформованим про зміст цих досліджень.

Правила, що застосовуються, повинні бути такими, які існують в суспільстві, і вони мають передбачати втручання комісії з питань етики. Комітет хотів би додати, що він підтримує дослідження, які пов'язані з тюремною патологією та епідеміологією або з іншими специфічними аспектами, що стосуються умов утримання позбавлених волі осіб.

49. Залучення ув'язнених до навчальних програм студентів вимагає згоди самих ув'язнених.

ii) конфіденційність

50. Розголошення медичної таємниці в місцях позбавлення волі не повинно мати місце так само, як і взагалі в практиці суспільного життя. Відповідальність за зберігання медичних карток пацієнтів покладається на лікаря.

51. Всі медичні обстеження ув'язнених (як відразу по прибутті, так і пізніше) повинні здійснюватись у такий спосіб, щоб немедичний персонал не міг чути, а по можливості й спостерігати за обстеженням. Окрім цього, позбавлені волі особи повинні проходити обстеження не групами, а в індивідуальному порядку.

d. Профілактика захворювань

52. Завдання медичних служб в місцях позбавлення волі не обмежується виключно лікуванням хворих пацієнтів. На ці служби покладається також відповідальність за соціальну та профілактичну медицину.

i) гігієна

53. На медичні служби в місцях позбавлення волі (які взаємодіють в разі потреби з іншими властями) покладено обов'язок контролювати організацію харчування (кількість, якість, приготування та розподіл їжі) і дотримання умов гігієни (чистота одягу і постільної білизни; доступ до кранів з проточною водою; сантехнічне обладнання), а також слідкувати за опаленням, освітленням та вентиляцією камер. Вони також повинні

слідкувати за умовами організації праці та прогулянок на свіжому повітрі.

Шкідливі для здоров'я умови тримання, переповнення камер, тривала ізоляція і відсутність фізичної діяльності можуть спричинити або необхідність надання медичної допомоги окремій особі, або якісь дії медичного персоналу проти властей, що відповідальні за такий стан речей.

ii) заразні захворювання¹⁰³

54. Медична служба в місцях позбавлення волі повинна регулярно поширювати інформацію про заразні захворювання (особливо про такі, як гепатит, СНІД, туберкульоз, дерматологічні інфекції) як серед ув'язнених, так і серед персоналу в'язниці. В разі необхідності слід здійснювати медичний контроль за тими особами, з якими ув'язнений має постійні контакти (особи, які разом з ним перебувають у камері, персонал в'язниці, постійні відвідувачі).

55. В тому, що стосується, зокрема, захворювання на СНІД, то слід надавати відповідну підтримку психолога як до, так, в разі необхідності, і після обслідування. Персонал в'язниці повинен проходити постійну підготовку з питань превентивних заходів та поведінки по відношенню до ВІЛ-інфікованих. Персонал також повинен отримати відповідні інструкції про недопущення дискримінації осіб чи розголосу конфіденційної інформації.

56. Комітет хоче підкреслити, що не існує жодних медичних показань для окремого тримання ув'язненого ВІЛ-інфікованого, який почуває себе здоровим.¹⁰⁴

ii) запобігання самогубству

57. Запобігання самогубству є ще одним питанням, яке належить до компетенції медичних служб в місцях позбавлення волі. Медична служба повинна забезпечувати відповідне ознайомлення з цією проблемою у всьому закладі і передбачати відповідні процедури.

58. Медичне обстеження після прибуття до закладу та весь процес прийому в цілому повинні в зв'язку з цим відігравати важливу роль; виконані належним чином, такі заходи могли б визначити, як мінімум, декого з тих, хто знаходиться в небезпеці і частково полегшити відчуття тривоги, яке властиве всім новоприбулим ув'язненим.

¹⁰³ Також див. про інфекційні хвороби в розділі «Медичні служби у в'язницях».

¹⁰⁴ Пізніше це було сформульоване в такому вигляді: не існує жодних медичних показань для сегрегації ув'язненого і тримання його в ізоляції на підставі того, що він є ВІЛ-інфікованим.

Крім цього, тюремний персонал, незалежно від того, які він обов'язки виконує, повинен бути ознайомлений (що передбачає підготовку в розпізнаванні) з ознаками загрози самогубства. У зв'язку з цим слід відзначити, що безпосередньо перед судом та після суду, а також в окремих випадках і в період перед звільненням спостерігається підвищений ризик самогубства.

59. Особа, яку визнано такою, що може вдатись до самогубства, повинна якомога довше перебувати під спеціально організованим наглядом. Крім цього, такі особи не повинні мати вільний доступ до засобів, за допомогою яких вони можуть вчинити самогубство (прути камерних віконних ґрат, розбите скло, паски чи краватки і т. ін.).

Слід ужити заходів, які гарантуватимуть належне проходження інформації як всередині цього закладу, так і, в разі необхідності, між закладами (а точніше, між відповідними медичними службами) про осіб, яких віднесено до групи потенційних самогубців.

iv) запобігання насильству

60. Медичні служби у місцях позбавлення волі можуть зробити свій внесок у запобігання насильству проти осіб, яких тримають під вартою, шляхом систематичної реєстрації тілесних ушкоджень а також, якщо це необхідно, через інформування відповідних органів влади. Інформація може стосуватись також конкретних випадків; до такого засобу, однак, слід вдаватись лише отримавши згоду від ув'язнених, яких це стосується.

61. Будь-які ознаки застосування насильства, які були помічені в ув'язненого під час медичного огляду відразу після його прибуття до закладу, повинні бути зареєстровані разом з відповідними заявами з боку ув'язненого та діагнозом лікаря. Окрім цього, така інформація повинна бути надана ув'язненому.

Такого підходу слід дотримуватись кожного разу, коли ув'язнений проходить медичне обстеження безпосередньо після вчинення акту насильства у місці позбавлення волі (див. також пункт 53 Другої Загальної доповіді Комітету: СРТ/Inf (92) 3) або ж після повернення такої особи до в'язниці після тимчасового перебування під вартою в поліції з метою проведення розслідування.

62. Медична служба повинна складати періодичні статистичні дані про помічені тілесні ушкодження для доведення до відома адміністрації закладу, де перебувають позбавлення волі особи, міністерства юстиції і т. п.

v) суспільні та родинні зв'язки

63. Медична служба могла б також допомогти обмежити руйнування суспільних та сімейних зв'язків, що, звичайно, пов'язане з позбавленням волі. Разом з відповідними соціальними службами вона повинна підтри-

мувати заходи, які сприяють контактам позбавлених волі осіб із зовнішнім світом; йдеться, зокрема про утримання відповідно обладнаних приміщень для відвідувачів, візити членів родини або членів подружжя у відповідних умовах та перебування в родині, професійний, навчальний та соціокультурний аспекти.

В залежності від обставин тюремний лікар може вжити заходів для того, щоб отримати грошову допомогу або продовження виплат пільг соціального страхування для ув'язнених або їхніх родин.

е. Гуманітарна допомога

64. Можна визначити декілька окремих категорій ув'язнених осіб, які є особливо вразливими. Медичні служби місць позбавлення волі повинні звертати особливу увагу на їхні потреби.

i) мати й дитина

65. Загальновизнаним принципом є те, що діти не повинні народжуватись у в'язниці, і досвід Комітету свідчить, що цього принципу дотримуються.

66. Матері слід дозволяти бути разом з дитиною, у крайньому разі, протягом певного часу. Якщо мати і дитина перебувають разом у в'язниці, то вони повинні знаходитись в умовах, які б забезпечували їм рівноцінну заміну дитячих ясел і допомогу персоналу, який спеціалізується на післяпологовому догляді і догляді за немовлятами.

Рішення, результати яких триватимуть довгий проміжок часу, наприклад, про передачу дитини за межі закладу позбавлення волі – а це пов'язане з розлученням матері і дитини – повинні ухвалюватись окремо по кожному конкретному випадку в світлі педагогічно-психіатричної і медико-соціальної практики.

ii) підлітки

67. Підлітковий вік визначається як період, для якого характерними є певні зміни особистості, що вимагає спеціальних зусиль для зменшення ризику довготривалої соціальної адаптації.

Під час перебування в місцях позбавлення волі підліткам слід давати можливість залишатися на постійному місці, тримати при собі особисті речі та входити до соціально сприятливих груп. Режим ув'язнення повинен бути оснований на активній діяльності, до якої слід віднести різні соціально-навчальні зустрічі, спортивну діяльність, навчання, професійну освіту, організовані екскурсії в супроводі охорони та наявність відповідних факультативних видів діяльності.

iii) ув'язнені, які відзначаються психічними розладами

68. Серед пацієнтів медичних служб в місцях позбавлення волі завжди є неврівноважені, маргінальні особи, у яких в минулому мали місце родинні травми, які тривалий час вживали наркотики, мали конфлікти з властями або інші проблеми у відносинах із суспільством. Вони можуть бути буйними, схильними до самогубства або ж характеризуватись неприпустимою сексуальною поведінкою, і більшу частину часу нездатні контролювати самих себе або ж обходити себе.

69. Проблеми таких ув'язнених не є суто медичними, однак тюремний лікар може сприяти розробці соціально-терапевтичних програм для таких осіб в тюремних підрозділах, які утворюються за зразком комунальних об'єднань і перебувають під ретельним наглядом.

Такі підрозділи в змозі послабити принизливе становище ув'язнених, презирство і ненависть їх по відношенню до самих себе, повернути їм почуття відповідальності, і в якійсь мірі підготувати їх до повернення до суспільства. Прямою перевагою програм такого типу є те, що вони передбачають активну участь і використання персоналу закладу позбавлення волі.

iv) ув'язнені, які неспроможні тривалий час перебувати в місцях позбавлення волі

70. Типовими прикладами цієї категорії ув'язнених є ті, кому, згідно медичному прогнозу, залишилось недовго жити, ті, хто страждає на серйозні захворювання, які неможливо належним чином лікувати в місцях позбавлення волі, особи з серйозними фізичними вадами або люди похилого віку. Продовження тримання таких осіб в місці позбавлення волі може створити нетерпиму ситуацію у тюремному середовищі. В подібних випадках лікар закладу, де тримають позбавлених волі осіб, повинен підготувати рапорт для відповідного керівництва з тим, щоб були вжиті альтернативні заходи.

f. Професійна незалежність

71. Персонал медичних служб будь-якого закладу, де тримають позбавлених волі осіб, перебуває під загрозою потенційного ризику. Обов'язок піклуватись про пацієнтів (хворих ув'язнених) може часто вступати в суперечку з міркуваннями тюремної адміністрації та підтриманням режиму безпеки у в'язниці. Така ситуація може спричинити виникнення складних етичних питань та проблему вибору. З метою гарантувати незалежність медичного персоналу Комітет вважає важливим, щоб такий персонал мав якнайбільш тісні зв'язки з державною системою охорони здоров'я.

72. Незалежно від того, яку посаду займає лікар закладу, де тримають позбавлених волі осіб, в своїх рішеннях він повинен керуватись виключно медичними критеріями.

Якість та ефективність медичної роботи повинна оцінюватись кваліфікованою медичною керівною інстанцією. Розпоряджатись наявними ресурсами повинна також ця керівна інстанція, а не фінансові відділи чи охоронні служби.

73. Лікар закладу, де тримають позбавлених волі осіб, виступає в якості особистого лікаря пацієнта. Відповідно, в інтересах збереження відносин між лікарем та пацієнтом, до нього не можна звертатись із проханням засвідчити, що ув'язнений є фізично здоровим і може бути підданий покаранню. Його не можна також запрошувати для обшуків або персонального огляду на вимогу адміністрації, за винятком надзвичайних ситуацій, коли немає можливості викликати іншого лікаря.

74. Слід також відзначити, що в професійному плані свобода дій лікаря закладу, де тримають позбавлених волі осіб, в'язниці є обмежена ситуацією, яка властива в'язниці: лікар не може вільно вибирати своїх пацієнтів, так само як і ув'язнені не мають права вибору іншого лікаря. Він повинен виконувати свій професійний обов'язок навіть тоді, коли пацієнт порушує медичні правила або вдається до погроз чи насильства.

g. Професійна компетентність

75. Лікарі та допоміжний медичний персонал місця позбавлення волі повинні мати спеціальні знання, які дозволять їм належним чином займатись лікуванням окремих форм тюремної патології і адаптувати свої методи лікування до умов, які обумовлені триманням під вартою.

Зокрема, повинні бути розроблені методи професійної поведінки, які розраховані на запобігання насильству, а в разі необхідності – на встановлення контролю над ситуацією.

76. З метою забезпечити присутність достатньої кількості працівників допоміжному медичному персоналу часто допомагають санітари, деякі з них відбираються із числа службовців закладу, де перебувають позбавлені волі особи. Кваліфікований персонал різних рівнів повинен здійснювати обмін необхідним досвідом та періодично оновлювати його.

Інколи позбавленим волі особам дозволяють працювати в якості санітарів. Поза всяким сумнівом, такий підхід може мати перевагу в тому, що забезпечить частину ув'язнених корисною роботою. Однак це повинно розглядатись як крайній захід. Окрім того, позбавлені волі особи ніколи не повинні бути залучені до розподілу медикаментів.

77. Нарешті, Комітет відзначає, що особливий характер надання медичних послуг в умовах позбавлення волі міг би виправдати введення загальноновизнаної медичної спеціалізації як для лікарів, так і для допоміжного медичного персоналу на основі програм навчання дипломованих фахівців і системи періодичної підготовки без відриву від виробництва.

V. ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ІНОЗЕМЦІВ ЗГІДНО З НОРМАМИ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ІНОЗЕМНИХ ГРОМАДЯН

Витяги з Сьомої Загальної доповіді [СРТ/Іnf (97) 10]

а. Попередні зауваження

24. Делегації Комітету часто зустрічають іноземців, яких було позбавлено волі згідно з нормами законодавства про іноземних громадян (далі в тексті – «ув'язнені іноземці»): це особи, яким було відмовлено у в'їзді на територію держави; особи, які незаконно в'їхали на територію держави і пізніше були виявлені органами державної влади; особи, у яких закінчився дозвіл на перебування на території держави; особи, які шукають притулку в цій державі і яких органи влади вважають за необхідне тримати під вартою і т. ін.

В наступних пунктах описані окремі принципові питання, які Комітет розглянув у зв'язку з такими особами. Комітет сподівається у такій спосіб викласти в чіткому вигляді, передовсім для органів національної влади, своє бачення питання стосовно поводження з ув'язненими іноземцями та, в більш широкому контексті, запросити до обговорення проблем, які пов'язані з цією категорією позбавлених волі осіб. Комітет буде вдячний за коментарі, які будуть надані стосовно цієї частини Загальної доповіді.

б. Місця позбавлення волі

25. Делегації Комітету, які перебували з візитами, зустрічали ув'язнених іноземців в різного типу місцях позбавлення волі, починаючи з місць позбавлення волі на прикордонних пропускних пунктах на території держави, і закінчуючи поліцейськими дільницями, в'язницями та спеціалізованими центрами для тримання позбавлених волі осіб. В тому, що стосується безпосередньо транзитних та «інтернаціональних» зон в аеропортах, то об'єктом обговорення стала визначена юридично ситуація осіб, яким було відмовлено у в'їзді на територію країни і які були вміщені до таких зон. Не в одному випадку Комітету довелось зустрітись з аргументом, згідно якому ці особи не є «позбавленими волі», оскільки вони вільно можуть залишити зону в будь-який момент, вилетівши будь-яким міжнародним рейсом, який вони самі обирають.

Зі свого боку, Комітет завжди підкреслював, що перебування в транзитній, або «інтернаціональній» зоні може, в залежності від обставин, наблизитись до стану позбавлення волі згідно визначення підпункту f пункту 1 статті 5 Європейської конвенції з прав людини, і тому, відповідно, такі зони теж належать до об'єктів інспекцій Комітету. Судова

ухвала, яку було винесено 25 червня 1996 року Європейським судом з прав людини у справі Амююр проти Франції може розглядатись як підтвердження такої позиції. У цій справі йдеться про чотирьох осіб, які намагались знайти притулок в країні, і яких тримали 20 днів в транзитній зоні аеропорту «Парі-Орлі». Суд визнав, що «існування для осіб, які намагаються знайти притулок у країні, простої можливості добровільно виїхати з цієї країни, де вони мали намір отримати статус біженців, не може виключати («спроб») можливого обмеження свободи...». Суд також постановив, що «тримання заявників в транзитній зоні ... насправді відповідало, з огляду на встановлені обмеження, позбавленню свободи».

26. Місця тримання в пунктах перетину кордону часто визнавались такими, що не прилаштовані, зокрема, для тривалого тримання. Делегації Комітету зустрічали навіть в окремих випадках осіб, яких протягом декількох днів тримали в приміщенні аеровокзалу в імprovізованих умовах. Безсумнівно, що такі особи повинні мати можливість та відповідні засоби для того, щоб спати, мати доступ до свого багажу, до туалетів або іншого сантехнічного обладнання і до кранів з водою. Таким особам слід дозволяти щодня виходити на свіже повітря. Окрім цього, слід забезпечити їм доступ до продуктів харчування та, якщо це необхідно, медичну допомогу.

27. В деяких країнах делегації Комітету зустрічались із випадками тримання іммігрантів протягом тривалого часу (декілька тижнів, а в окремих випадках, навіть місяців) в **поліцейських дільницях** з надзвичайно скромними матеріальними умовами. Ці особи були позбавлені можливості займатись будь-якою діяльністю, інколи вони змушені були перебувати в одній камері з особами, яких підозрювали у вчиненні кримінального злочину. Важко знайти виправдання для такої ситуації.

Комітет визнав, що в силу різних обставин позбавлені особи іноземці можуть певний час перебувати в поліцейських дільницях. Однак умови тримання в поліцейських дільницях часто – якщо не завжди – не передбачають тривалого перебування. Тому слід обмежити до мінімуму час, протягом якого позбавлені свободи іноземці перебувають у таких закладах.

28. В окремих випадках делегації Комітету зустрічали позбавлених волі іммігрантів, яких **тримали** у в'язницях. Навіть якщо умови тримання цих осіб у згаданих вище закладах є більш відповідними – що, однак, не завжди має місце – Комітет вважає, що подібний підхід є помилковим. В'язниця за своїм призначенням не є місцем для тримання осіб, які не були визнані винними у вчиненні кримінального злочину або ж які не є підозрювані у вчиненні кримінального злочину.

Слід визнати, що в окремих випадках поміщення затриманого іммігранта до в'язниці є виправданим через потенційну схильність останнього до насильства. Окрім цього, позбавлений свободи іммігрант, який потребує медичної допомоги, може бути тимчасово вміщений до в'язничного

лікувального закладу, якщо жодна інша безпечна лікувальна установа не є доступною. Однак у кожному випадку цих осіб слід тримати окремо від тих, хто перебуває в тимчасовому ув'язненні або вже засуджений судом.

29. На думку Комітету, у випадках, коли необхідно позбавити осіб свободи на тривалий проміжок часу відповідно до законодавства про в'їзд та перебування іноземців, цих осіб слід розміщувати в **спеціально відведених для цього центрах**, пропонуючи їм матеріальні умови та режим відповідно до їхнього правового статусу. Працювати в цих центрах має спеціально підготовлений персонал. Комітет із задоволенням відзначає, що країни, які є сторонами Конвенції, все більше схиляються до запровадження саме такого підходу.

Цілком очевидно, що такі центри повинні мати в своєму розпорядженні належним чином обладнані приміщення для проживання – чисті та в добре відремонтованому стані, з достатньою площею для проживання тієї кількості осіб, яку планується в них розмістити. Окрім цього, при виробленні концепції та обладнанні помешкань слід уникати, наскільки це видається можливим, найменшої подібності до помешкань карцерного типу. Щодо програми діяльності, то вона повинна передбачати перебування на свіжому повітрі, доступ до загальної кімнати, до радіо/телебачення і до газет/журналів, а також інші види активного відпочинку (наприклад, колективні ігри, настільний теніс). Чим довшим є термін перебування затриманої особи, тим більша кількість видів діяльності повинна бути їй запропонована.

Перед персоналом центрів для тримання іноземців стоять надзвичайно складні завдання. По-перше, персонал невідворотно зіткнеться з проблемою спілкування через те, що існуватиме мовний бар'єр. По-друге, багатьом особам, які тут перебуватимуть під наглядом, важко буде сприйняти той факт, що їх позбавили свободи, в той час як вони не підозрюються у скоєнні жодного кримінального злочину. По-третє, існує ризик виникнення напруження між особами, які тут перебуватимуть, якщо вони будуть громадянами різних держав або представниками різних етнічних груп. Тому Комітет приділяє першочергову увагу ретельному підбору та відповідній підготовці персоналу центрів, де іноземці будуть перебувати під наглядом. Персонал таких центрів повинен бути добре підготовленим в плані міжособистого спілкування і повинен також володіти знаннями про різні культури, до яких належать особи, що перебувають у цих центрах. Як мінімум, декілька працівників персоналу повинні володіти мовами на належному рівні. Окрім цього, персонал повинен бути в змозі розпізнати можливі симптоми стресу (як після отриманої травми, так і викликаного соціокультурними змінами) та вжити належних кроків.

с. Гарантії під час позбавлення волі

30. Подібно до інших категорій осіб, яких позбавлено волі, іноземці, що перебувають під наглядом, від самого початку позбавлення волі вправі поінформувати про своє становище будь-яку особу за їхнім вибором, а також мати доступ до адвоката і до лікаря. Окрім цього, такі особи повинні бути негайно поінформовані мовою, яку вони розуміють, про всі їхні права та про процедуру, яка до них застосовується.

Комітет відзначив, що в окремих країнах ці вимоги були дотримані, а в інших зовсім не дотримувались. Зокрема, делегації Комітету не один раз зустрічали позбавлених волі іноземців, які – і це було очевидним – не були в достатній мірі поінформовані зрозумілою для них мовою про ту правову ситуацію, в якій вони опинились. Для подолання таких труднощів позбавленим волі іноземцям регулярно слід надавати в їхнє розпорядження документ, де буде вміщено роз'яснення стосовно процедури, яка до них застосовується, та визначатимуться їхні права. Цей документ повинен існувати в перекладах мовами, якими найчастіше послуговуються позбавлені волі іноземці. В разі необхідності мають бути забезпечені послуги перекладача.

31. Право на доступ до адвоката повинно застосовуватись протягом всього періоду позбавлення волі і одночасно містити в собі право на бесіду з адвокатом без свідків а також право на присутність адвоката під час допитів, які здійснюють уповноважені представники органів державної влади.

У всіх місцях, де перебувають позбавлені волі іноземці, має надаватись медична допомога. Особливу увагу слід приділяти фізичному та психологічному стану осіб, які намагаються знайти притулок в країні, оскільки дехто з них зазнав катувань або був підданий жорстокому поводженню в країні, з якої він прибув. Право на доступ до лікаря включає в себе також право – якщо позбавлена свободи особа того забажає – бути оглянутим лікарем, якого обере сама ця особа; однак цій позбавленій волі особі може бути запропоновано оплатити це друге обстеження.

В цілому, позбавлені волі іноземці повинні мати право підтримувати контакти із зовнішнім світом протягом всього часу позбавлення свободи і, зокрема, мати доступ до телефону і право на відвідини членами своєї родини та представників відповідних організацій.

d. Загроза жорстокого поводження у країні, куди висилають іноземця

32. Заборона катувань та нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання містить в собі також зобов'язання не висилати особу до країни, коли існують серйозні підстави вважати, що там

там цій особі загрожує реальний ризик бути підданою катуванням або жорстокому поводженню. Комітет постійно цікавиться питанням про те, чи сторони Конвенції дотримуються цього зобов'язання. Яку ж роль повинен відігравати у вирішенні цього питання Комітет?

33. Про кожне повідомлення, що надходить на адресу Комітету до Страсбургу від осіб, які вважають, що їх буде вислано до країни, де їм загрожує ризик бути підданими катуванням або жорстокому поводженню, негайно повідомляється Європейська комісія з прав людини. Комісія знаходиться в більш виграшному, у порівнянні з Комітетом, положенні для того, щоб розглядати такі повідомлення, і, в разі необхідності, вживати превентивних заходів.

Якщо позбавлений волі іноземець (або будь-яка інша особа, яку позбавили волі) в ході бесіди під час здійснення візиту стверджує, що його планують вислати до країни, де для нього існує ризик бути підданим катуванню або жорстокому поводженню, то в цьому випадку делегація Комітету перевіряє, чи це твердження було доведено до відома відповідних органів державної влади і чи слід брати це твердження до уваги. В залежності від обставин, делегація може зробити запит з тим, щоб отримати інформацію про позбавленого волі іноземця та/або поінформувати позбавлену волі особу про можливість звернутись до Європейської комісії з прав людини (в останньому випадку Комітет повинен перевірити, чи ця особа здатна звернутись із заявою до Комісії).

34. Однак, з огляду на превентивний характер його основних функцій, Комітет переважно концентрує свою увагу на питанні про встановлення того, чи процес прийняття рішення в цілому надає відповідні гарантії проти вислання особи до країни, де їй загрожують катування або жорстоке поводження. У зв'язку з цим Комітет має встановити, чи в ході процедури розгляду затриманим особам надається реальна можливість представити свою справу, та чи офіційні посадові особи, які займаються цими справами, отримали відповідну інформацію і мають доступ до об'єктивної та незалежної інформації про ситуацію з правами людини в інших країнах. Окрім цього, з огляду на потенційну значимість рішення для кожної із сторін, Комітет вважає, що таке рішення про вислання особи з території держави – ще до його виконання – може бути оскаржене через процедуру апеляції до іншого, незалежного за своїм характером органу.

е. Примусові заходи в контексті процедури вислання

35. Комітет також повинен відзначити, до нього з деяких країн надійшли тривожні повідомлення про примусові заходи, які застосовуються при висланні затриманих іноземців. В цих повідомленнях, зокрема, йде

мова про нанесення ударів, зв'язування, вставляння кляпу та призначення транквілізаторів всупереч волі особи.

36. Комітет визнає той факт, що виконати ухвалу про вислання іноземного громадянина, який прагне залишитись на території держави, часто є досить складним завданням. Працівники правоохоронних структур можуть в окремих випадках вживати силу для того, щоб здійснити таке вислання. Однак сила, яка може бути застосована, повинна бути обмежена рамками доцільної необхідності. Зокрема, абсолютно неприйнятним є те, що до осіб, яких мають вислати згідно до постанови про вислання, застосовують засоби фізичного впливу для того, щоб примусити їх піднятися на борт транспортного засобу або ж щоб покарати їх за те, що вони цього не зробили. Комітет також повинен підкреслити, що вставляти кляп особі є вкрай небезпечним засобом.

Комітет також хоче підкреслити, що будь-яке надання медичних препаратів особі, яка повинна бути вислана згідно до постанови про вислання, може здійснюватись лише на підставі рішення лікарів і відповідно до норм медичної етики.

VI. ПОМІЩЕННЯ ОСІБ ДО ПСИХІАТРИЧНИХ ЛІКУВАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ БЕЗ ЇХНЬОЇ (ОСІБ) НА ТЕ ЗГОДИ

Витяги з Восьмої Загальної доповіді [CPT/Inf (98) 12]

а. Попередні зауваження

25. Комітет має завдання розглядати поведження з усіма категоріями осіб, яких органи державної влади позбавили свободи. Оскільки до категорії таких осіб належать і психічно хворі, то Комітет часто відвідує психіатричні заклади різного типу.

Одним із видів таких закладів, що їх відвідує Комітет, є психіатричні лікарні, де, окрім пацієнтів, що потрапили туди за власною згодою, перебувають особи, яких було поміщено туди за рішенням, яке було ухвалене в результаті процедури цивільного судочинства, для лікування психічного захворювання без їхньої (осіб) на те згоди. Комітет також відвідує відділення (спеціальні госпіталі, окремі відділення в структурі цивільних лікарень і т. п.), передбачені для перебування в них осіб, направлення яких до психіатричних лікувальних закладів без їхньої на те згоди було здійснене в рамках процедури кримінального розслідування. Під пильною увагою Комітету перебувають також психіатричні відділення для осіб, психічне захворювання яких розвинулось за час перебування в ув'язненні. Такі відділення знаходяться в структурі пенітенціарної системи або цивільних психіатричних закладів.

26. У тій частині своєї Третьої Загальної доповіді, яка присвячена охороні здоров'я у в'язницях (див. СРТ/Inf (93), пункти з 30 по 77), Комітет визначає певний набір загальних критеріїв, якими він керується у своїй роботі (доступ до лікаря, неупереджене надання медичних послуг, згода пацієнта та конфіденційність, запобіжні санітарні заходи, незалежність медперсоналу та професійна компетентність). Ці критерії використовуються також при розгляді питань про поміщення осіб до психіатричних лікувальних закладів без їхньої (осіб) на те згоди.

В наступних пунктах представлені окремі специфічні питання, які були розглянуті Комітетом у зв'язку з поміщенням осіб до психіатричних лікувальних закладів без їхньої на те згоди.¹⁰⁵ Комітет сподівається в такий спосіб представити національним органам влади свої попередні погляди на питання стосовно поводження з такими особами. Комітет буде вдячний за коментарі, що будуть надіслані до цієї частини доповіді.

b. Запобігання жорстокому поводженню

27. Здійснюючи свої повноваження, Комітет під час відвідування психіатричних закладів, в першу чергу, повинен переконатися, чи немає якихось ознак навмисного жорстокого поводження з пацієнтами. Такі ознаки вдається знайти рідко. Комітет хоче відзначити, що, як правило, значна частина персоналу в більшості лікувальних психіатричних закладів, які відвідав Комітет, надзвичайно уважно ставиться до пацієнтів, що проходять курс лікування. Таку ситуацію слід відзначити ще й тому, що рівень підготовки персоналу є досить низьким, так само як недостатніми є і ресурси.

Однак, незважаючи на це, безпосередньо зроблені самим Комітетом спостереження та повідомлення, які були отримані з інших джерел, свідчать про те, що час від часу має місце навмисне жорстоке поводження з пацієнтами психіатричних закладів. Далі буде детально розглянута низка питань, які тісно пов'язані із запобіганням жорстокому поводженню (наприклад, питання про гамівні засоби, про процедури оскарження, про контакти із зовнішнім світом, про здійснення зовнішнього нагляду). Однак, вже на цьому етапі слід сформулювати окремі зауваження, які стосуються підбору персоналу та контролю за персоналом.

28. Працювати із психічно хворими особами завжди є складним завданням для всіх категорій працівників цих закладів. У зв'язку із цим слід зауважити, що медичному персоналу у психіатричних закладах у повсякденній роботі часто допомагає допоміжний персонал; окрім цього, в окремих закладах значна кількість персоналу виконує задачі, що пов'язані

¹⁰⁵ При розгляді питання про надання психіатричної допомоги особам, що перебувають в ув'язненні, слід також зробити посилання на пункти 41-44 Третьої Загальної доповіді Комітету.

з дотриманням безпеки. Інформація, що є в розпорядженні Комітету, свідчить про те, що коли має місце навмисне жорстоке поводження з боку персоналу психіатричних закладів, то винен в цьому переважно допоміжний персонал, а не лікарі чи молодший медичний персонал.

Враховуючи те, що в роботі допоміжного персоналу постійно відбуваються зміни, слід приділяти пильну увагу ретельному відбору працівникам такого персоналу, належній підготовці тих, хто тільки готується працювати, та перепідготовці персоналу, який вже працює. Окрім цього, під час виконання допоміжним персоналом своїх обов'язків, такий персонал повинен перебувати під пильним контролем кваліфікованого медичного персоналу і бути йому підпорядкованим.

29. В деяких країнах Комітет зустрівся з практикою, коли в якості допоміжного персоналу в психіатричних закладах працювали самі пацієнти або ж ув'язнені із сусідніх в'язниць. Комітет має серйозні зауваження до такого підходу і припускає його використання лише в самих крайніх випадках. Якщо вже немає іншого виходу, окрім як залучити до роботи таких осіб, то ці особи повинні перебувати під постійним наглядом кваліфікованого медичного персоналу.

30. Важливо також вжити належних заходів для того, щоб захистити окремих психічно хворих пацієнтів від інших пацієнтів, які можуть заподіяти їм шкоду. Це, зокрема, означає, що має бути забезпечена у достатній кількості постійна присутність персоналу, включаючи нічний час та вихідні дні. Окрім цього, мають бути вжиті спеціальні заходи стосовно найбільш вразливих пацієнтів, наприклад, психічно хворі неповнолітні не повинні перебувати в одній палаті з дорослими пацієнтами.

31. Запобігти жорстокому поводженню може також в значній мірі належний контроль керівництва за всіма категоріями персоналу. Безсумнівно, що має бути зроблена чітке розпорядження про те, що жорстоке фізичне або психічне поводження з пацієнтами є неприпустимим і буде суворо каратись. Керівництво повинне забезпечити, щоб терапевтична роль персоналу психіатричних установ не знаходилась на другому місці у порівнянні з питаннями безпеки.

Так само слід переглянути правила або практику, що створюють атмосферу напруження між персоналом і пацієнтами. Покарання штрафом працівників персоналу у випадку втечі пацієнта є таким заходом, який може негативно вплинути на атмосферу і стосунки в психіатричному лікувальному закладі.

с. Умови проживання та лікування пацієнтів

32. Комітет уважно вивчає умови проживання та лікування пацієнтів; існування преференційності в цьому питанні може швидко призвести до ситуації, що може бути визначена як «нелюдське, або таке, що принижує,

поводження». Слід поставити задачу досягти таких матеріальних умов, які позитивно впливатимуть на лікування пацієнтів і на їхній стан; психіатри називають це позитивним терапевтичним середовищем. Це важливо не лише для пацієнтів, але і для персоналу, який працює в психіатричних закладах. Окрім цього, слід забезпечити неприференційність у лікуванні пацієнтів – як у психіатричному, так і в соматичному – та у догляді за ними. З огляду на принцип однакового підходу до усіх пацієнтів при наданні медичної допомоги, медичне лікування та догляд з боку молодшого медичного персоналу за особами, яких було поміщено до психіатричних закладів без їхньої на те згоди, повинні бути подібними до лікування та догляду за пацієнтами, які дали згоду на перебування у закладі такого типу.

33. Якість умов проживання та лікування пацієнтів, безумовно, значною мірою залежить від існуючих ресурсів. Комітет визнає, що в часи серйозних економічних труднощів чимсь потрібно жертвувати навіть у лікувальних установах. Однак, з огляду на факти, які були встановлені під час візитів, Комітет хоче наголосити, що основні вимоги до умов проживання мають за будь-яких обставин бути забезпечені державою особам, які перебувають на її утриманні. Ці вимоги включають в себе надання харчування, опалення та відповідного одягу, а в лікувальних закладах – і належного лікування.

умови проживання

34. Створення позитивного терапевтичного середовища передбачає, передовсім, забезпечення пацієнту достатнього простору для проживання, так само як і нормального освітлення, опалення та провітрювання а також підтримання закладу в належним чином відремонтованому стані, який відповідає гігієнічним нормам, що встановлені для лікарняних закладів.

Особливу увагу слід приділяти обладнанню палат для пацієнтів та місць відпочинку, з тим, щоб надавати пацієнтам візуальну стимуляцію. Дуже бажано, щоб у розпорядженні пацієнтів були тумбочки біля ліжок і шафи для одягу. Пацієнтам також слід дозволити тримати при собі окремі особисті речі (фотографії, книжки і т. п.). Слід також підкреслити, що дуже важливо надавати в розпорядження пацієнта якесь місце для зберігання його особистих речей, що зачинятиметься на ключ; відсутність такої можливості може сприйматись пацієнтом як посягання на його особисту безпеку та незалежність.

Сантехнічне обладнання повинне бути розташоване таким чином, щоб пацієнт міг бути наодинці сам із собою. Окрім цього, мають також бути враховані потреби пацієнтів похилого віку та/або пацієнтів-інвалідів; таким пацієнтам, наприклад, не підходять вбиральні, де немає унітазів, на яких можна сидіти. В розпорядженні медичного персоналу також повинно

бути основне лікарняне обладнання, завдяки якому прикуті до ліжка можуть отримувати таку ж медичну допомогу і догляд (включаючи також і дотримання особистої гігієни), як і інші пацієнти; відсутність такого обладнання може призвести до злидених умов перебування.

Слід також відзначити, що практика, яку спостерігав Комітет в окремих психіатричних закладах, коли всі пацієнти постійно були одягнуті в піжами або нічні сорочки, не сприяє зміцненню почуття самотності особистості та особистої гідності; індивідуалізація одягу є однією із форм процесу лікування.

35. Ще одним аспектом умов проживання, якому приділяв увагу Комітет, було харчування пацієнтів. Їжа повинна бути не лише у відповідній кількості і відповідної якості, але й подаватись пацієнтам для споживання вона повинна у задовільних умовах. В закладі має бути необхідне обладнання, завдяки якому пацієнти отримуватимуть їжу належної температури. Окрім цього, пацієнти повинні мати змогу їсти в пристойних умовах. У зв'язку з цим слід підкреслити, що надання пацієнтам можливості використовувати елементи звичайного «нелікарняного» життя – наприклад, їсти за столом, користуючись відповідним посудом та столовими приборами – є невід'ємною частиною програми психосоціальної реабілітації пацієнтів. Ще одним фактором, який не можна залишати без уваги, є зовнішній вигляд їжі.

Мають також бути враховані особливі потреби щодо умов споживання їжі пацієнтами-інвалідами.

36. Комітет висловлює свою чітку підтримку тенденції, яку він спостерігав в окремих країнах, стосовно закриття в психіатричних закладах палат, що розраховані на велику кількість пацієнтів, – такі палати є зовсім несумісні з нормами сучасної психіатрії. Створення розрахованих на невеликі групи помешкань для проживання є важливим фактором для збереження/відновлення гідності пацієнта і ключовим елементом у політиці його психологічної та соціальної реабілітації. Структури подібного типу, окрім іншого, дозволяють розподіляти пацієнтів на групи в залежності від типу захворювання та виду лікування.

Комітет також підтримує підхід, який недавно знайшов своє застосування. Згідно з цим підходом, пацієнтам, які цього бажають, дозволяється протягом дня перебувати у своїй кімнаті (палаті), а не залишатись обов'язково разом з іншими пацієнтами в місцях, де всі перебувають разом.

лікування

37. Психіатричне лікування повинно базуватись на індивідуальному підході, який передбачає вироблення окремого плану лікування для кожного пацієнта. Такий план повинен містити широкий набір реабілітаційних та терапевтичних заходів, включаючи й доступ до працетерапії, групової терапії, індивідуальної психотерапії, до мистецтва,

театру, музики та спорту. Пацієнти повинні мати регулярний доступ до належним чином обладнаних кімнат відпочинку і мати можливість щоденно здійснювати прогулянки на свіжому повітрі. Бажано було б також, щоб їм була запропонована можливість вчитись або займатись прийнятною для них трудовою діяльністю.

Комітет дуже часто зустрічався із ситуацією, коли ці основні складові ефективного лікування та психосоціальної реабілітації були в напіврозвиненому стані, або ж навіть були взагалі відсутні, і лікування, яке пропонувалось пацієнтам, було, в основному, медикаментозним. Така ситуація може бути наслідком відсутності належним чином підготовленого персоналу та відповідних інфраструктур або ж залишком філософії, в основі якої лежать контроль і нагляд за пацієнтами.

38. Звичайно ж, психофармакологічне лікування часто є необхідною складовою лікування пацієнтів, які страждають психічними розладами. Мають бути запроваджені формальні процедури, які повинні забезпечити те, щоб призначені медичні препарати є справді необхідними для лікування і щоб було також забезпечене їхнє регулярне вживання. Комітет пильно слідкує за всіма повідомленнями про зловживання медичними препаратами.

39. Електрошокотерапія (ЕШТ) є одним із відомих засобів для лікування пацієнтів, що страждають певними психічними захворюваннями. Однак, слід ретельно стежити за тим, щоб ЕШТ обов'язково була занесена до плану лікування (амбулаторної картки), а її застосування супроводжувалось належними гарантіями безпеки.

Комітет дуже непокоять випадки, коли ЕШТ застосовується у своєму немодифікованому вигляді (тобто без анестезії та міорелаксантів); у такому вигляді метод не може вважатись прийнятним в сучасній психіатричній практиці. Окрім ризику отримати переломи, розриви або інші неблагодіючі в медичному плані наслідки, сама процедура спричинює деградацію як пацієнта, так і персоналу, який її застосовує. Тому ЕШТ повинна завжди застосовуватись лише у модифікованому вигляді.

ЕШТ повинна застосовуватись таким чином, щоб за цим не могли спостерігати інші пацієнти (бажано в окремо відведеному і спеціально обладнаному для такої мети приміщенні), і лише працівниками персоналу, які спеціально навчені застосувати такий спосіб лікування. Окрім того, застосування ЕШТ повинно детально фіксуватись в окремій книзі записів. Лише в такий спосіб керівництво лікувального закладу може встановити, що мало місце якимсь небажане застосування цього методу, і обговорити це питання з персоналом.

40. Іншою основною вимогою є здійснення постійної перевірки стану здоров'я пацієнтів та перегляд приписаних їм медикаментів. Це, зокрема, дозволить прийняти вмотивоване рішення про можливість виписки

пацієнта з лікарні, або про переведення його до іншого середовища, де існує менше обмежень.

Особиста і конфіденційна амбулаторна картка повинна бути доступною пацієнту. У цій амбулаторній картці повинна бути зафіксована діагностична інформація (включаючи результати будь-якого спеціального обстеження пацієнта), а також поточні записи про стан соматичного та психічного здоров'я пацієнта та про лікування пацієнта. Пацієнт повинен мати змогу знайомитись із своєю амбулаторною карткою, якщо тільки для цього не існує протипоказань терапевтичного порядку. На прохання пацієнта, інформація, яка міститься в амбулаторній картці, повинна бути надана членам його родини або його адвокату. У випадку переведення пацієнта ця амбулаторна картка повинна бути передана лікарям закладу, до якого перевели пацієнта. У випадку виписки пацієнта з лікувального закладу, ця амбулаторна картка повинна бути – за згодою пацієнта – відіслана лікареві, лікарська практика якого знаходиться поза межами лікувального закладу.

41. Пацієнт, в принципі, повинен мати змогу дати вільну та усвідомлену згоду на лікування. Поміщення пацієнта без його на те згоди до лікувального психіатричного закладу не повинне сприйматись як дозвіл на лікування пацієнта без отримання його на те згоди. Це означає, що кожен пацієнт, який в змозі приймати рішення, незалежно від того, в який спосіб він був госпіталізований – добровільно, чи ні – повинен мати можливість відмовитись від лікування або від іншого медичного втручання. Кожен відступ від цього основного принципу повинен мати правові підстави і застосовуватись лише у виняткових випадках, які є точно і чітко визначеними.

Згода на лікування, звичайно ж, може бути визнана як вільна та усвідомлена лише в тому випадку, коли вона основана на повній, точній та зрозумілій інформації про стан здоров'я пацієнта та лікування, яке йому пропонується. Представлення ЕШТ як «лікування сном» є прикладом скоріше неповної, аніж повної та точної інформації про лікування. Тому кожен пацієнт повинен регулярно отримувати належну інформацію про стан свого здоров'я та лікування, яке пропонується йому приписати. Належна інформація (результати і т. ін.) повинна також бути надана пацієнту після лікування.

d. Персонал

42. Кадровий склад персоналу повинен бути збалансований кількісно, за професійною спеціалізацією (психіатри, лікарі загального профілю, медичні сестри, психологи, працетерапевти, соціальні працівники і т. ін.), в плані співвідношення досвідчених фахівців і тих, хто проходить підготовку. Нестача людських ресурсів часто суттєво підбиває спроби, які робляться

для запровадження описаних в пункті 37 заходів. Окрім цього, така нестача, незважаючи на добрі наміри і реальні зусилля персоналу, може призвести до ситуацій, які становитимуть великий ризик для пацієнтів.

43. В окремих країнах Комітет був справді вражений тим, що у загальній масі допоміжного медичного персоналу психіатричних закладів дуже мало кваліфікованих медичних сестер, які отримали підготовку у догляді за психічно хворими, а також відсутній кваліфікований персонал для запровадження соціотерапевтичної діяльності (зокрема, працетерапевти). Розвиток спеціалізованої фахової підготовки медичних сестер, які доглядають за психічно хворими, та приділення більшої уваги соціотерапії значно вплинуть на якість догляду за пацієнтами. Це, зокрема, зменшить концентрацію уваги лікарів на лікуванні медичними препаратами та фізичними лікувальними засобами.

44. Декілька зауважень стосовно персоналу і, зокрема, допоміжного персоналу, вже було сформульовано в попередньому розділі (див. пункти 28 – 31). Комітет також приділяє пильну увагу ставленню до пацієнтів з боку лікарів та медичних сестер. Комітет, зокрема, намагається пересвідчитись в існуванні зацікавленості з боку лікарів у встановленні терапевтичних стосунків з їхніми пацієнтами. Він також перевіряє, щоб не були обійдені увагою важкі або невиліковно хворі пацієнти.

45. Як і для інших медичних служб, є важливо, щоб різні категорії працівників, які працюють в одному психіатричному відділенні, регулярно збирались разом і створили команду під керівництвом старшого лікаря. Це дозволить визначати проблеми, які виникають щодня, обговорювати їх та використовувати отримані поради. В разі відсутності такої можливості серед працівників персоналу можуть виникнути почуття розчарування та образи.

46. Необхідним також є зовнішнє стимулювання. Завдяки йому можна уникнути самоізоляції персоналу психіатричного закладу. Тому є надзвичайно бажаним, щоб такому персоналу було запропоновано проходити курси підготовки, перепідготовки або стажування в інших закладах. Також слід заохочувати присутність у психіатричних закладах незалежних осіб (наприклад, студентів або дослідників) та зовнішніх структур (див. пункт 55).

е. Гамівні засоби

47. У кожному психіатричному закладі виникають випадки, коли необхідно вгамувати пацієнта в збудженому або агресивному стані. Це є областю, якій Комітет приділяє особливу увагу з огляду на можливі зловживання силою, що може призвести до жорстокого поведіння.

Гамування пацієнта із застосуванням фізичної сили повинно стати об'єктом чітко визначеної політики. Ця політика повинна без жодних застережень визначити, що перші спроби гамування пацієнта в збудженому або агресивному стані повинні, наскільки це видається можливим, бути здійснені іншими способами, а не застосуванням фізичної сили (наприклад, вербальним способом), а коли гамування за допомогою фізичної сили є необхідним, воно має бути обмеженим гамуванням з використанням ручних способів (без застосування інших знарядь).

Персонал в психіатричних закладах повинен проходити підготовку з питань техніки встановлення контролю за пацієнтами в збудженому або агресивному стані як без застосування фізичної сили, так і з використанням ручних способів. Оволодіння такими навичками надасть можливість персоналу знаходити найоптимальніше рішення у складних ситуаціях, і, тим самим, зменшить ризик нанесення шкоди пацієнтам та персоналу.

48. Засоби для гамування з використанням фізичної сили (ремені, гамівні сорочки і т.п.) повинні застосовуватись дуже рідко. Лікар обов'язково повинен віддати наказ про застосування таких гамівних засобів, або ж, в іншому випадку, бути негайно поінформованим про таке застосування і дати на це свою згоду. Якщо вже трапився винятковий випадок застосування гамівних засобів, пацієнта слід при першій же можливості звільнити від них. Такі засоби ніколи не повинні застосовуватись (або застосування їх продовжуватись) у якості покарання.

Комітет інколи зустрічався із випадками, коли гамівні засоби застосовувались до психічно хворих протягом кількох днів. Комітет повинен зазначити, що такий стан речей не може жодним чином бути виправданий з терапевтичної точки зору і, на думку Комітету, є близький до жорстокого поводження.

49. У зв'язку з цим слід також згадати про ізолювання (мається на увазі тримання в окремії замкнутій кімнаті) буйних або, інакше кажучи, «некерованих» пацієнтів. Така процедура вже давно відома в психіатрії.

У сучасній психіатричній практиці існує чітка тенденція – не ізолювати пацієнтів, і Комітет із задоволенням відзначає, що така практика вже не застосовується у багатьох країнах. Там, де практика ізолювання ще зберігається, вона повинна бути детально розробленою і давати чіткі відповіді на такі питання: типи випадків, коли може застосовуватись ізолювання; мета, якої намагаються досягти; тривалість ізолювання та необхідність частого перегляду рішення про ізолювання; існування відповідних контактів з людьми; обов'язок персоналу виявляти посилену увагу.

Ізолювання не повинно ніколи застосовуватись в якості покарання.

50. Кожний випадок застосування фізичного гамування пацієнта (використання ручних способів, засобів для гамування з використанням фізичної сили, ізолювання) повинен бути зафіксований в окремому журналі, який буде передбачений саме для цього (а також в амбулаторній картці пацієнта). Має бути занотований точний час початку і закінчення застосування засобу, обставини цього випадку, мотиви застосування засобу, прізвище лікаря, який віддав наказ або схвалив застосування засобу та, якщо це мало місце, опис поранень, які були завдані пацієнтам або працівникам персоналу.

Це справить значний вплив на розв'язання подібних інцидентів і дасть можливість спостерігати їхню кількість і частоту.

f. Гарантії, які надаються у випадку поміщення пацієнта до закладу без його (пацієнта) на те згоди

51. Вразливість душевнохворих осіб вимагає посиленої уваги до них, з тим, щоб запобігти будь-яким вчинкам – або уникнути якогось недогляду – які можуть негативно вплинути на стан хворого. Тому поміщення пацієнта без його на те згоди до психіатричного закладу повинно завжди супроводжуватись належними гарантіями. Однією із найважливіших гарантій є вільна та усвідомлена згода на лікування, про що вже йшлося вище (див. пункт 41).

початкове рішення про поміщення

52. Процедура поміщення пацієнта без його на те згоди до психіатричного закладу повинна гарантувати незалежність і неупередженість тих, хто приймає рішення, та об'єктивну медичну експертизу.

Звертаючись більш детально до питання про процедуру примусового поміщення до закладів цивільного типу, слід зазначити, що в деяких країнах таке рішення ухвалюється судовим органом (або ж такий орган в найкоротший час дає свою згоду на таке поміщення). Однак обов'язкова участь судового органу у прийнятті рішення про поміщення не передбачена у всіх країнах. Рекомендація № R (83) 2 про правовий захист осіб із психічними захворюваннями, яких без їхньої на те згоди поміщують до лікувальних закладів, робить можливими два підходи у вирішенні цього питання (однак передбачає спеціальні гарантії у випадках, коли рішення про поміщення має прийняти несудовий орган). Парламентська асамблея, разом з тим, знову звернулась до цієї проблеми в своїй Рекомендації 1235 (1994) щодо психіатрії та прав людини, вимагаючи, щоб рішення про поміщення до лікувального закладу без згоди на те пацієнта міг приймати лише суддя.

У кожному випадку особа, яку за рішенням несудового органу було поміщено до психіатричного закладу без її на те згоди, повинна мати

право звернутись до суду з тим, щоб в найкоротший строк було розглянуте питання про законність позбавлення свободи цієї особи.

гарантії, які надаються під час перебування у закладі

53. В розпорядження пацієнта або його родини під час поміщення до закладу повинна бути надана брошура, в якій буде інформація про функціонування закладу та права пацієнтів. Пацієнти, які не в змозі самостійно осягнути зміст цієї брошури, повинні мати змогу отримати належну допомогу.

Як і в будь-якому іншому місці позбавлення свободи, в психіатричних закладах повинна існувати ефективна процедура подання скарг, що є основною гарантією проти жорстокого поводження. Мають існувати спеціальні положення, що дозволить пацієнтам звертатись із скаргами до конкретного органу та надсилати в конфіденційному порядку інформацію до відповідних органів влади поза межами лікувального закладу.

54. Підтримування контактів із зовнішнім світом є важливим не лише для запобігання жорсткому поводженню але й з терапевтичної точки зору.

Пацієнти повинні мати змогу посилати та отримувати листи, користуватися телефоном і зустрічатися із членами своєї сім'ї та друзями. Має бути забезпечений також конфіденційний доступ до адвоката.

55. Комітет приділяє значну увагу тому, щоб психіатричні заклади регулярно відвідували представники незалежних структур (це може бути, наприклад, суддя або наглядова комісія), які уповноважені здійснювати нагляд за лікуванням і доглядом пацієнтів. Такий орган повинен бути наділений повноваженнями вести приватні бесіди з пацієнтами, отримувати безпосередньо від пацієнтів скарги та, в разі необхідності, робити необхідні рекомендації.

виписка (звільнення)

56. Пацієнт, якого було поміщено без його на те згоди до психіатричного закладу, повинен бути звільнений, як тільки його психічне здоров'я дозволить це зробити. Тому необхідність перебування у закладі повинна регулярно переглядатись через встановлені проміжки часу.

Якщо було прийнято рішення про поміщення пацієнта без його на те згоди на визначений строк, який може бути змінений у світлі даних про психічний стан пацієнта, то така зміна може відбутись навіть протягом встановленого терміну перебування у закладі. Однак, може прийматись рішення про поміщення пацієнта без його на те згоди і без визначення строку перебування у закладі. Наприклад, в рамках проведення кримінального розслідування може мати місце поміщення до психіатричних закладів осіб, що їх вважають небезпечними. Якщо тривалість перебування у психіатри-

чному закладі не є визначеною, то автоматично це передбачає необхідність перегляду через регулярні проміжки часу рішення про необхідність перебування у такому закладі.

Окрім цього, пацієнт повинен сам мати можливість робити звернення через раціональні проміжки часу з тим, щоб питання про необхідність його перебування у закладі було розглянуте судовим органом.

57. Існують випадки, коли вже немає потреби тримати пацієнта без його на те згоди у психіатричному закладі, однак такий пацієнт все ще потребує лікування та додаткових засобів безпеки під час перебування поза межами лікувального закладу. У зв'язку з цим Комітет визнав, що в окремих країнах пацієнти, психічний стан яких вже дозволяє їм залишити психіатричний заклад, все ж продовжують там залишатись через відсутність належного догляду або умов в місцях свого проживання. Особи, які продовжують перебувати у закладі, будучи тим самим позбавлені свободи через відсутність належних умов в місцях свого проживання, можуть легко оскаржити такий стан речей.

g. Прикінцеві положення

58. Організаційна структура медичних служб, які надають допомогу людям із психічними розладами, є різною в різних країнах, і, безперечно, належить до кола питань, вирішення яких цілком залежить від державних структур. Однак, Комітет хоче привернути увагу до тенденції, яка спостерігається в окремих країнах і полягає в тому, що кількість місць у великих психіатричних лікарнях зменшується, а натомість створюються центри по догляду і лікуванню, які є закладами відкритого типу. Комітет вважає утворення таких центрів надзвичайно позитивним явищем за умови, що вони надаватимуть медичну допомогу та здійснюватимуть догляд належної якості.

Сьогодні є широко поширеною точка зору, згідно з якою великі психіатричні заклади становлять значну загрозу в плані інституціоналізації як для пацієнтів, так і для персоналу, і ця загроза збільшується ще й через те, що такі заклади розташовані в ізольованих місцях. Це може негативно впливати на лікування пацієнтів. Програми, які покликані надати повномасштабне психологічне лікування, набагато легше запровадити в невеликих центрах, що розташовані недалеко від міських центрів.

VII. ПОЗБАВЛЕНІ ВОЛІ НЕПОВНОЛІТНІ ЗЛОЧИНЦІ

Витяги з Дев'ятої Загальної доповіді [СРТ/Inf (99) 12]

Попередні зауваження

20. В деяких своїх загальних доповідях Комітет визначив критерії, якими він керувався у своїй роботі під час відвідин різних місць позбавлення волі, включаючи поліцейські дільниці, в'язниці, центри тримання іноземних громадян та психіатричні лікувальні заклади.

Комітет, наскільки це видається можливим, застосовує ці критерії і до позбавлених волі неповнолітніх злочинців (тобто, до осіб, які не досягли 18 років). Якою б не була причина, через яку вони могли бути позбавлені волі, неповнолітні злочинці є набагато вразливіші за дорослих. Тому слід виявляти особливу пильність, щоб належним чином захистити їхній психічний та фізичний стан. Підкреслюючи важливість, яку він приділяє питанню жорстокого поводження з позбавленими волі неповнолітніми злочинцями, Комітет вирішив присвятити цей розділ своєї Дев'ятої Загальної доповіді описові окремих специфічних проблем, з якими він зустрівся в цій області.

В наступних пунктах, перед тим як зосередитись на розгляді питань про умови, що повинні панувати в центрах, які навмисне передбачені для тримання неповнолітніх злочинців, Комітет визначає перелік гарантій проти жорстокого поводження, які, на думку Комітету, повинні бути запропоновані усім позбавленим волі сподівається у такий спосіб представити національним державним органам своє бачення того, у який спосіб слід поводитись із цими особами. Як і в попередні роки, **Комітет буде вдячний за коментарі, що будуть надіслані до цієї частини Загальної доповіді.**

21. Комітет від самого початку хоче підкреслити, що будь-які норми та стандарти, які можуть бути вироблені в цій області, повинні розглядатись як додаткові до тих, що були визначені в системі захисту інших міжнародних документів, зокрема в Конвенції щодо прав дитини Організації Об'єднаних Націй (1989), в наборі Мінімальних правил стосовно відправлення судочинства у справах неповнолітніх злочинців (Організація Об'єднаних Націй, 1985 рік (Пекінські правила), в Правилах Організації Об'єднаних Націй стосовно захисту позбавлених свободи неповнолітніх злочинців (1990) та в Керівних принципах Організації Об'єднаних Націй, що спрямовані на запобігання підлітковій злочинності (1990) (Принципи Ріяда).

Комітет також хоче висловити своє схвалення одного із основних принципів, який викладений у згаданих вище документах, а саме того, що неповнолітні злочинці повинні позбавлятися свободи лише у крайньому випадку і на якомога коротший період часу (див. пункт b статті 37 Конвенції щодо прав дитини та правила 13 та 19 Пекінських правил).

Гарантії проти жорстокого поводження з неповнолітніми злочинцями

22. Відповідно до своїх повноважень Комітет під час візитів до місць позбавлення волі, де тримають неповнолітніх злочинців, намагається, в першу чергу, встановити, чи страждають позбавлені волі особи від жорстокого поводження. Спостереження, які були зроблені Комітетом до цього часу дозволяють припустити, що в більшості із відвіданих Комітетом закладів такі випадки трапляються досить рідко.

23. Як і у випадках з дорослими, здається, що ризик для неповнолітніх бути підданими навмисному жорстокому поводженню є більш високим в поліцейських закладах, ніж в інших місцях позбавлення волі. На підтвердження цього делегації Комітету неодноразово отримували достовірні свідчення про те, що неповнолітні злочинці були серед осіб, яких поліцейські катували або піддавали іншим формам жорстокого поводження.

У зв'язку з цим Комітет хоче підкреслити, що найбільший ризик бути підданим катуванням або жорстокому поводженню існує в період, який настає відразу після затримання. Відповідно, важливим є, щоб кожна особа (включаючи і неповнолітніх осіб), яку затримали поліцейські, від того самого моменту, коли вона повинна залишатись у розпорядженні поліцейських, могла скористуватись правом повідомити родичів або третю сторону про своє затримання, правом на доступ до адвоката та правом на доступ до лікаря.

Окрім цих гарантій існує практика, яка визнає, що неповнолітнім властива вразливість, і тому слід обов'язково вживати додаткових заходів перестороги. Це передбачає накладення на поліцейських формального обов'язку самим забезпечити, щоб про факт затримання неповнолітнього була повідомлена відповідна особа (незалежно від того, чи було про це прохання від неповнолітнього). Інколи має місце така практика, що службовець поліції не отримує дозвіл на проведення допиту неповнолітнього до тих пір, поки не будуть присутні така особа та/або адвокат. Комітет схвалює такий підхід.

24. В багатьох відвіданих закладах делегація Комітету з'ясувала в розмовах, що нерідко трапляється, коли персонал наділяє при нагоді «педагогічним запотилічником» неповнолітнього, який погано себе поводить. Комітет вважає, що в інтересах запобігання жорстокому поводженню будь-які форми фізичного покарання повинні бути заборонені і не вживатись на практиці. Неповнолітні, які поводяться погано, повинні бути покарані тільки у відповідності до визначеної дисциплінарної процедури.

25. Досвід комітету також дозволяє зробити припущення про те, що випадки жорстокого поводження з неповнолітніми злочинцями трапляються частіше через відсутність достатнього захисту таких осіб, а не через

свідомий намір причинити їм страждання. Важливим елементом програми дій, яка спрямована на запобігання таким зловживанням, є дотримання принципу, згідно з яким неповнолітні злочинці у місцях позбавлення волі повинні знаходитись окремо від дорослих.

Серед прикладів недотримання такого принципу, які спостерігав Комітет, представлені такі випадки: ув'язнені дорослі поміщались до камер, де тримали неповнолітніх, часто з наміром забезпечити порядок в цих камерах; неповнолітні дівчата поміщались разом з дорослими ув'язненими жінками; неповнолітні пацієнти психіатричного закладу перебували в одній палаті з хронічно хворими дорослими пацієнтами.

Комітет визнає, що можуть виникати виняткові ситуації (наприклад, коли діти і батьки знаходяться разом в центрах тримання іноземних громадян), коли є цілком очевидно, що перебування разом з дорослими є в інтересах неповнолітніх. Однак розміщення в одному помешканні неповнолітніх і дорослих, які не є родичами, невідворотно провокує ризик домінування та експлуатації.

26. Ще однією гарантією проти жорстокого поводження в місцях позбавлення волі, зокрема тими, де тримають неповнолітніх злочинців, є персонал, до складу якого входять представники чоловічої і жіночої статі. Присутність представників різної статі може справляти позитивний вплив як в етичному плані, так і для посилення нормальної атмосфери в місцях позбавлення волі.

Персонал, до складу якого входять представники чоловічої і жіночої статі, має значно більше можливостей при виконанні таких делікатних завдань, як здійснення обшуку. У зв'язку із цим Комітет хоче наголосити, що, незважаючи на їхній вік, позбавлені волі особи можуть бути обшукані лише представниками персоналу однієї з ними статі. В разі, коли вимагається, щоб ув'язнена особа роздягалась під час обшуку, такий обшук повинен здійснюватись поза межами видимості контролерів протилежної статі; особливо важливо дотримання цього принципу по відношенню до неповнолітніх злочинців.

27. В деяких закладах, які відвідав Комітет, наглядачі, що безпосередньо контактували з неповнолітніми злочинцями, відкрито носили гумові кийки. Така практика, звичайно ж, не йде на користь позитивним стосункам між персоналом та ув'язненими. Було б краще, якби наглядачі взагалі не носили кийків, однак, коли їм вже так необхідно це робити, то Комітет рекомендує, щоб ці кийки носили не виставляючи напоказ.

Центри тримання позбавлених волі неповнолітніх злочинців

1. Вступ

28. З точки зору Комітету, всі позбавлені волі неповнолітні злочинці, які обвинувачені у вчиненні або засуджені за вчинення кримінальних злочинів, повинні перебувати в центрах тримання позбавлених волі осіб, що спеціально передбачені для осіб такого віку і пропонують режим ув'язнення, пристосований до вимог таких осіб; персонал у цих закладах повинен бути навчений працювати з молоддю.

Окрім цього, догляд на неповнолітніми у місцях позбавлення волі вимагає особливих зусиль для того, щоб зменшити ризик їхньої подальшої тривалої неадаптації у суспільстві. Це вимагає полідисциплінарного підходу з одночасним залученням представників різних спеціальностей (зокрема, вчителів, майстрів навчання, психологів), для того щоб знайти відповіді на індивідуальні запити неповнолітніх осіб в безпечному навчальному та соціо-терапевтичному середовищі.

2. Матеріальні умови перебування в ув'язненні

29. Добре зорганізований центр тримання позбавлених волі неповнолітніх буде пропонувати позитивні та персоналізовані умови перебування в ув'язненні позбавленим волі молодим людям. Кімнати та інші місця проживання неповнолітніх, окрім відповідного розміру, повинні мати добре освітлення і гарну вентиляцію, бути правильно вмебльовані, гарно оформлені і пропонувати відповідну зорову стимуляцію. Неповнолітнім слід дозволяти тримати при собі розумну кількість особистих речей, якщо тільки це не суперечить категоричним вимогам безпеки.

30. Комітет хоче додати, що в окремих закладах він спостерігав тенденцію ігнорування потреб у плані особистої гігієни жінок, в тому числі і неповнолітніх дівчат. Для цього контингенту в місцях позбавлення волі особливо важливим є доступ до сантехнічного обладнання і забезпеченість гігієнічними засобами, такими як гігієнічні серветки. Сама відсутність можливості скористатись такими засобами першої необхідності може бути формою такого, що принижує, поводження.

3. Програми діяльності

31. Хоч вимушена бездіяльність шкідлива для будь-якого ув'язненого, особливо шкідливою вона є для неповнолітніх злочинців, які відчувають особливу потребу у фізичній діяльності та в інтелектуальному стимулюванні. Позбавленим волі неповнолітнім злочинцям має бути запропонована повна програма навчання, занятя спортом, професійної підготовки, відпочинку та інших видів умотивованої діяльності. Важливе місце у цій програмі повинні займати заняття фізичною культурою.

Дуже важливо, щоб позбавлені волі дівчата та молоді жінки могли займатися такими видами діяльності нарівні з представниками протилежної статі. Часто Комітет зустрічав неповнолітніх дівчат, яким пропонува-

лась діяльність, що, за існуючими стереотипами, була «типовою» для них (наприклад, шиття або види ручної роботи), тоді як хлопцям пропонувалось навчання більш серйозним і складним професіям. В зв'язку з цим Комітет хоче висловити свою підтримку принципу, який викладений у правилі 26.4 Пекінських правил. Згідно з цим принципом, мають бути вжиті всі можливі зусилля для того, щоб в жодному випадку «допомога, захист, сприяння, лікування та навчання, яке буде запропоноване» позбавленим волі неповнолітнім злочинцям жіночої статі, не були «гіршими або слабкішими аніж ті, які надаються в розпорядження неповнолітніх злочинців чоловічої статі. Має бути забезпечене однакове ставлення».

32. Програми діяльності окремих центрів тримання позбавлених волі неповнолітніх злочинців, які відвідав Комітет, передбачали загальну систему стимулювання, яка дозволяла неповнолітнім в обмін на гарне поведінку отримувати додаткові привілеї.

Комітет не може висловлюватися щодо соціальної та навчальної значимості такої схеми, однак, він приділяє особливо пильну увагу змісту менш насиченого різними видами діяльності режиму перебування, який може бути запропонований неповнолітнім згідно таким програмам. Таку ж увагу приділено питанню про те, чи спосіб, у який такий режим може ставати більш насиченим (або менш насиченим) є забезпечений відповідними гарантіями проти довільного прийняття рішення з боку персоналу закладу.

4. Питання, що стосуються персоналу

33. Нагляд та догляд за позбавленими свободи неповнолітніми злочинцями є завданнями, що вимагають особливо великих зусиль. Персонал, який повинен виконувати такі завдання, повинен бути старанно підібраним з огляду на зрілість і можливість враховувати зміни, які пропонує робота з цією віковою групою (а також для забезпечення добробуту цієї групи). Працівники повинні мати особисту мотивацію для роботи з молоддю, бути в змозі здійснювати таку роботу а також керувати неповнолітніми, які перебувають під їхньою опікою, та стимулювати їх. Всі працівники такого персоналу, включаючи й тих, на кого покладені лише функції контролерів, повинні пройти професійне навчання, як початкове, так і орієнтоване на підвищення кваліфікації. За тим, як персонал виконує свої функції, повинен слідкувати зовнішній орган, який також повинен надавати належну підтримку.

Керувати такими центрами повинні особи, які наділені лідерськими здібностями та можуть знаходити ефективне рішення складних та різнобічних питань, що будуть їм поставлені як неповнолітніми злочинцями, так і працівниками персоналу.

5. Контакти із зовнішнім світом

34. Комітет приділяє значну увагу тому, чи підтримуються гарні контакти між зовнішнім світом та особами, яких позбавлено волі. Основним принципом має стати забезпечення таких контактів із зовнішнім світом; будь-яке обмеження цих контактів має базуватись виключно на серйозних вимогах безпеки або з огляду на ресурси, що є в розпорядженні закладу.

Активна підтримка таких контактів може справити особливо позитивний вплив на позбавлених волі неповнолітніх злочинців, багато з яких можуть мати проблеми у поведінці через неможливість знайти вихід емоціям або неможливість реалізувати прагнення до реалізації суспільних контактів.

Комітет також хоче підкреслити, що обмеження або заборона контактів неповнолітніх із зовнішнім світом не можуть застосовуватись в якості дисциплінарного заходу.

6. Дисципліна

35. У місцях, де можуть перебувати позбавлені волі неповнолітні особи, як правило, передбачаються дисциплінарні покарання, що можуть бути застосовані до молодих порушників режиму.

У зв'язку з цим Комітет особливо непокоять випадки, коли неповнолітні опиняються в умовах, що наближаються до ізоляції, – таке покарання може негативно вплинути на стан їхнього психічного або фізичного здоров'я. Комітет вважає, що таке покарання може використовуватись лише в надзвичайних випадках. Якщо неповнолітніх тримають окремо від інших, то це повинно відбуватись протягом якомога коротшого строку і, в кожному випадку, неповнолітні повинні мати відповідні контакти з людьми, їм слід надати матеріали для читання, і їм має бути запропоновано провести, як мінімум, одну годину на свіжому повітрі.

Всі дисциплінарні покарання, які застосовуються до неповнолітніх злочинців, повинні супроводжуватись формальними гарантіями та мають бути належним чином зафіксовані в письмовому вигляді. Зокрема, неповнолітні повинні мати право бути вислуханими з приводу порушення, яке їм приписується, та подати апеляцію до вищого органу з приводу будь-якої санкції, яку було вжито по відношенню до них; кожна з цих санкцій повинна бути занесена до реєстру, який ведеться у кожному закладі, де перебувають позбавлені волі неповнолітні злочинці.

7. Процедури подання скарг та здійснення інспекцій

36. Ефективні процедури подання скарг та здійснення інспекцій є основними гарантіями проти жорстокого поводження у закладах для тримання неповнолітніх злочинців.

Молоді люди повинні мати реальну можливість звернутись із скаргою як в межах закладу, так і поза його межами, та мати право на конфіденційний доступ до відповідного органу влади.

Комітет також приділяє особливу увагу регулярним візитам незалежного органу (наприклад, комісії відвідувачів або судді) до усіх закладів для тримання неповнолітніх злочинців; цей орган може отримувати скарги від неповнолітніх та, в разі необхідності, вживати належних заходів а також інспектувати помешкання.

8. Медичні питання

37. У частині своєї Третьої Генеральної доповіді, яку присвячено медичним службам у в'язницях (див. СРТ/Inf (93) 12, пункти з 30 по 77), Комітет визначив певний перелік загальних критеріїв, якими він керувався у своїй діяльності (доступ до лікаря; непреференційне медичне обслуговування; згода пацієнта і конфіденційність; профілактика захворювань; гуманітарна допомога; професійна незалежність; професійна компетентність. Ці критерії в однаковій мірі застосовувались і при відвідинах центрів тримання неповнолітніх злочинців.

38. Комітет, звичайно ж, приділяє особливу увагу специфічними потребам у медичній допомозі, яку відчувають позбавлені волі неповнолітні злочинці.

Важливо, передовсім, щоб медичні служби, якими можуть користуватись позбавлені волі неповнолітні злочинці, були частиною багато-профільної (медико-психолого-соціальної) програми догляду за ними. Це, зокрема, передбачає існування тісної взаємодії у роботі медичного персоналу закладу (лікарів, медичних сестер, психологів і т. ін.) з усіма іншими спеціалістами (включаючи соціальних працівників і вчителів), які перебувають у постійному контакті з неповнолітніми. Має бути забезпечене виконання задачі, яка передбачає постійне надання медичними службами підтримки та лікування позбавленим волі неповнолітнім злочинцям, і це повинно бути невід'ємною складовою єдиною загальною програмою.

Також бажано, щоб програма центру тримання неповнолітніх була викладена в письмовому вигляді і могла бути надана в розпорядження кожного працівника персоналу, який бере в ній участь.

39. Всі позбавлені волі неповнолітні злочинці відразу після прибуття до центру тримання неповнолітніх повинні якнайшвидше пройти відповідну співбесіду з лікарем та медичний огляд; ця бесіда та огляд, якщо тільки немає виняткових обставин, повинні здійснюватись в день прибуття. Разом з тим, для першого контакту молодої людини, яка прибула до закладу, з медичною службою може бути достатнім і зустріч з дипломованою медичною сестрою, яка підготує повідомлення про це для лікаря.

Коли такий медичний контроль по прибутті до закладу здійснюється належним чином, це допомагає медичним службам виявляти молодих людей з потенційними проблемами здоров'я (наприклад, наркоманів та схильних до самогубства). Визначення таких проблем на досить ранній стадії сприятиме ужиттю ефективних превентивних заходів в рамках медико-психолого-соціальної програми закладу.

40. Є аксіомою, що кожен із позбавлених волі неповнолітніх злочинців, яким би не був режим його тримання (включаючи й дисциплінарне одиночне ув'язнення), повинен в будь-який момент мати можливість конфіденційного доступу до лікаря. Повинен також бути забезпечений належний доступ до різних медичних спеціалістів, включаючи й дантистів.

41. Завдання служби охорони здоров'я в місці позбавлення волі не повинно обмежуватись виключно лікуванням хворих пацієнтів; ці служби також повинні вирішувати завдання соціальної та превентивної медицини. У зв'язку з цим Комітет хоче відзначити два аспекти, які викликають у нього окреме занепокоєння – йдеться про харчування неповнолітніх злочинців та навчання основам здоров'я.

Медичний персонал повинен відігравати активну роль у контролі за якістю їжі, яку споживають позбавлені волі особи. Особливо це важливо, коли йдеться про неповнолітніх, що можуть не вирости до тих розмірів, які є потенційно можливими для них. У таких випадках наслідки неадекватного харчування можуть виявитись набагато швидше і бути набагато серйознішими, ніж у випадках, коли йдеться про фізично зрілих осіб.

Також є широко визнаним фактом, що позбавлені волі неповнолітні злочинці належать до тих, хто може бути втягнутий до ризикованих форм поведінки, зокрема, коли йдеться про наркотики (включаючи й алкоголь) та сексуальні стосунки. Тому навчання основам здоров'я, яке повинне здійснюватись в доступному для молодих людей вигляді, є важливим елементом програми превентивної охорони здоров'я. Така програма повинна, зокрема, містити інформацію про ризик вживання наркотиків та про хвороби, якими можна заразитись.

VIII. ПОЗБАВЛЕНІ ВОЛІ ЖІНКИ

Витяги з Десятої Загальної доповіді [СРТ/Inf (2000) 13]

Вступні зауваги

21. У деяких попередніх Загальних доповідях Комітет відзначав критерії, на які він спирається в своїй роботі у різних місцях утримання позбавлених волі осіб, включаючи поліцейські дільниці, тюрми, центри для

утримання порушників імміграційного законодавства, психіатричні лікарні і заклади для утримання неповнолітніх.

Природно, що Комітет застосовує зазначені вище критерії як по відношенню до позбавлених волі чоловіків, так і до позбавлених волі жінок. Проте, в усіх державах Ради Європи ув'язнені жінки становлять відносно невеликий відсоток від загальної кількості позбавлених волі. В силу цього чиннику облаштування окремих закладів для утримання позбавлених волі жінок може виявитись для держави занадто витратною справою; як наслідок, закладів для утримання позбавлених волі жінок обмаль (і, подеколи, вони розташовані дуже далеко від жіничиного дому чи від місця проживання її дітей), і вони перебувають у приміщеннях, які раніше призначалися для чоловіків (і де одночасно утримуються чоловіки). За таких обставин необхідно окремо подбати про гарантування позбавленим волі жінкам безпечного і пристойного середовища для відбуття покарання.

З метою наголошення на великій увазі, яку Комітет приділяє запобіганню жорстокому поводженню з позбавленими волі жінками, він присвятив цей розділ Десятої Загальної доповіді окремим найважливішим аспектам зазначеного питання і переслідуваням Комітетом відповідним цілям. Комітет сподівається, що в такий спосіб чітко сповістить дотичним національним органам про свою позицію щодо поводження із позбавленими волі жінками. Як і в минулі роки, **Комітет буде радий коментарям відносно цього розділу Загальної доповіді.**

22. Слід одразу наголосити, що занепокоєння Комітету щодо охоплених у цьому розділі питань стосуються всіх місць утримання жінок, незалежно від їхньої специфіки. Втім, досвід Комітету показує, що ризики для особистої фізичної і/або психологічної безпеки та недоторканності жінок можуть бути найбільшими в період одразу після затримання. Отже, особлива увага повинна приділятися забезпеченню додержання викладених нижче критеріїв саме на цьому етапі позбавлення жінки волі.

Комітет також вважає за доцільне підкреслити, що будь-які стандарти, котрі він розробляє по цих питаннях, мають розглядатись як додаткові до стандартів, викладених у інших міжнародних правових інструментах, Включаючи Європейську Конвенцію з прав людини, Конвенцію ООН про права дитини, Конвенцію ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації жінок і Звід принципів ООН про захист усіх осіб, у будь-який спосіб затриманих або ув'язнених.

Гендерний чинник у кадровому забезпеченні – Жіночий персонал

23. Як Комітет наголосив у своїй Дев'ятій Загальній Доповіді, наявність жінок серед пенітенціарного персоналу становить важливу гарантію від жорстокого поводження в місцях позбавлення волі. Наявність у персоналі як

чоловіків, так і жінок може позитивно впливати на моральний дух у пенітенціарному закладі і на формування більш нормального середовища в місці утримання.

Наявність жінок у персоналі уможливить правильний розподіл функцій при виконанні таких чутливих з гендерної точки зору доручень, як, наприклад, проведення обшуку. У цьому контексті Комітет ізнов наголошує, що позбавлені волі особи мають обшукуватись лише особами своєї статі і що будь-який обшук, котрий потребує роздягання позбавленої волі особи, має здійснюватись поза полем зору персоналу протилежної статі.

Окреме розміщення позбавлених волі жінок

24. Обов'язок держави доглядати за позбавленими волі особами включає обов'язок захищати їх від інших, які захочуть заподіяти їм шкоду. Комітету подеколи доводилось чути скарги про наругу жінок над жінками. Однак, значно частіше Комітет мав справу із заявами про жорстоке поводження чоловіків із позбавленими волі жінками (і, зокрема, про сексуальні домагання, включаючи словесні образи із сексуальним підтекстом), особливо у тих країнах, де держава не може забезпечити окреме утримання позбавлених волі жінок у закладах, переважно укомплектованих жіночими кадрами.

Жінки, яких позбавлено волі, неодмінно повинні утримуватись у приміщеннях, фізично відокремлених від будь-яких інших приміщень закладу, де утримуються будь-які чоловіки. Принагідно слід зауважити, що деякі держави почали забезпечувати спільне утримання подружжів (у випадках, коли обох його членів позбавлено волі) і/ або, певну міру спілкування осіб різної статі, які утримуються у в'язницях. Комітет вітає так прогресивні зрушення, але за умови, що ув'язнені погоджуються брати участь у таких заходах і що їх ретельно відбирають та адекватно наглядають.

Рівний доступ до видів діяльності

25. Позбавленим волі жінкам змістовна діяльність (робота, отримання спеціальності, навчання, спорт, тощо) має бути доступна у тій же мірі, що аналогічно утримуваним ув'язненим чоловічої статі. Як зазначив Комітет у свої попередній Загальній доповіді, його делегації часто натрапляють на ситуації, коли в пенітенціарних закладах жінкам пропонують робити те, що їм нібито «належить» (наприклад, шиття або інше рукоділля), в той час, як ув'язненим чоловікам пропонують опанувати більш серйозні спеціальності.

Комітет гадає, що такий дискримінаційний підхід може лише підсилити застарілі стереотипні уявлення щодо соціальної ролі жінки. Більш того, за певних обставин відмова жінкам у рівному з чоловіками доступі до передбачених режимом видів діяльності може бути визнана поводженням, що принижує гідність людини.

Передпологовий і післяпологовий догляд

26. Необхідно докладати усіх зусиль для задоволення потреб позбавлених волі вагітних жінок в особливому харчуванні; їм треба пропонувати багату білками діету та достатньо свіжих фруктів і овочів.

27. Є аксіомою те, що діти не мають народжуватись у тюрмах; схоже, що в державах Ради Європи існує практика переведення вагітних жінок, у певний момент, із ув'язнення до лікарень.

Утім, час від часу Комітету стає відомо про випадки, коли вагітних жінок наручниками або в інакший спосіб фіксують до ліжок або інших меблів під час гінекологічних обстежень і / або пологів. Такий підхід є абсолютно неприпустимим і безумовно класифікується як нелюдське і принизливе поводження. Потреби безпеки можна задовольняти і слід задовольняти зовсім інакшими методами.

28. Багато ув'язнених жінок мають на піклуванні дітей або інших осіб, чие благополуччя може потерпати внаслідок ув'язнення піклувальниці.¹⁰⁶

У цьому контексті особливо проблемним питанням є те, чи немовлятам та малим дітям можна перебувати у в'язниці разом із матір'ю, і якщо можна, то як довго. На це питання важко знайти відповідь, бо, з одного боку, в'язниця безумовно не може бути належним середовищем для немовляти чи малої дитини, а, з іншого боку, примусове розлучення матерів і малолітніх дітей є вкрай небажаним.

29. На погляд Комітету, основним міркуванням в усіх випадках має бути благополуччя дитини. Це, зокрема, означає, що будь-який передпологовий і післяпологовий догляд у місці позбавлення волі має дорівнювати догляду, який надається поза межами пенітенціарної системи. Якщо немовлята чи малі діти перебувають у тюремному середовищі, поводження з ними має бути під наглядом спеціалістів у сферах соціальної роботи і дитячого розвитку. Основною метою має стати створення сприятливого для дитини середовища, вільного від видимих ознак перебування за ґратами, без брязкоту ключів і охоронців у формах.

Також необхідно подбати, щоби у діточок, які зростають у в'язницях, нормально розвивались моторні та когнітивні навички. Зокрема, їм треба виділити достатньо місця для ігор і фізичних вправ, а також, коли це можливо, дозволяти залишати заклад і дізнаватись про звичайне життя за його стінами.

Сприяння участі в догляді за дитиною інших членів родини (наприклад, батька дитини), поза межами закладу, також допоможе зменшити

¹⁰⁶ Дивись також Рекомендацію 1469 (2000) Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо матерей та дітей у в'язницях.

тягар, який лежить на ув'язненій піклувальниці. Якщо таке не є можливим, варто обміркувати варіант влаштування дитини в заклад ясельного типу. Завдяки цьому ув'язнені жінки зможуть брати участь у роботі чи інших видах передбаченої для тюрми діяльності в більшій мірі, ніж це було би можливим за інших обставин.

Питання гігієни і здоров'я

30. Комітет вважає за доцільне привернути увагу до низки питань гігієни і здоров'я, коли потреби позбавлених волі жінок значно відрізняються від потреб чоловіків.

31. Особливі **гігієнічні потреби** жінок мають задовольнятися належним чином. Особливого значення набувають зручний доступ до санітарних вузлів та приміщень для миття, безпечно позбавлення від просякнутих кров'ю гігієнічних засобів, а також забезпечення відповідними гігієнічними засобами на кшталт гігієнічних прокладок і тампонів. Ненадання таких предметів першої необхідності може саме по собі означати поведінку, що принижує гідність людини.

32. Також суттєво, щоби **охорона здоров'я** позбавлених волі осіб відповідала стандартному рівню медичного обслуговування у відповідній країні.

Що стосується жінок, позбавлених волі, то забезпечення додержання зазначеного вище принципу потребуватиме надання їм медичних та інших послуг медичними і сестринськими кадрами, які отримали спеціальну підготовку щодо охорони здоров'я жінок і, зокрема, обізнані в гінекології.

Більш того, профілактично-медичні заходи, які мають особливе значення для жінок (наприклад, обстеження задля виявлення раку грудей або матки) і здійснюються серед проживаючого у країні жіноцтва, мають також пропонуватись тим жінкам, яких позбавлено волі.

Рівні можливості щодо охорони здоров'я також означають, що позбавлені волі жінки мають таке ж право на особисту недоторканність і право приймати важливі для свого здоров'я рішення, як усі інші жінки. Зокрема, якщо жінки, котрі не позбавлені волі, можуть скористатись так званими «ранковими» пігулками для відвернення небажаної вагітності і/ або якимось в інший спосіб перервати вагітність на її подальших стадіях, позбавленим волі жінкам слід надавати такі ж можливості.

33. Обов'язково, щоби позбавлені волі особи, котрі розпочали лікувальний курс до ув'язнення, могли продовжити його після поміщення в заклад, де їх утримуватимуть. У цьому зв'язку слід подбати про забезпечення місця утримання належними запасами спеціальних медичних засобів, які необхідні жінкам.

Що стосується, зокрема, контрацептивних таблеток, то варто пригадати, що подібні препарати подеколи прописують в інших, ніж попередження вагітності, цілях (наприклад, для полегшення сильного менструального болю). Той факт, що перебування жінки у закладі позбавлення волі може саме по собі значно зменшити вірогідність зачаття, не є достатньою причиною для незастосування зазначених медичних засобів.

По додаткову інформацію звертайтеся за адресою:

Secretariat of the CPT
Human Rights Building
Council of Europe
F-67075 Strasbourg Cedex
France

Тел.: +33 (0)3 88 41 39 39
Факс: +33 (0)3 88 41 27 72
E-mail: cptdoc@coe.int
Internet: www.cpt.coe.int

Джерело: www.cpt.coe.int

ІНТЕРВ'Ю З СІЛЬВІЄЮ КАСЕЙЛ, ПРЕЗИДЕНТОМ СРТ

Ми подаємо інтерв'ю з Сільвією Касейл (Silvia Casale), взяте 26 червня 2002 р.

Який ваш підсумок щодо останніх п'ятнадцяти років?

Основним питанням є те, що країни-учасниці, звичайно працюють з нами, розуміють наші методи і сприймають їх. Ми можемо говорити з в'язнями без будь-яких обмежень і конфіденційно – чого б ми не могли зробити кілька років тому. Також, багато країн змінило свої закони під впливом наших рекомендацій.

Чи покращилися умови в європейських в'язницях загалом, в результаті праці СРТ?

Однією з найбільших змін є та, що багато країн позбавляються стаціонарних металічних засувок, які вони використовували на вікнах камер, що змушували ув'язнених жити в темряві або при штучному світлі.

Дуже маленькі камери – деякі з них справжні «клітки» – також на шляху до зникнення. І в'язні можуть отримати допомогу адвоката і медичну допомогу швидше ніж звичайно, особливо в поліцейських дільницях.

Якісь проблеми загострилися?

Найбільшою проблемою є переповненість в'язниць, і їхня загальність. Це автоматично робить умови гіршими, навіть коли вони були хорошими спочатку, і це впливає на простір, їжу і гігієну. Це спричиняє зростання стресу і створює умови для насилля, так, що це набагато небезпечніше, ніж звичайно мало б бути..

Які особливі проблеми, які відкриватиме Конвенція щодо країн, що не є її учасниками, хвилюють СРТ?

Якщо ми проводимо інспекції в країнах, що не є учасниками Конвенції в Європі чи за її межами, ми використовуватимемо ті ж самі методи, які ми використовуємо в державах-учасницях. Ми б не хотіли робити жодних розрізень.

Які пріоритети СРТ щодо майбутнього?

Оскільки наша діяльність поширюється поза межі Європи, ми хочемо проводити більш короткі інспекції, зосереджуючись на специфічних проблемах. Ми також хочемо покращити нашу здатність «миттєвої реакції», коли нам повідомляють про проблеми або ми відкриваємо неприйнятні ситуації. Нашим рекомендаціям необхідно ставати краще і впроваджуватися швидше, і ми розраховуємо, що наші партнери допоможуть нам в цьому. Ми також будемо проводити інспектування інших закладів, на кшталт соціальних будинків і дитячих будинків. Понад усе ми знаємо, що виграна територія може бути знову втрачена, так, що ми залишаємося пильними.

З усього, що ви бачили, що б ви відзначили найбільше?

Одна з в'язниць, яку я відвідала була настільки темною, похмурою і погано освітленою, що майже всі в'язні захворіли і впали у відчай. Я повернулася через кілька років і з захопленням побачила її яскравою і добре освітленою – що дуже багато зробило для здоров'я в'язнів. Інший екстремальний момент: я ніколи не забуду старого, якого я одного разу побачила, приреченого закінчити свої дні в маленькій камері, і я стаю хворою коли все ще бачу ув'язнених, яких явно побили.

*Human rights information bulletin. No. 56
Переклад з англійської XIII*

ЗМІСТ

Закон України про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини	3
Конвенція про захист прав людини та основних свобод.....	5
Протокол до Конвенції про захист прав людини та основних свобод.....	24
Протокол № 4 до Конвенції про захист прав людини та основних свобод	26
Протокол № 6 до Конвенції про захист прав людини та основних свобод	29
Протокол № 7 до Конвенції про захист прав людини та основних свобод	32
Формуляр заяви до Європейського суду з прав людини	36
Роз'яснювальна замітка для осіб, які мають намір звернутися до Європейського суду з прав людини.....	39
Захист від катувань, нелюдського і такого, що принижує гідність, поведження в практиці Європейського суду з прав людини	42
Право на свободу і особисту недоторканність в рішеннях європейського суду з прав людини та в законодавстві України.....	60
Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню	71
Знайомство із Комітетом по запобіганню катуванням (СРТ)	79
СРТ: стислі відомості	84
Стандарти Європейського комітету запобіганню катуванням чи жорсткому поведженню на вашому робочому столі	87
Комітет по запобіганню катуванням: стандарти	91
Інтерв'ю з Сільвією Касейл, Президентом СРТ.....	157

Наукове видання

**ПРОТИ КАТУВАНЬ
ЄВРОПЕЙСЬКІ МЕХАНІЗМИ ЗАПОБІГАННЯ КАТУВАННЯМ
ТА ЖОРСТОКОМУ ПОВОДЖЕННЮ**

27(68)

Спеціальний випуск ?68 інформаційно-аналітичного
бюлетеня «Права людини»
Свідоцтво про реєстрацію Міністерства у справах друку та інформації
ХК ?425 від 23.01.97.

Відповідальний за випуск і редактор *Євген Захаров*
Художній редактор *Борис Бублик*
Коректор *Софія Карасик*
Комп'ютерна верстка *Олег Мірошніченко*

Підписано до друку 20.03.2003
Формат 60 x 84 1/16. Папір офсетний. Гарнітура Тип Таймс
Друк офсетний. Умов. друк. арк. 10,00 Умов. фарб.-від. 10,50
Умов.- вид. арк. 8,60 Наклад 1000 прим.
Розповсюджується безкоштовно

Харківська правозахисна група
61002, Харків, а/с 10430

ТОВ «Видавництво Фоліо»
61057, Харків, вул. Донець-Захаржевського, 6/8

Надруковано на обладнанні Харківської правозахисної групи

